

לבית אבותם

מחקרים ומקורות בחקר המשפחות

מס' 5 - 6

Samuel Nizrahi
 17225 d/23
 P/1629744

שטר מס' 17225 d/23
 Has been granted
 Payment to
 1946744

ذو القعدة سنة ١٢٦٤

שם ושכנו	עמל אביו	עמל אמו						
אליזבא	שור	שור	שור	שור	שור	שור	שור	שור
שרה	שור	שור	שור	שור	שור	שור	שור	שור

שם		שם		שם		שם	
וי	קוז	סיה	עמל אביו	עמל אמו	עמל אביו	עמל אמו	עמל אביו
א	שור	שור	שור	שור	שור	שור	שור

ולאדם שם ושכנו ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם
 ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם ואלו שמותיהם

שרשרת הדורות
SHARSHERET HADOKOT
החברה הגניאלוגית הישראלית

לבית אבותם

מחקרים ומקורות בחקר המשפחות

מס' 5 — 6

©
כל הזכויות שמורות לחברה הגניאלוגית הישראלית
דפוס המקור בע"מ ירושלים-יבנה.

אדר א' ה'תשנ"ב, פברואר 1992

ISSN 0792-5565

החברה הגניאלוגית הישראלית, רחוב עוזיאל 50 ירושלים

בשער:

תעודת לידה משנת 1321 הג'רה (1905) של אליהו מאיר מזרחי, יליד 1316 הג'רה (1898),
אביו של שמואל שמיר, מחבר המאמר על המפקדים.

דבר המערכת

חוברת זו של "לביית אבותם", רואה אור לאחר הפסקה ארוכה, והיא חוברת כפולה. התרגום האנגלי בחוברת זו, אינו תקציר, אלא תרגום מלא של הטקסט העברי.

המחקרים והמאמרים שבחוברת זו מגוונים. הם כוללים, תולדות משפחות מן הפזורה היהודית באירופה ובאסיה.

עו"ד שמואל שמיר, עוסק במפקדי תושבים ומרשמים בארץ ישראל בתקופת השלטון העותומני ובראשית שנות המנדט הבריטי.

אביבה נאמן, פורשת את תולדות משפחתה מחברון. במחקרה שלובות, במידה רבה, קורות חב"ד בארץ הקודש בתקופת התהוות חב"ד.

שמואל אבן אור-אורנשטיין, במחקרו דור ודור, מספר את תולדות שתי משפחות, משפחת שנייטאך מגרמניה ומשפחת צוקרמן מפולין. משפחות אלה עלו לארץ, התערו בה והעמידו שמונה דורות של צאצאים. במחקרו הוא מצביע על המשותף לשתי המשפחות, וקשרי החתון עם משפחת אורנשטיין.

אפרים לוי ועזריה לוי בנים וצאצאים למשפחות אנוסי משהד. בשני מחקרים נפרדים מביאים, כל אחד מזווית אחרת, את תולדות אנוסי משהד ואורחות חייהם כיהודים בסתר. הם מספרים במחקרם על גורל יהודי משהד באסון שפקד אותם ב-1839. כאשר נגזר עליהם גורל דומה לזה שפקד את יהודי ספרד תחת השלטון הנוצרי — המרת דת, יהודים אנוסים. בספרד הם היו אנוסי הנצרות ונקראו "מראנים", ואילו במשהד הם היו אנוסי האיסלאם ונקראו "ג'דיד אל אסלם" (מוסלמים חדשים). ברשימותיהם הם משחזרים עליית המשפחות לארץ ישראל, בעיקר לירושלים, בה הם התערו, בנו בתים, בתי כנסת מפוארים, מוסדות דת וסעד לבני קהילתם.

מטילדה א. טג'ר ברשימתה עוסקת בתולדות משפחת גומל ותפוצתה. משפחה זו, מצאצאי גולי ספרד, קשורה בקשר הדוק עם "חברת כל ישראל חברים" (כי"ח "אליאנס").

גלית קרונה שפרה ואהרון מזרחי ברשימתם עוסקים בקורות משפחת בוימל ברוז'ישץ. משפחה זו היתה חלק בלתי נפרד מן העיירה רוז'ישץ בעתות רווחה ובעתות צער ומלחמה.

אסתר רמון מוסרת דו"ח על החברה הגניאלוגית הישראלית, פעילותה ופרסומיה.

ברשימה נפרדת, שהוכנה לפי בקשת משרד החינוך, ימצא הקורא והתלמיד הדרכה למחקר שיטתי בגניאלוגיה.

העורך: אבידן משיח

המערכת: אסתר רמון, עו"ד שמואל שמיר, שמואל אבן אור-אורנשטיין, רות רגבי

תוכן העניינים

עמוד

שמואל שמיר / מפקדי תושבים ומרשמייהם בתקופת השלטון העותמני ובראשית המנדט הבריטי	5
אביבה נאמן / משפחת יפה מחברון	10
שמואל אבן אור-אורנשטיין / דור ודור	18
אפרים לוי / משפחת כהן אהרונוף	41
עזריה לוי / לתולדותיה של משפחת עזיאללאהוף-לוי	50
מטילדה א. טגיר / משפחת גומל וחברת כל ישראל חברים	62
גלית קרונה שפרה ואהרון מזרחי / משפחת בוימל ברוז'ישץ	73
אסתר רמון / הדרכה לתלמיד ולחוקר תולדות המשפחות	82
דפי עבודה לתלמידים לחקר המשפחה	84

החברה הגניאלוגית הישראלית

החברה הגניאלוגית הישראלית נוסדה בשנת 1983, חבריה פזורים בכל רחבי הארץ. רובם חוקרים בעצמם את מוצא משפחותיהם ותולדותיהן, ואחרים מתעניינים בנושא הגניאלוגיה. החברה מקיימת פגישות חדשיות בירושלים, בהן נשמעות הרצאות על מחקרי משפחות ובנושאים הקשורים לגניאלוגיה. ברשות החברה ספריה קטנה המכילה, בין השאר, את פרסומי העלונים הגניאלוגיים בעולם. החברה מוציאה לאור חוברות המכילות מאמר מדעי ומחקרים על משפחות ועלון "שרשרת הדורות" המתפרסם שלוש פעמים בשנה.

מפקדי תושבים ומרשמיהם בתקופת השלטון העותומני ובראשית שנות המנדט הבריטי

כלים חשובים, לכל שלטון או מחקר, הם מרשם תושבים והמפקד לסוגיהם השונים. המידע העוסק במפקד לסוגיו השונים נקרא סטטיסטיקה. החוקר אמור לאסוף נתונים כמותיים, להציגם ולהסיק מהם מסקנות. ברשימתנו זו נעסוק במרשמי האוכלוסין ומפקדי התושבים שנערכו בזמנים שונים בתקופת שלטון העותומנים בארץ ישראל, ואף לאחר מכן.

מיפקד אוכלוסין הוא ספירה של אנשים החיים במקום מסוים. מיפקדי אוכלוסין נערכים למטרות שונות, לגביית מסים, לגיוס אנשים, לקביעת מדיניות כלכלית, תכניות פיתוח, לבדיקת השפעת גורמים שונים: מוצא, עדה, דת, מסורות, הסביבה והחברה, על האוכלוסייה בכלל, ועל חלקים מיוחדים ונפרדים בתוכה.

מיפקדי אוכלוסין אינם חביבים בדרך כלל על האדם, בגלל החשש "מעונש בידי שמים" ומשום "עינא בישא", של השלטון או הגוף העורך אותו. אפילו במאה ה-20 שלנו יש אוכלוסיות, כתבל ובישראל בפרט, הנמנעות או משתמטות מעינו של הפוקד. דוגמא קרובה אלינו היא עדת "נטורי קרתא" בארץ. על-אף התועלת שמוסדות הרווחה למיניהם, כולל המוסד לביטוח לאומי, מעניקים לחלק זה באוכלוסייה, בני עדה זו היו מעדיפים שלא להתפקד בספירת אוכלוסין. הם הודיעו בצורה הפגנתית במפקד הראשון, כי הם ימנעו מלשתף פעולה. אך לאחר מכן הם בכל זאת התפקדו בגלל משטר הקיצוב שהונהג אז בארץ, וכן כתוצאה מן העובדה שהלידות נערכו בבתי-חולים, ובשעת הלידה נרשמו פרטי הילוד וההורים. חשש אחר מפני מפקדים ומרשם אוכלוסין היה מפני הטלת מסים או מפני גיוס לצבא.

הפחד והחשש מפני מפקד עם ישראל קיים עד ימינו בקרב חלקים מסויימים בעמנו.*

מיפקדים, במתכונתם החדשה, החלו בארצות הברית בשנת 1790, ובאנגליה ב-1801. מקובל כיום לערוך מפקדים כאלה אחת ל-10 שנים.

מיד לאחר כיבוש הארץ ע"י הטורקים ב-1517, נערכו על-ידם מספר מיפקדים. ניתן לומר, היום, כי ידיעותינו על הרכב האוכלוסייה והתעסקותה, בראשית הכיבוש הטורקי, עשירות יותר מאלה של התקופה הממלוכית שקדמה לה ואפילו של זמנים מאוחרים.

ידיעותינו, מראשית השלטון הטורקי, באו לנו בעיקר תודות לרישום קדסטרלי

* בספר שמואל ב' כ"ד נאמר כי לאחר המפקד שערך דוד המלך, בישראל וביהודה, פרצה מגיפת דָבָר בקרב העם. "וַיֹּךְ לֵב דָּוִד אֶתְּוֹ אַחֲרָי כִּן סֵפֶר אֶת הָעָם. וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל ה' חַטָּאתִי מֵאֵד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וְעַתָּה ה', הֶעֱבֵר נָא אֶת עֹן עַבְדְּךָ כִּי נִסְכַּלְתִּי מֵאֵד" (פסוק י'). ואחר כך נאמר בפסוק ט': "וַיִּתֵּן ה' דָּבָר בְּיִשְׂרָאֵל, מֵהַבֶּקֶר וְעַד עֵת מוֹעֵד. וַיִּמַּת מִן הָעָם מִדָּן וְעַד בְּאַרְשָׁבַע שִׁבְעִים אֶלֶף אִישׁ."

(רשימת יחייבים במס, רשימת נישומים לתשלומי מסים), שהטורקים הונחילו לבצע בארץ עם הנהגת המינהל של האימפריה. ביובל השנים בין 1525 (8 שנים אחרי הכיבוש) לבין 1573, נערכו 5 מיפקדים, וכן נעשה רישום תושבים לצרכי מס. רישומים אלה נישמרו בארכיונים של קושטא ובחלקם בספרי (סיג'לת) ביה"ד השרעי המוסלמי בירושלים.

ספרים אלה היו בבחינת נעלם לחוקרים הישראלים, עד שבאו החוקרים: פרופ' אוריאל הד, פרופ' ברנרד לוואיס, פרופ' אמנון כהן ותלמידיהם, והפנו את תשומת הלב למקור זה. ברשומים אלה אנו מוצאים רשימות של נקודות, מקומות ישוב ושמות תושבים, ורשימות של עליות וירידות שחלו בהן בעת המפקדים השונים. מיפקדים אלה, למרות היותם פרימיטיביים, בכליהם, בצורתם ובתוכנם, נותנים לנו מושג על מספר הפקודים, בנקודות הישוב למיניהם, בערים ובכפרים. הם נותנים לנו את שמות הפקודים, לבית אבותם ומספר בני הבית. רשימות אלה כתובות בכתב-יד בערבית טורקית, בלי הניקוד הדרוש להגיית אותיות אלה, דבר המקשה מאד על הבנת הכתוב.

המטרה, שלשמה נערכו רשימות אלו, היתה הטלת מסים למיניהם על התושבים, מס רכוש, מס גולגולת (גי'זיה) מס לרשיון קבורה וירושה (קאסם) ועוד. רשימות אלה לא הצטיינו בדיוקנות, וזאת כפי שהצבענו לעיל, עקב הרצון הטבעי של האוכלוסיה דאז (כמו גם כיום), להשתמט מעינו של השלטון. באופן כללי, ניתן להעזר ברשימות אלה כאשר באים לקבל מידע על מספר התושבים בערים בכפרים, סוגי האוכלוסיה, חלוקת התושבים לעדות, מספר בני העדה היהודית, המוסלמית והנוצרית.

מיפקדים אלה לא היו מיפקדים במוכח המודרני של המלה, שכן נרשמו בהם רק היחידות המשפחתיות (בתי האב "חאנה" בלבד). דבר שהקטין את הדיוק של הנתונים שהם מציינים לנו. הפקודים נקראים כל אחד בשמו ובשם אביו. בהעדר שמות משפחה, קשה לעמוד על דרגות הקירבה של השאירים. יש בהם תאור פיזי קצר של האיש (גבוה, נמוך, סוג, זקן וגיל) (ראה — אמנון כהן/יהודים בשלטון האיסלאם, הוצאת יד בן-צבי בעמ' 31).

על המפקד הראשון שנעשה בשנת 1525 אמר י. בן-צבי, בספרו "ארץ ישראל ויישובה בימי השלטון העותומני" עמוד 93: "הוא לא הצטיין עדיין בדיוקו ומשום כך נדמה שאינו משקף את המצב בארץ. לאחר מכן סודרו רישומים נוספים שהועברו מחוזות מחוזות".

אמנון כהן, בספרו "יהודים בשלטון האסלם" אומר על מפקד זה בעמ' 19-20: "המפקד הראשון בירושלים לאחר הכיבוש העותומני לא נערך מיד עם הכיבוש, אלא כשמונה שנים אחריו... בשעה שנערך המפקד, לא נתפקדו הכל. היתה תופעה של בריחה מן העיר או של התחמקות מן המפקד". זו היתה בעיקר, ושמא אך ורק, אצל התושבים המוסלמים. משום כך, מנו היהודים, עפ"י מפקד ראשון זה, למעלה מ-20% מתושבי ירושלים... לעומת 199 משפחות (חאנה) (שנימנו — ש.ש.) ב-1525/6 בירושלים, מובאים בספר התחריר מן השנים 1538-1539 שמותיהם של 224 בעלי בתים יהודים ועוד 19 רווקים — (סה"כ 1200 נפש לעומת 1309 יתר התושבים — ש.ש.).

במפקד של השנים 1553-1554 נמשכה המגמה הכללית של הגידול באוכלוסיה היהודית "נמנו 324 משפחות ו-14 רווקים".

בספירה שנעשתה בשנים 1562-1563 היתה ירידה במספר התושבים היהודים בירושלים. כאן נמנו רק 237 משפחות יהודיות ועוד 12 רווקים.

אמנון כהן בספרו ה"ל בע' 21 מביא את הטבלה וההערות שלו כמפורט להלן:

טבלה 1. תושבי ירושלים במאה השש־עשרה

על־פי תוצאות המיפקדים העותומאניים¹

מיפקד	1525/26 (932 להגירה)	1538/39 (945 להגירה)	1553/54 (961 להגירה)	1562/63 (970 להגירה)
יהודים	1,194/199	19+1,344/224	14+1,944/324	12+1,422/237
נוצרים	714/119	68+816/136	138+1,818/303	144+1,686/281
מוסלמים	3+3,696/616	109+7,008/1,168	156+11,922,1987	204+11,598/1,933
סה"כ תושבים		9,364	15,992	15,066

אחד המרכיבים החשובים בקביעת שיעורה של הקהילה היהודית הוא האומדן של גודל המשפחה. בשל שיטת המיפקד והרישום העותומאני אין מצויים בידינו אלא נתונים על היחידות המשפחתיות — 'ח'אנה'. את אלה יש להכפיל במקדם על־מנת להגיע להערכה כמותית סבירה. מחקרים שונים שנערכו בפרובינציות אחרות באימפריה העותומאנית נקטו במקדמים שנתנו בין 4 ל־7 נפשות למשפחה. אנו נקטנו בממוצע הגבוה של 6. שיש בו כדי לעגל כלפי מעלה את הנתונים, ובדרך זו הוא אף כולל את האחוז של תיקון טעות, שחלק מן הממעטים נהגים לצרף לאחר החישוב. לגבי היהודים עשוי להתעורר קושי נוסף, שמא היו יחידות הח'אנה קטנות יותר. שהרי מקובל לגרוס כי רבים מן הגרים בירושלים היו זקנים, שבאו לחיות בה באחרית ימיהם. העיון המדוקדק ברשימות השמיות של ה'תחריר' ומיפקדים אחרים מלמד, כפי שנזכיר להלן, כי המשפחות הגדולות בקרב הקהילה היהודית היו רבות, וכי, בעצם, אין כל סיבה להחיל עליהן קריטריונים סטטיסטיים שונים מאותם שנקוטים לגבי הרוב המוסלמי. יתירה מזאת: במקרים רבים מצאנו משפחות יהודיות שבהן שתי נשים, ולא דווקא מטעמי עקרות של האחת או רעותה. מאליו יובן, כי יש בכך כדי ללמד על מספר גדול למדי של בנים ובנות, אשר משווה מימד נוסף של סבירות למקדם הסטטיסטי של 6.

עד כה לא מצאנו ספירות תושבים שנעשו, אם נעשו, במאות ה־17+18, ניתן ליחס חסכון זה לדלדול הישוב בארץ, מפגעי טבע וחוסר רציפות בשלטון מרכזי, וכך חוסר בטחון בארץ. בתקופה זו עלינו להעזר בהערכותיהם של צליינים (ואלה אינם חוקרים מקצועיים), וכך ברשומים של עולי רגל, צליינים פרנציסקנים, קטולים ופרוטסטנטים (ראה הישוב היהודי בירושלים במאה ה־ט"ז והי"ח עפ"י כרוניקות, מאת נתן שור. (מובא בפרקים בתולדות ירושלים בראשית התקופה העותומנית — הוצאת יד בן־צבי תשל"ט עמ' 343-423).

במאה ה־19 אנו מוצאים חומר שהולך ומצטבר משום הענין הרב שהראו צליינים נוצרים בעקבות פלישתו של נפוליאון. בתחילה היו אלה דו"חות ומכתבים של נוסעים מערביים (אירופאים) שבאו לתור את הארץ, וכך מודדים וחוקרים, שהדחף הדתי והסקרנות לחקר ההיסטוריה של הארץ, בעיקר בתקופת המקרא, משכו את תשומת לבם לאוכלוסיה הנמצאת בארץ. רשימותיהם של אלה והפערים ביניהם ואי דיוקים שאנו מוצאים בהם, גורמים לנו קשיים רציניים, שעה שאנו באים לבחון רשומיהם ולהסיק מסקנות על פיהם. רבים מן הדברים, שנכתבו ע"י נוסעים אלה הם פרי הדמיון, והושפעו מההכרה הדתית והרצון לפאר או להעלות ערך בני העדה הדתית, שהנוסע נמנה עמה. בכל זאת ניתן להשתמש בחלק מן הדו"חות של נוסעים וחוקרים מסויימים, להשוות ביניהם בעין בוחנת, וניתן לפעמים להסיק מסקנות מסויימות. (בדיקה חלקית של מעט ממקורות אלה מצביעה על כך שחוקרים אלה הגיעו לרוב למסקנות כלליות ובלתי מדוייקות).

דברים אלה נאמרים לאור הידוע לנו כי במאה ה-19 נערכו 5 מפקדי אוכלוסים יהודים לבקשת משה מונטיפיורי, ועל אף שב-1851 נתמנה אדם מיוחד בירושלים, למשל, בתואר של פוקד נפשות Nasir en nephus, שתפקידו היה לא רק למנות את התושבים אלא גם לטפל ברשיונות נסיעה, ברישום מתים וכיוצא באלה. (ראה T. Tolber, DENKBLATTER AUS JERUSALEM KONSTANZ 1853 P. 347).

משלהי המאה ה-19 ובראשית המאה שלנו נשארו בידי גנוך המדינה ספרי נפוס עותומניים לתקופה בין השנים 1884-1917, יש בהם אינפורמציה עשירה ומדוייקת ביותר, וכן מצויים עוד ספרי ביה"ד השרעי בירושלים (ראה רשימה של גנו המדינה פאול אלסברג על גנוך המדינה כמקור לחקר ההיסטוריה של פלשתינה בשילטון העותומני, בספר STUDIES ON PALESTINE DURING THE OTTOMAN PERIOD בעריכת משה מעוז עמ' 533).

ספרי הנפוס (ספרי נפשות), העותומניים, שמספרם מגיע ל-463 ספרים, שבגנוך המדינה, מכילים רשימות גרושים, נשואין, שינוי כתובת ורשימת יוצאי צבא. נמצא בהם ידיעות על התושבים המקומיים, והזרים, וכתובותיהם בחו"ל, השתייכותם הדתית או הכתתית והמוסדית. הם מסודרים לפי מקומות, נפות, מחוזות, ערים, כפרים, פרברים ושל העדות למיניהם. בחלקם, ובמיוחד בירושלים, אנו מוצאים חלוקה לא רק ליהודים אלא גם לאשכנזים ולספרדים, ולפעמים ההבחנה היא אף בין חסידים לבין פרושים.

בספרים אלה נמצא מפקדים שנעשו בשנים 1884 (המפקד בירושלים נערך רק בעיר העתיקה, לרבות הר-ציון). רק התושבים המוסלמים המקומיים חולקו בו לפי רבעים. היהודים והנוצרים חולקו לעדות בלבד. מפקדים אחרים נעשו ב-1905, 1911, 1915. המפקד משנת 1915 נערך בעיר החדשה ובקרב יהודים בלבד, והוא קשור לקריאת המנהיגים היהודים להתעתמנות. המפקד הטוב מביניהם הוא זה משנת 1905. אעפ"י שהוא היה חלקי, משום הכמות והחומר שהוא מכיל, משום טיבו, והדיוק שהושקע בו, ניתן להעזר בו, משום שהוא הושלם במפקדים נוספים משנת 1911 ו-1912. ספרים אלה טובים במיוחד בכל הנוגע לדמוגרפיה וכלכלה. חלוקת ספרים אלה היא כדלקמן:

101 ספרים מוקדמים, ובהם ספירת התושבים. אלה מכילים פרטים הבאים: שם העיר, הישוב, הכפר או הפרבר, הרובע, שם ראש המשפחה, מקצועו, הדת שאליה משתייך האיש, שנת הלידה וכן פרטי יתר בני המשפחה.

225 ספרים יסודיים, ובהם רשימות מלאות ביותר של טפסי המפקדים מאז 1905. כנראה שאלה הכילו העתקים של טפסים קודמים לספירה זו. הרשום נעשה בדף רחב, כדי להוסיף בשוליו פרטים נוספים בשלב מאוחר יותר. בסוף כל רשום של חצר השאירו מקום להוספת פרטים על הילדים שנולדו, או שנוספו לאנשי החצר, ע"י לידות או נשואים, וכן מקום להוספת חצרות או בתים שנבנו לאחר הספירה.

38 ספרים מכילים פרטים על לידות, מיתות, נשואים וגרושים. ספרים אלה ערוכים בצורה כרונולוגית, לפי התאריך בו נמסרו ההודעות במשרד הרשום בנפה. ולא בתאריך האירוע עצמו. הידיעות נמסרו לרוב ע"י המוכתר, שלא תמיד דווח על האירוע מיד לאחר המקרה. לפיכך, חסר כאן דיוק תאריך האירוע. בספר הלידות בדרך כלל מופיע רק שם המשפחה ולא שם הילוד.

ספרים אחרים מכילים רשימת יוצאי צבא, רשימות הזרים וספרי המוכתרים שלא מולאו לפי טפסים של רשימות המפקדים.

הזכרנו לעיל רשימות של תיירים, צליינים ועולי רגל אירופאים. נזכיר פה כמה

מהם כדי לקבל הערכה של האוכלוסיה. בספרו של החוקר זטצן מ-1854, נמצאו פרטים על האוכלוסיה המוסלמית בירושלים בזמן ביקורו ב-1851, וכן רשימותיו החוקר של רובינסון מ-1841 שסייר בירושלים ב-1838.

זטצן, הנוסע הגרמני שהזכרנו, מוסר כי בחקירותיו אצל המושל הטורקי בירושלים ב-1851, ביחס לתושבי ירושלים, אלה היו המספרים שהוא מצא: מוסלמים — 4,000; יהודים — 2,000; נוצרים, יוונים — 1,400; קתולים — 800; ארמנים — 500; קופטים — 50; חבשים — 13; סורים — 11. סה"כ — 8,774.

לדעתו היתה זו הערכה נמוכה, ואילו הוא עצמו חושב שהמספר הנכון הוא 12,000 (3,000 מהם יהודים).

לעומתו החוקר אדוארד רובינזון, מוסר כי מספר האוכלוסים הוא 11,500. רשימות אלה אף שהמקור שלהן הוא מהימן, דהיינו — השלטון העותומני, מצביעות שיש להתייחס אליהן בעין ביקורתית, בגלל: (א) החשש מגיוס לצבא, (ב) הרצון להשתמט מתשלום מיסים.

מקור נוסף הוא רשימות הקונסולים למיניהם ורשימות הכוללים. אלה לא מצטיינות בדיוק מירבי, וזאת מסיבות כלכליות שונות ומשאיפות הקונסולים להצביע על הרחבת תחום שליטתם על החוסים בצלם.

חוקר אחר, טיטוס טובלר, בקר ב-1835, וקובע את מספר האוכלוסים בירושלים 12,000 נפש, ושוב ב-1846, בבקור אחר, הוא נקב במספר של 17,173 תושבים כמפורט להלן:

אזרחים — 4,500; אנשי צבא — 1,600; נוצרים, יוונים — 2,000; קתולים רומאים — 900; קתולים גרמנים — 50; ארמנים — 400; קופטים — 100; פרוטסטנטים — 50; חבשים — 38; סורים — 20; יהודים ספרדים — 6,000; אשכנזים — 1,500; קראים — 15.

מיפקדי אוכלוסים אחרים של יהודים נעשו במצוות סיר מוזס מונטיפיורי 5 פעמים במאה שעברה. הם נעשו בשנים: 1839, 1849, 1855, 1866, 1875, מיפקדים אלה נמצאים במיקרופילם בספריה הלאומית במכון לכתבי-יד. (זה משנת תקצ"ט (1839) פורסם בדפוס ראה פרטיו להלן). מיפקדים אלה נועדו לשמש יסוד לתכניות לשפור מצבם של היהודים בארץ ישראל, אך למעשה השתמשו בהם בפועל לחלוקת נדבות.

ממיפקדים אלה אנו לומדים על הרכב האוכלוסיה היהודית במקומות שונים בארץ, ובמיוחד בירושלים, ועל המקצועות בהם עסקו יהודי העיר.

במיפקדים אלה אנו מוצאים שם ראש המשפחה, מקום הלידה, גיל, מקום מוצא, הזמן בו עלו לארץ הקודש, מצב כלכלי, סוג העיסוק, מצב משפחתי (נשוי/רווק), מספר הילדים ושמותיהם וגילם, וכן הערות (ראה מפקד יהודי ארץ ישראל [תקצ"ט-1839] לפי כתב-יד מונטיפיורי בהוצאת מרכז דינור ירושלים תשמ"ז-1987, במיוחד ראה המבוא שם שנכתב ע"י הדסה אסולין).

מנין התושבים הראשון שנעשה בתקופת המנדט 1922 הוא המפקד הסטטיסטי המהימן הראשון (ראה פרטים ביהושע בן אריה — גידול הקהילה היהודית בירושלים במאה ה-19 — בפרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים — כרך א' בהוצאת יד בן-צבי, ירושלים תשל"ג ע' 80-113).

משפחת יפה מחברון

קורות משפחת יפה מחברון שלובות במידה רבה בתולדות חב"ד בארץ הקודש ובתקופת התהוות חב"ד. החסידות כידוע, נוצרה ע"י הבעש"ט וכשהלך לעולמו, עבר שרביט ההנהגה לידי תלמידו, הנודע בשם המגיד ממעזריטש, אשר הפיץ את תורת רבו למרחקים, עד אז היתה תורה זו נחלת חלקים מצומצמים באירופה. מתוך תלמידיו הרבים של המגיד ממעזריטש בלטו אלה: ר' מנחם-מנדל מוויטעבסק, ר' אברהם מקאליסק ור' שניאור זלמן מלאדי, שבמרוצת הזמן נודע בשם בעל ה"תניא" ע"ש ספרו ה"תניא", ולמעשה הוא המייסד הראשון לחב"ד (שהם ר"ל של חכמה, בינה, דעת). היהדות התורנית ובראשה הגאון מוילנה דחתה את החסידים והתנגדה לה בהתנגדות בלתי מתפשרת. מנקודת מבט היסטורית אפשר לתלות התנגדות זאת בעובדה שתקופת הבעש"ט באה לעולם פחות מדור אחד לאחר תקופת משיח-השקר, שבתאי צבי ועדת מעריציו שהלכו ואבדו ליהדות. מחלוקת גדולה וחריפה זו פילגה את עם ישראל לשני מתנות: "חסידים" ו"מתנגדים", והגיעה עד כדי כך שחצתה משפחות: הורים יצאו נגד בניהם ואחים התכרו איש לאחיו.

קרע זה פילג גם את משפחתנו, משפחת ר' ישראל יפה (נולד 1640) שהיה אב"ד בעיר שקלוב, וידוע גם כבעל ה"אור ישראל" ע"ש ספרו שחבר. חלק מצאצאיו היו מהחריפים שבמתנגדים, כר' אברהם יפה בעל ה"משכיל לאיתן", וחלק מנכדיו — לפחות שניים מהם, עברו עם בניהם לחסידות. המשפחה, המתייחסת על משפחת המדפיסים העבריים מאז ראשית הדפוס, צאצאי ר' קלמן קלונימוס יפה¹ וצאצאי שארו, ר' מרדכי יפה בעל ה"לבוש"² המשיכה במשך הדורות במסורת הדפוס העברי. מכאן אנו מגיעים לסיפורה של משפחת יפה מחברון וזהו סיפורו של ר' ישראל יפה, הידוע בחסידות כ"מדפיס מקאפוסט", נכד בעל ה"אור ישראל". מתלמידיו של ר' מנחם-מנדל מוויטבסק הנ"ל, בעל בעמיו, עתיר נכסים שהקים בית דפוס עברי בעיירה קאפוסט שלייד שקלוב שברוסיה הלבנה. באותה עיירה התקיים בית דפוס נוסף של שלושת בני-ידו הצעירים ממנו, האחים ישראל, יהודה ומנחם-נחום יפה, בני ר' אורי פייבוש יפה. ר' ישראל היה ממקורביו, ויש אומרים אף שאר בשרו, של האדמו"ר הזקן בעל ה"תניא" ומייסד חסידות חב"ד. משפחת יפה גאה בכך שנפלה בחלקה הזכות הגדולה שר' ישראל היה האיש שנשא את האדמו"ר הזקן על כתפיו שעה שהשתחרר מבית הכלא ב"ט כסלו תקנ"ט (1798), הוא יום חגה של חסידות חב"ד מאז עד עצם היום הזה, והוא גם שזכה להדפיס את הסידור הראשון של האדמו"ר הזקן.

(1) ר' קלמן קלונימוס יפה מדפיס מלובלין (שנפטר ב-1603), בנו של ר' מרדכי יפה — זינגר, בן ר' משה יפה בן אליעזר יפה בן אברהם יפה מבוהמיה. צאצאיו: ר' אברהם יפה-קלמנקש, בנו ר' יוסף יפה, בנו ר' קלונימוס יפה מפראג, בנו ר' סענדער-לייב יפה-קלמנקש, בנו ר' אהרן יפה אב"ד באומן שבאוקאינה בעת פרעות ת"ח, בנו ר' ישראל יפה בעל ה"אור ישראל".

(2) רעיתו של ר' ישראל יפה היתה בת ר' אברהם תאומים, בן ר' יוסף-יושקה תאומים, בן ר' יהושע-יחזקאל העשעל תאומים, בן ר' יונה תאומים בעל ה"קיקיון דיונה", חתנו של ר' שאול ווהל, בן אלקה (אביגיל) בת ר' מרדכי יפה בעל ה"לבוש".

בשנת תקל"ז (1777) עלו לארץ ר' מנחם-מנדל מויטבסק ור' אברהם מקאליסק בראש שיירה בת 300 חסידים. הם הגיעו לעכו ומשם עברו לצפת. כשנתקלו בעוינות מצד המתנגדים בצפת עברו משם, כעבור 3 שנים משם לטבריה. שניים מבניו של ר' ישראל יפה הנ"ל, ה"מרפס מקאפוסט", עלו ארצה בעליה זו. האחד, ר' דוד יפה ישב בטבריה ובשנת תקס"ו (1806) נשלח, ע"י העדה הספרדית שבטבריה, כשד"ר לצפון אפריקה.

השני, ר' שלמה-זלמן יפה נשאר בצפת. הוא נספה שם ברעש הגדול שהרס את צפת ב-1/1/1837. אסון זה נחרת עמוק בקרב המשפחה והשאר רישומו על כל ענפי המשפחה, עד היום זוכרים צאצאי אחיו, ר' אפרים יפה כי בלדותם סופר להם על האח שנהרג בצפת. תוך כדי מחקרי בתולדות המשפחה הראה לי ההסטוריון ד"ר אריה מורגנשטרן מירושלים את תצלום רשימת רבני צפת של הנספים ברעש, ובזה נזכר שמו של ר' שלמה-זלמן ברבי ישראל יפה.

עליית חסידי חב"ד לחברון ונס משפחת יפה

בן שלישי של ר' ישראל עלה ארצה בשנים הראשונות של המאה ה-19 הוא רבי משה, או אהרן-משה יפה. שנת עלייתו לא ידועה לי, אך לבטח היתה לפני 1806, שכן בתו הבכירה לאה נולדה בחברון בשנת זו³. גרסה אחת אומרת שהרבי שלח אותו ואת אשתו הרבנית פייגה לארץ הקודש כסגולה נגד עקרות ואכן לאחר עלייתו ארצה נתברך בפרי-בטן. גרסה שניה של המשפחה אומרת: כי האדמו"ר האמצעי, עוד בחיי אביו האדמו"ר הזקן, ציווהו להיות החלוץ ולהכין את עליית חסידי חב"ד לחברון. כך או כך, ר' משה עלה ישר לחברון עם אשתו, כמצוות רבו. עקב סערה בים לא יכלו לעגון בחופי הארץ והגיעו למצרים ומשם חצו את המדבר על גבי גמלים.

עלייתם קשורה בנס גדול המסופר עד היום, בהתלהבות, בקרב בני משפחתם. מעשה הנס כך היה: הערבים נוהגי הגמלים שהובילו אותם ממצרים דרך סיני לחברון רצו להרגם בדרך ולשדוד את רכושם. נעשה להם נס גדול ונקרה לשם איש זקן ונשוא פנים — לפי אמונת המשפחה היה זה אליהו הנביא — שיעץ לערבים שלא לטמא ידיהם בדמם של היהודים ולשלוח אותם למדבר, כיון שממילא ימותו שם ברעב ובצמא. ואכן, לאחר שהערבים לקחו את הגמלים ומשאם שלחו את ר' משה ואשתו, הרבנית פייגה, למדבר ללא אוכל ומים. אולם, כמה שעות לאחר מכן, השיגו אותם הגמלים שתעו במדבר ללא המובילים, כשכל הרכוש והמטען עדיין על גביהם. ר' משה ואשתו הלכו עם הגמלים וכך הגיעו בשלום, עם כל אשר להם לבאר שבע ומשם לחברון. אני זוכרת שבילדותי, בבית סבתי שרה יפה בבית ישראל הישנה בירושלים, אהבתי לשבת על גבי אחד הארגזים הללו. ארגז שני, זהה לו, ראיתי בבית הרב משה דוד טננבאום, אף הוא מצאצאי ר' משה יפה, לא ידוע לי בידי מי מצוי הארגז השלישי. ר' משה כתב וצייר את הקורות אותו באותו נסיעה על מגילת קלף בנוסח מגילת אסתר ובני משפחתו נהגו לחגוג יום זה מדי שנה בשנה ולהודות לאלהים על הנס הגדול, שכונה בלשונם "נס הפורים המשפחתי". עוד לפני דורות היה נוהג במשפחה מנהג קריאת ה"מגילה"

3 המקור לקביעה זו הוא כתב-יד של בנה, ר' חיים יוסף דוד אזולאי ("בכור") שכתב בדף המשניות שלו את שנת מותה כ"תקצ"ד, בהיותה בת כ"ח.

זקני המשפחה עדיין זוכרים את דבר קיומה ויודעים לתאר אותה לפרטים. לצערנו המגילה אבדה והמשפחה חותרת עד היום למצאה.

לאחר פטירת האדמו"ר הזקן ציווה בנו, האדמו"ר האמצעי, על ר' ישראל לעלות לארה"ק ששלושה מבניו כבר נמצאו בה. ר' ישראל שכבר היה זקן (בסדור שהדפיס הוא קורא לעצמו "הישיש ר' ישראל במוהר"ר יצחק יפה") ביקש מהאדמו"ר שלא ישלחנו משם כיוון שכאן יחסרו לו דברי תורתו של רבו. האדמו"ר הבטיחו שאם יעלה לארץ לא יחסרו לו דברי תורה, ואכן ר' ישראל עלה ארצה, והאדמו"ר עמד בדיבורו ונתן בידו כתב־יד של ספר שכתב ולא פורסם. כל עוד היה ר' ישראל בחיים הוא כתב לו לארץ מכתבים ובהם דברי תורתו. סיפור מעשה זה נזכר ב"בית רבי" ומצוטט במספר ספרים.

בנו בכורו של ר' ישראל — ר' אפרים יפה, שהיה ממקורבי האדמו"ר אמצעי, ביקש אף הוא לעלות ארצה עם אביו. האדמו"ר האמצעי סירב ורצה שישאר עמו אך רבי אפרים הפציר בו עד שלבסוף התיר לו האדמו"ר לעלות ואולם התנה עמו שלא יצא מארץ הקודש. מעשה זה מסופר גם ב"בית רבי" ונאמר שם, כי כעבור כשלושים שנה התגעגע ר' אפרים למשפחתו ולאדמו"ר ונסע לרוסיה לביקור. בדרך התחוללה סערה ביים שכמעט הטביעה את הספינה. האדמו"ר הזקן נגלה בחלום לרבי אפרים ואמר לו כי כל זאת היתה בגללו, על כי המרה את פי האדמו"ר, אך הבטיחו שיינצל, וכן היה. הוא הגיע למחוז חפצו והתקבל בכבוד מלכים, אך חלה ומת בעיר ארשא והמשפחה יודעת כי קיצו בא עליו על כי המרה את פי האדמו"ר.

הדפוס שלא הגיע לחברון

ר' ישראל שרצה להמשיך להדפיס בארץ ישראל, פירק את הדפוס והביא עמו את חלקיו ארצה כדי להקים כאן את הדפוס מחדש.

בקבוצה הראשונה של חסידי חב"ד שעלתה לחברון 9 שנים אחרי עליית תלמידי הגר"א, בשנת תק"פ-1820 היו ר' ישראל ה"מדפיס" הידוע עם רעיתו הרבנית שפרינצה, בניו ר' אפרים ור' מרדכי עם אשתו, בנו בתו וחתנו ובן דודו ר' ישראל יפה (שכונה "ר' ישראל יפה הקטן") עם רעיתו שהיה כזכור אף הוא מדפיס מדפוס האחים ישראל, יהודה ומנחם־נחום בני ר' אורי־פיוש יפה. גם עליה זו לא עברה בשלום. ערבים התנפלו עליהם ושדדו את רכושם כולל את כל חלקי הדפוס — פרט לבסיס הכבד של הדפוס. בסיס זה נשאר בחברון. שנים לאחר מכן, במרד הפלאחים בצפת בשנת — 1834 נשרף דפוס ישראל בק ואי אפשר היה להפעילו מחדש, מצאו בחברון את הבסיס של ר' ישראל ה"מדפיס". בסיס זה הועבר לצפת ואפשר את הפעלתו מחדש של הדפוס שם. סיפור זה שמעתי פעם בשידור רדיו, וכן ממר פנחס גולינסקי מצאצאי ר' אפרים יפה. לאחרונה שוחחתי עם אשה מצאצאי משפ' בק והיא אישרה סיפור זה, שנשאר בזכרון צאצאי בני שתי המשפחות.

ר' ישראל היה ראש ה"כולל" הראשון של חברון ותוארו "ממונה דעיר הקודש חברון תותבב"א". הוא יצא כשד"ר לאיסוף תרומות לכלכלת הישוב העני של חברון שהיה דל מכדי לפרנס את עצמו, ונפטר בשנת תקפ"ט (1829). אחריו כהן בתפקיד זה בנו בכורו, ר' אפרים "ממונה דעיר הקודש חברון".

ר' אפרים נשא את הרבנית חעשע בת ר' צבי־הירש מצפת וממנה נולדו לו שלושת בניו, שהבכור בהם ר' ישראל — דובער יפה היה מחדש הישוב החב"די בשנות הששים של המאה ה-19 בצפת. בתו עלקא נישאה לר' אשר יחזקאל הורוויץ בן

מרת ביילא, אחיינית האדמו"ר בעל ה"צמח צדק". אחרי פטירתו בדבר (תשרי תרל"ו) של ר' ישראל דובער הוא היה ראש עדת חב"ד בצפת. בנו ר' ישעיה הלוי הורוויץ היה ראש עדת חב"ד בצפת בשנים תרס"ט-תרפ"ד עד שעבר לקנדה. יתר בני המשפחה עברו לטבריה שם מתה ונקברה הרבנית חעשא. מר פנחס גולנסקי הוא נכדו של פנחס, בנו של ר' ישראל דובער. המשפחה עברה לטבריה, ואפרים יפה החזיק בה בית דפוס כדי להמשיך במסורת המשפחה. בית הדפוס שנקרא בשם ה"גליל" קיים עד עצם היום הזה. בנו הצעיר של רבי אפרים, ר' אברהם יפה שנולד אחרי מות אביו עבר לטבריה. אסון כבד פקד את משפחתו כשבנו, ר' יצחק יפה וכל משפחתו נספו כולם באסון בהתלקח הצריף על כל אלה שהיו בתוכו. משפחת קסיר היא מצאצאיו של רבי אברהם. בנו האמצעי של רבי אפרים ר' צביהירש יפה נותר בחברון עם רעייתו הרבנית פייגל ומשפחתו. מילדיו, בתו גיטל נישאה לר' זלמן אמדורסקי, ממשפחת אמדורסקי בירושלים, בנו ר' אפרים יפה שהיה דיין בחברון הגר עם ששת ילדיו לאוסטרליה ב-1902, כשחברון נעזבה ע"י מרבית צעיריה. צעיר בניו, אהרן יושב עם משפחתו בחברון עד 1921. הם נצלו מפרעות תרפ"א (1921). משפחתו נקלעה מפרעות חברון לפרעות באר-שבע, לאחר שיהודי באר שבע הסתתרו בבית הרוקח היהודי וכשהפורעים צרו על הבית כדי להרגם, שפך עליהם הרוקח חומצות על שנמלטו הפורעים בצעקות. משם עברו והתיישבו בחורן אך גם משם — (לאהרן היתה שם טחנת קמח עם שולטן אלי-ארש) — לאחר שנחשד בריגול לטובת הצרפתים — נאלץ לברוח על נפשו באישון לילה, כשילדיו הקטנים נשארו שם לבדם. הילדים נדדו לדמשק כשהם חיים מהיד לפה עד שאביהם, באמצעות שלוחיו, מצא את הדרך להחזירם ארצה. הוא הקים בית מלון בעזה משם פונה בליל מאורעות תרפ"ט ולבסוף התיישב בזכרון-יעקב. גם בענף זה של המשפחה נשמרת המסורת: נכדו, מרדכי מעין ממשיך את המסורת של דפוס עברי, דפוס אמנותי, עד עצם היום הזה. עלי לציין כי בכל ענפי המשפחה עד עכשיו רווחים השמות "אפרים" לבנים ו"חסיה" לבנות, הוכחה חותכת להערצה הצאצאים לאבותיהם המפוארים.

גאולת קרקע סביב קבר רחל

גם על משפחת ר' משה יפה עברו תלאות מתלאות שונות. ר' משה — עסק ב"גאולת" אדמות, אני כותבת זאת במרכאות שכן בתקופה, טרם היות הקרן הקיימת לישראל, ושלושה דורות לפני חנקין לא רווח ביטוי זה. הוא רכש אדמות רבות בגוש עציון, ומקובל במשפחה, שכל האדמות סביב קבר רחל ועד בית לחם, הן בבבלותו. נולדו לו ילדים: תחילה נולדה בתו הבכירה לאה בשנת 1806, אח"כ נולדו עוד ילדים שמתו כולם בילדותם, והיו הפלות. בתחילת שנות השלושים של המאה נולדו שני בניו הנזכרים במפקד מונטיפיורי מתקצ"ט (1839) בשמות דוד-לייב ואברהם. אני נינתו של בנו ר' דוד-לייב. לאה נישאה לרב יהודה — זרחיה אזולאי נינו של החיד"א.

צאצאי משפחת יפה עם צאצאי החיד"א

על הישוב היהודי בחברון עברו זמנו קשים: רעב וההזקקות מתמדת לכספי החלוקה, מגפות, שוד והתעמרות הן מצד השכנים הערבים והן מצד השלטונות כל אלה גרמו לכך, שהיהודים ביקשו חסות מדינות זרות. עקב סכסוכים בין טורקיה לבין רוסיה, נעשה מצבם של אנשי חב"ד בחברון קשה במיוחד כיוון שהם היו

נתינים רוסיים. הפרנסה היתה קשה: ראיתי אצל ההסטוריון ד"ר אריה מורגנשטרן תצלום דף מפקנס של שד"ר מעדת הפרושים בירושלים המראה כי הביא כספים, כנראה מהמשפחה שנשארה ברוסיה, לר' אפרים יפה ולר' משה יפה בחברון. אך מכל הצרות הללו שפקדו את יהודי חברון קשה היתה במיוחד פגיעתו של ה"רב השחור". ה"רב השחור" שלא היה רב כלל ואף לא יהודי אלא ערבי, שיך עבדול רחמן, ששדד ללא הרף את יהודי חברון עד שהוכרחו לשלם לו דמי חסות. מאחר ולא היו לקהילה כספים לכך היה התשלום צריך לבוא מדמי החלוקה. אי אפשר היה להזכיר בדברי הדואר תשלום זה במפורש ולכן הוא נרשם ברשימת מקבלי המשכורות של הקהילה בתור ה"רב השחור", וקיבל את "שכרו" ככל רבני היישוב ומנהיגיו. ב-1831 שלח מוחמד-עלי שליט מצרים את בנו אברהם פחה לכבוש את א"י. ה"רב השחור" מרד בו ב-1834 וחיל אברהם פחה הגיע ב"כ"ח תמוז תקצ"ד וכבש חזרה את העיר מידי המורדים. באותה שנה היתה לאה בת ר' משה עם בעלה הרב יהודה זרחיה אזולאי, נין החיד"א, בשליחות בחו"ל ובנם התינוק שנקרא בשם החיד"א וכונה "בכור" נשאר עם סבו וסבתו. בכיבוש זה נהרגה הרבנית פייגה אשת ר' משה יפה. לסיפור המעשה שמעתי גרסאות שונות. אחת מהן שמעתי מהרבנית לאה זונפלד, נינה של בכור אזולאי: ר' יהודה זרחיה אזולאי, שהיה מקובל גדול הזוהר את חמותו להשאר תמיד עם הילד שכן השטן מתקשה לפגוע בשניים יחדיו. למרות אזוהרתו של ר' יהודה זרחיה להשמר ולהיות יחדיו הילד בכור, שהיה עם סבתו בבית, ראה אווזים ברחוב וניגש לפתח, סבתו רצה אחריו ואז נפגעה מידי חיל שירה מהחלון. הרב אברהם וילהלם שמע מאמו, נכדתו של בכור, כי כל היהודים נדחקו לבית הכנסת הקטן "אברהם אבינו" כשחייל ירה מהפתח ופגע בפייגה יפה, כשבכור בזרועותיה. היא נפצעה אנושות אך לא מתה במקום. למעשה זה מקורות רבים: כל צאצאיו של בכור מרכים לספרו. בספר "חברון" מסופר סיפור ה"רב השחור" שכל יהודי חברון התחבאו אצלו חוץ מר' ישראל יפה ה"מדפיס מקאפוסט" שנשאר לטפל בבתו הגוססת והחיילים הכריחוהו להראות להם היכן טמנו היהודים את חפציהם. הוא נמלט והגיע למחנה ה"רב השחור". שם לאחר הפצרות מרובות השיג ר' יוסף יהודה שמרלינג שמירה על רכוש היהודים. סיפור זה לא מדויק. כנראה שמדובר לא ב"מדפיס מקאפוסט" שמת חמש שנים לפני כן אלא בבן-דודו, ר' ישראל יפה ה"קטן", בן ר' אורי-פייבוש יפה, ולא מדובר בבת ה"מדפיס" אלא בכלתו, הרבנית פייגה שנפצעה יום לפני כן ומתה. ר' ישראל יפה היה בקי ברפואת עשבים ולכן נשאר לטפל בפצועה, עד למותה. אבל המקור העיקרי לסיפור הינו ר' חיים יוסף דוד (בכור) אזולאי, התינוק שניצל בנס בעת שסבתו נרצחה. הוא כתב את סיפור המעשה בדף האחרון של המשניות שלו, עם כל תאריכי ימי הפטירה של בני המשפחה. עד סוף ימיו נהג בכור לערוך משתה בערב ראש חודש אב לזכר הנס הגדול שנעשה לו כשניצל בהנשאו בידי סבתו.

בכור הקטן, אבד תוך זמן קצר הן את סבתו והן אמו הרבנית לאה אזולאי שמתה במגיפת דבר בטורקיה 3 חודשים לפני מות אמה, והיתה בת כ"ח במותה. בעקבות הסכם שהושג בבי"ד חב"ד בחברון בין משפחת יפה ור' יהודה זרחיה, בכור גדול ע"י רבי אפרים והרבנית חעשע עם שלושת בניהם.

בכור גדל כבן משפחת יפה, והיה מחסידי חב"ד. הוא התכתב עם האדמו"ר בעל ה"צמח צדק" וגם שאל בעצתו בענינים אישיים. כך כשנולדו לו בנות (מרעיתו רבקה יעיש) ביקש מהאדמו"ר לברכו בבנים והאדמו"ר השיב כי יהיו לו חתנים כבנים. אכן, ברכתו זו התקיימה וארבע בנותיו נישאו לארבעה מגדולי רבני ירושלים, וכל אחת ממשפחותיהם הינה שבט גדול וענף: משפ' הרבנים שיין, מגדלכאום, קירשנבאום

וויינגרטן. רבים מבני המשפחה, הגאה מאוד ביחוסם לבכור קיבלו עליהם את השם אזולאי. גם במשפחת וויינגרטן מצאתי בית דפוס המנוהל בגאווה במסורת המשפחתית בת מאות השנים.

המאמצים להשיג חסותו של קונסול זר ליהודי חברון ארכו שנים. יש להניח שר' משה רצה הגנה מהירה יותר למשפחתו לאחר אירועים אלה. בתו הר' לאה אזולאי קיבלה, בהנשאה לר' יהודה זרחיה אזולאי, נתינות בריטית שעברה מאב לבן במשפחת החיד"א, ולכן היה בכור נתין בריטי. לא כך היו יתר צאצאיו. וכך יצא ר' משה יפה כשד"ר להודו שהיתה נתונה תחת שלטון בריטי. איני יודעת כמה זמן ישב שם ומתי בדיוק יצא משם, אבל במשפחתנו עוברת מאז הנתינות הבריטית. הישוב החב"די בחברון קיבל בתוקף חוק מיוחד, שהועבר בפרלמנט הבריטי ב-1850, את הגנת החוק הבריטי ליהודים ה"רוסיים", כפי שהם נקראו אז, כל עוד היו בארץ. החוק, שהוחל רטרואקטיבית מ-1849 לא העניק להם נתינות בריטית אלא מעמד של Protected Foreigners שהיה דומה למעמד נתין בריטי כל עוד היו בארץ אך לא הקנה להם דרכון שכן בצאתם את הארץ הם היו בני נתינות רוסית. במסמכי הקונסוליה הבריטית בירושלים מאז, ישנה רשימה של נתינים בריטים שהיו רשומים בקונסוליה עוד לפני קבלת החוק. ברשימה זו מופיעים בני משפחת אזולאי, שלהם היתה אזרחות בריטית, מופיע משה יפה שנתינותו היתה British Indian, עוד קרוב שלו שעוד אדבר עליו בשם חשקא יפה ושד"ר בשם משה בן דוד קמחי, ואף להם אזרחות בריטית-הודית. ברור לכן שר' משה ישב בהודו די זמן כדי לקבל אזרחות זו. המשפחה יודעת שבהודו נפגש ר' משה עם אחיו שמואל יפה שהגיע מרוסיה וכי יחדיו הפליגו השניים מבומביי לאנגליה. שם נשאר שמואל יפה ועקבותיו אברו למשפחה. ר' משה שהיה השד"ר האשכנזי הראשון שהגיע מארץ ישראל לאנגליה חזר לחברון משליחותו זו ב-1841.

דודי המנוח, יעקב יפה שהיה במלחמת העולם השניה קצין באינטליגנצ'ה הבריטי ספר לי לפני מותו כי עיין פעם בתיקו האישי בצבא ושם מצא לדבריו מעשה בני אחים יהודיים, משה ושמואל יפה שהגיעו לאנגליה מבומביי לפני מאה וחמישים שנה. האחד, משה, היה למדן והשני פנה למסחר. בכתבי על ר' משה יפה אני עומדת בפני בעיה קשה, שכן מסורת המשפחה וחלק מהמקורות אינם מתיישבים ביניהם. בדרך כלל, מסורות שעברו במשפחה נתמכו במחקר. לא כן בענין ר' משה, השד"ר שיצא פעמים למזרח הרחוק. המשפחה יודעת שר' משה היה בנו של ר' ישראל יפה ה"מדפיס מקאפוסט" וזו גם נקודת המוצא שלי בענין זה.

ידוע לי שדברים אלה עומדים בסתירה לכתוב בספר תולדות חב"ד בארץ הקודש של הרב שלום דובער לויין הטוען כי ר' משה היה בן דוד ונכד ה"מדפיס". אני מתבססת, בנוסף למסורת המשפחה, על ספר חברון של מר אבישר, על רשומיו של בכור בדף המשניות שלו ועל תצלום מסמך שמצא ד"ר מורגנשטרן עם חתימתו של ר' משה במהר"י יפה, והמהווים הוכחה חותכת לכך שר' משה היה בנו ולא נכדו של ה"מדפיס" הידוע. לשם כך עלי לסתור את המקור לטענתו של הרב לויין, דהיינו, במפקד מונטיפיורי משנת תקצ"ט, נאמר כי ר' משה היה בן דוד, והוא נולד ב-1808. טעון זה מציג ר' משה צעיר יותר, שכל הסיפור על המגילה ועל הנס שקרה לו בעלותו ארצה, ובכלל על כך שהיה כבר רב בישראל וגבר נשוי אינו מתיישב עם כך. עלי גם לתת תשובה סבירה לזהותו של השד"ר משה בן דוד, שדיון על כספי שליחותו התקיים בבית דין חב"ד עם שובו משליחותו הראשונה. כששאלתי את ד"ר אריה מורגנשטרן על מידת

אמינותו של מפקד מונטיפיורי נעניתי כי על אף שידועות בו טעויות הוא נחשב אמין כי את הפרטים מילאו לא פקידי מונטיפיורי אלא האנשים הנפקדים עצמם. אם כך הוא, ברור לי שר' משה לא מלא בעצמו את הפרטים שכן בשנת תקצ"ט (1839) הוא היה בשליחותו. כדי להספיק לעשות את כל שהשלים בשליחות, ולנסוע לאנגליה ובחזרה, ולקבל נתינות בריטית-הודית היה עליו להיות שם מספר שנים. אם הוא חזר לחברון ב-1841 ברור שב-1839 לא היה בחברון. אשת נעוריו ובתו הבכירה כבר לא היו בחיים, בנו דוד לייב היה קטן, כך שאיש ממשפחתו הקרובה לא מלא את פרטי המפקד והוא מולא ע"י זרים.

מי היה השד"ר להודו? החיפוש אחרי עשרת השבטים

מי אם כן, היה השד"ר משה בן דוד שנסע להודו? דומני שהתשובה נמצאת ברישומי הקונסוליה הבריטית, המונה את הנתינים הבריטים שהיו רשומים בקונסוליה עוד לפני החוק. כפי שצינתי לעיל, היו שם רק 3 נתינים בריטיים-הודיים והם ר' חשקא יפה, ר' משה יפה ור' משה בן דוד קמחי. כל השלושה היו צריכים להיות בהודו כדי לקבל את הנתינות וקל להבין ששני רבנים חברוניים בשם משה היוצאים באותה תקופה להודו יכולים ליצור בלבול. כנראה שזה מה שקרה: ר' משה יפה רשום שם כיהודי ספרדי, ור' משה בן דוד התערבב עם ר' משה. ואותו שד"ר משה בן דוד הנזכר בספרו של הרב לוי אינו ר' משה יפה אלא, לדעתי, ר' משה בן דוד קמחי. אני גם חולקת על רישומו של ר' משה במפקד מונטיפיורי מתקצ"ט.

יערי בספרו "שלוחי א"י", ספר "טבריה" ו"תולדות חב"ד בארץ הקודש" כולם מספרים על שליחותו השנייה של ר' משה בת"ר (1846) להודו בשליחות קהילת טבריה במטרה לגלות את עשרת השבטים ולהגיע לנהר האגדי הסמבטיון. אולם, תוך כדי פגישות עם קרובי משפחה הראתה לי הגב' אהובה שפירא, בת דודה של אמי המנוחה, כתב שדרו"ת על קל"ף, מעוטט ומהודר, לפיו מינתה קהילת חברון את ר' משה לשד"ר להודו, עזן ובאנגלה (כלכותא) למטרת איסוף כספים. הכתב מציין כי הוא נשלח מאחר והיה שם חמש שנים לפני כן ושליחותו היתה מוצלחת. כתב שדרו"ת זה לא פורסם עד היום ופרסומו בכנס משפחת יפה, הוא הראשון. תאריך הכתב הוא י"ט כסלו שו"פ "וברחמים גדולים אקבצך" שהיא שנת תר"ו, כלומר הוא חזר משליחותו הראשונה ב-1841 ויצא לשניה ב-1846. ד"ר אריה מורגנשטרן, הראני עתק מצולם של מסמך של עדת הפרושים בירושלים מכ"ד ניסן תר"ו עליו חתומים גם שני חברונים, ר' משה במוהר"י יפה וחייל חשקא יפה. ההדגשה שלי היא כמוכן על השם ר' משה במוהר"י, דהיינו בן ר' ישראל. לדברי ד"ר מורגנשטרן יש כאן גם כיוון של תנועה: בכסלו 1846 עדיין היה ר' משה בחברון ומשם יצא צפונה בדרכו לשליחותו. בגיטן היה כבר בירושלים וכפי שנרמז בספרים אחרים קבל גם כתב שליחות מ"עדת ישורון" בירושלים⁴. באלול נכתב שטר השליחות שלו מקהילת טבריה: כלומר הוא יצא מחברון צפונה עד טבריה ומשם מזרחה לעירק. כיוון זה מתישב עם מסורת המשפחה כי בדרכו להודו עבר בעירק. דרך זו

4 יתכן שכאן יש מראה זמן לתאריך עליתו של ר' משה ארצה: רעיתו פייגה שהיתה במותה בת מ"ה נולדה ב-1789 וילדה את בתה בחברון בהיותה בת 17 ב-1806. מאחר וגיל הנישואין המקובל אז היה 12-13 והיא נישאה בחו"ל, אפשר להניח שר' משה ורעיתו עלו לארץ ב-1804 או 1805. כפי שאמרתי הוכחה מדויקת לתאריך זה לא ידועה לי.

נחשבה לבטוחה יותר ואף רצויה יותר בנסיבות שליחותו. כי הוסבר לי ע"י מר יעקב בנימין, יו"ר התאחדות עולי הודו בישראל כי בכומביי וכלכותא ישבו יהודים שנמלטו מבבל עקב רדיפות בתחילת המאה ה-19. היו אלה יהודים עשירים שהתיישבו בערי נמל גדולות אלה, עסקו במסחר, ונדבו ביד רחבה לנצרכים מכל עדות ישראל. די להזכיר בהקשר זה את משפחות ששון וכדורי. מכאן מסתבר כי ר' משה נסע בשליחות משולשת ומרובעת: שליחות חכמי חב"ד לאיסוף כספים, שליחות ירושלים לאותה מטרה, בקשתו של הרב יהוסף שווארץ לחפש את שבטי ישראל ושליחות מטעם קהילת טבריה לחפש אחרי עשרת השבטים.

במהדורות הגרמנית והאנגלית של "תבואות הארץ" מאת הרב יהוסף שווארץ. הודפסו מכתבים אליו שכתב ידידו רבי משה מהודו. המכתב האחרון נושא את התאריך של תחילת 1848 מכלכותא ובו הוא מספר כי שמע על נהר הזועף 6 ימים בשבוע בארץ קינא (סיץ) ובדעתו לנסוע לשם. רבי משה יפה מת ונקבר בכלכותא באותה שנה. נסיונות לאתר את קברו שם נכשלו, עד כה.

בנו, רבי דוד-לייב יפה, אבי סבי, שהתפאר כי מעולם לא יצא מגבולות א"י היה שמש חברות חב"ד בחברון. בנו, סבי, אברהם יצחק אלטר יפה נאלץ לברוח משם כשפרצה מלחמת רוסייה-תורכיה. משהצטרפה אנגליה למלחמה הפכו יהודי חברון שהיו תחת חסות בריטית לנתיני אויב. היתה להם הברירה להתגייס לצבא הטורקי או לברוח. רבים עזבו את הארץ לארה"ב או לאוסטרליה כמו ר' אפרים, בנו של ר' צבי הירש. הרוב ירדו מצריימה עד לכיבוש הארץ ע"י האנגלים וביניהם סבי ומשפחתו. הוא חלה בדיונטריה בספינה האחרונה שהפליגה מהארץ למצרים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, מת ונקבר במצרים. משפחתו חזרה ארצה רק אחרי כיבוש הארץ ע"י הבריטים ותום השלטון העותומני.

אחיו, ר' חיים-יוסף (יושקה) יפה שהיה מקובל גדול היה ממציא ובתקופת מלחמת העולם ה-1 המציא מתקן לצוללות. משני מקורות שונים שמעתי על ועדה שהגיעה מאנגליה לנמל עזה כדי לבדוק את המצאתו.

סיפור זה חזר על עצמו כשדודי, יעקב יפה, המציא במלחמת השחרור מתקן למשוריינים. גורל שתי ההמצאות היה זהה: החוקרים מצאו אותן ליעילות אך יקרות מדי. ועל כן לא נוצלו שתי ההצעות.

סיפורים רבים יש למשפחות יפה מחברון לדורותיהם, יתכן שמקומם בספר על קורותיה המופלאים של המשפחה במאתיים ושלושים שנותיה בארץ. נתבקשתי ע"י אחדים מהמשפחה לכתוב ספר זה ומאוד אפשרי שאכן אעשה זאת. בינתיים נרשם ב"בית התפוצות" עץ משפחת יפה מחברון, שהרב משה דוד טננבוים, נתן לו את השם "חברון שלנו". שם זה מבטא את הרגשתם של כל בני המשפחה מחברון עמם נפגשתי.

הערה לסיכום

לענין השמות: במשפחת יפה בחברון נהגו וריאציות רבות של השם יפה. בני המשפחה עד היום קוראים לעצמם יפה בהגיה אשכנזית. ר' משה יפה איית שמו JAFE אך נקרא בספרו של קלמן שולמן גם יוֹפָא או יפו.

בנו, ר' דוד לייב איית שמו YAFFET ובטא אותו יֶפֶה. צאצאיו קוראים לעצמם יפה. צאצאי אחיו נקראים יֶפֶת או יֶפֶת ויתכן אם כך שהשם אינו נקרא יפה בצרפתית אלא יֶפֶת כפי שנקרא אחיו של סב-סבו, ר' ישראל יפה ה"אור ישראל", המוגדר בצוואת אחיו כ"אחי יפת הגדול, גאון מפראג". צאצאי ר' אפרים חלקם נקראים יפה וחלקם יופא.

שמואל אבן־אור אורנשטיין

דור ודור

בשנות הארבעים והששים של המאה ה-19 עלו שתי משפחות מהגולה לארץ־ישראל, אב זקן וכן רווק מזה, אב, ושני בנים צעירים מזה. צאצאי המשפחות התחננו במשפחות ותיקות מהן. הן באו מגלויות שונות והיו בעלות אופי שווה ומנהגים שונים. אלו מאלו. משפחת שנייטאך הגיעה מגרמניה. משפחת צוקרמן הגיעה מפולין. המשפחות התערו בארץ והתנחלו בה. הם העמידו שבעה ושמונה דורות של צאצאים. הצד השווה ביניהן, החשוב והמשותף למשפחות אלו, השתייכותם למשפחת אורנשטיין בקשרי חיתון של צאצאיהם.

מכל ארצות הפזורה.

נספר את סיפורם של שתי משפחות אלה לפי סדר עליתם לארץ ישראל והתערותם במשפחתנו.

טבלה מס' 1: הקשר בין משפחות אורנשטיין ושנייטאך

רבי אורי וזיסל אורנשטיין	רבי נתן שנייטאך
רבי ישעיהו וצפורה (לבית ריבלין).	רבי משה יהודה ליב וראשה (בת ר' יוסף יוזל ורבקה)
רבי יעקב	צפורה דרייזה
רבי משה יהודה ליב, רבי מאיר אורי, מרת רבקה זיסל (בלוי), רבי יוסף חיים, מרת רחל (פינשטיין).	

משפחת שנייטאך בארץ ישראל (שנאיטאכר)

משפחה שעלתה מגרמניה בשנות הארבעים של המאה ה-19. בארץ התקשרה בקשרי חיתון עם משפחות: ריבלין, ליאון, אורנשטיין, צוקרמן, בלוי, קלונסקי, פיינשטיין ואחרות.

רבי נתן שנייטאך

רבי נתן שימש כדיין בפייורדא Fürth (פירט) שבגרמניה רוב ימיו ודן בתורה. בבית הכנסת שלו התפלל קבעו גבאיו שלט על שמו שנשאר עד בוא הצורך הגדול שהשמיד רבבות נפשות מישראל. רבי נתן נזכר¹ כנדיב שתרום תרומה לאחד משלוחי ארץ ישראל מצפת.

הדיין רבי נתן בן הרב מאיר שנייטאכר, עלה לארץ ישראל בקיץ שנת תר"ז, 1847². הוא הצטרף לכולל הו"ד (הולנד ודויטשלאנד) בירושלים. עליתו של רבי נתן, מוזכרת במכתב ששלח ידיד נעוריו רבי אליעזר ברגמן, לבני משפחתו בגרמניה ביום כ"א מנחם אב הור"ת [התר"צ] (3 באוגוסט 1847)³, אחד משלושת

(1) ב. ריבלין, "אגרות הפקידים והאמרכלים מאמסטרדם", כרך א', תקפ"ו-תקפ"ז, עמוד 59.

(2) פרופ' מרדכי אליאב, "אהבת ציון ואנשי הו"ד" (עמוד 382, הערה 9).

(3) מר אברהם בר־טורא, "ירושלים בעיני רואיה" (עמוד 172).

ראשוני העולים מגרמניה לארץ ישראל. הוא כותב: "גם ידיד־נפשי רבי נתן שניטאכר נרו יאיר שעלה אלינו במשך לח' יום מפירט עד פה עיר הקודש". מקובל במשפחתנו⁴ כי רבי נתן מוצאו מגזע הגאון רבי אליעזר מטוך, בעל תוספות טוך. היה מפורסם כגדול בתורה וצדיק תמים. הוא אבי משפחת שייבן מגרמניה ואבי משפחת רבי משה יהודה שנייטאך בארץ ישראל. אחיו של רבי נתן היה רבי יוסף שניטאך מי שהיה אב"ד בפרוידנטאל, במשך 40 שנה. חי בשנים התקכ"ט-התרכ"א (1861/1769). בעל מחבר ספר ריב"ם שנייטוך.

רבי נתן הזמין את אחיו שהיה אז זקן בן 75 שנה לעלות ארצה בשנת תר"ח (1848)⁵. כנראה בגלל מותו המוקדם של רבי נתן, לא עלה רבי יוסף לארץ. רבי נתן מת בירושלים בשנת תר"ח (1848). הוא הספיק לגור בירושלים שנה אחת בלבד.

רבי משה יהודה ליב שנייטאך

רבי משה יהודה ליב, נולד בשנת תקס"ח (1808) בעיר פיורדא (פירט) שבגרמניה לאביו הדיין רבי נתן שניטאכר. הוא עלה ארצה עם אביו בשנת תר"ז. רבי משה דר כל ימיו באהלי תורה, הוא היה בקי בעל פה בכל ארבעת חלקי שו"ע (שלחן ערוך), והיה רגיל לחזור עליהם על יד עריסת בנותיו כשהרדים אותן. הוא היה נגוע חולי כל ימיו, נודע כאיש צדיק ותמים, עסקן ציבור פעיל, רודף צדקה וחסד⁶.

רבי משה שעלה ארצה כרווק נשא לאשה את מרת ראשה⁷, בתו של רבי יוסף יוזל מסלנט, שהיה חתנו הבכור של רבי משה (מגיד) ריבלין. רבי משה התערה בשוב הותיק יחד עם חבריו ר' משה זק"ש והחוקר ר' יהוסף שווארץ. אף הם יוצאי גרמניה שנשאו להם נשים מיוצאי רוסיה וליטא. בנשאו לאשה את מרת ראשה, נכדת רבי משה ריבלין, מנהיגה הדגול של עדת הפרושים בירושלים, נכנס למה שקוראים בימינו המימסד של אותם הימים. כי בני משפחת ריבלין היו מראשי הישוב בירושלים.

לרבי משה ולמרת ראשה נולדו שתי בנות ושני בנים (שנפטרו צעירים לימים). בנותיו: הבכירה שרה אלטה נישאה למר יוסף (יוזל) בן ר' ב"צ ליאון מראשוני משכילי ירושלים, מחבר המילון הראשון לערבית בעברית "תלמוד לשון ערבי" לתלמידי בתי הספר. שרה אלטה ליאון, היתה אשה נמרצת ופעילה ושמרה על מורשת בתי ריבלין וליאון. פרטים נוספים יבואו בתולדות משפחת ליאון.

4 ריבלין-פרומקין, "תולדות חכמי ירושלים". חלק שלישי, פרק ז (עמוד 243); פרופ' ג'. שלום, לספרות אנשי הקבלה האחרונים בגרמניה — "ספר לזכרו של מוזס" עמ' 359.

5 רבי א. ברגמן, בתוך: "בלב קשוב" עמוד 174... "עם זאת כבר הזמין את אחיו היחיד, הזקן המופלג, כבן ע"ה שנה, לאורך ימים טובים, שהיה אב בית דין כמה וכמה שנים בפרוידנטאהל..."

6 הרב יצחק א. אורנשטיין, "תולדות חכמי ירושלים", מלואים חלק שלישי (עמוד 81) (ריבלין-פרומקין).

7 אליעזר ברגמן, מספר על נשואיו במכתבו מיום ט"ו בטבת התר"ח — בתוך א'. בר־טורא, "בלב קשוב" (עמוד 174). "... בשבוע הבא עלינו לטובה עומד הבן לשאת אשה..."

הצעירה מרת צפורה דרייזה, נישאה לסבנו הגאון, רבי יעקב אורינשטיין⁸. בכך התערתה משפחת שניטאך במשפחת אורינשטיין ובמשפחת ליאון. בניהם נשאו נשים ממשפחות צוקרמן⁹, שכטר, שאקביץ וקלונסקי. בנותיהם נישאו לבני משפחות בלוי, פיינשטיין, וינברג ושמולצינסקי.

כידוע, היה רבי משה עסקן צבור פעיל בעדת עולי גרמניה¹⁰, וכעסקן כולל הו"ד¹¹ הוא חתום על מסמכי הכולל והשתתף בפועל בקניית שטח האדמה, עליה הוקמה שכונת בתי-מחסה¹², השכונה העברית הראשונה שנבנתה בירושלים המתחדשת.

רבי משה חתום בתוקף פעילותו על מסמכים חשובים בתולדות עדת עולי גרמניה בירושלים. בכתב הרשאה משנת תרי"ב (1852)¹³, שהוצאה על ידי "יחיד כולל עדת ישורון ילידי דייטשלאנד", בענין קניית ומכירת קרקע בחצרו של ר' צדוק הלוי ממוהליב¹⁴, לחבר העדה ר' יוחנן צבי שלאנק, חתמו תשעה אישים מחשובי העדה בירושלים וביניהם גם רבי משה יהודה ליב שחתם: הק' משה יהודה במוהר"ר נתן שנייטוך. (מענין לציין כי בין החותמים נמצאת גם אשה וזוהי אלישבע שרה ברגמן, אלמנתו של אליעזר ברגמן. זוהי כנראה הפעם היחידה שאשה חתומה על מסמך כגון זה).

ברשימת חברי כולל הו"ד שנרשמה בשנת תרט"ו (1855)¹⁵, שנתנה לשר משה מונטיפיורי והנמצאת¹⁶ נרשם רבי משה שנייטאך: מקום לידה פיורדא, שנת עליה תר"ז, בהערות על משלוח ידו, מופיע — תורת ה', מספר נפשות ביתו, שלושה. בשנת תרי"ט (1859)¹⁷, חותם הרב משה יהודה ליב שנייטאך יחד עם מר בנימין לילינטאהל בשם העדה הגרמנית בירושלים (היינו — כולל הו"ד), על תעודת הרכישה של מגרש בתי מחסה. וזה דבר החוזה לקניית אדמת שכונת בתי מחסה:

החוזה שנערך ב-14 באוגוסט 1859 בקונסוליה הקיסרית-המלכותית האוסטרית שבירושלים, במעמדו של הגרף פיצמנו קונסול כללי אוסטרי קיסרי-מלכותי, נקבע כי מאיר שינבאום, שהוא "הבעל היחיד והאמיתי של הקרקע" מוכר את המגרש שבבעלותו שבירושלים — העיר, המורכב משלושה חלקים ועם זאת מהווה שלימות אחת. במחיר 83,872 גרושים תורכיים לאדונים להרן, ראש הפקוא"ם, הקהלה הגרמנית — הולנדית כאן (כולל הו"ד). הד"ר הילדסהיימר, והנתינים הישראליים האוסטרים שבירושלים.

8) ראה עליהם בערכים המתאימים בחוברות קודמות: רבי יעקב א. חוב' ב. מרת צפורה א. חוב' 3-4.

9) ראה ערך להלן בחוברת זו.

10) מר אברהם בר-טורא, "ירושלים בעיני רואיה", עמוד 78.

11) מר אברהם עץ-הדר, "אילנות" — לתולדות הישוב בארץ ישראל תק"ץ-תר"ף, עמוד 92.

מר אברהם יערי, "שלוחי ארץ ישראל", עמוד 805.

12) מר א'. עץ-הדר, "אילנות", עמוד 94.

מר א'. עץ-הדר, "אילנות", עמוד 55 (יום ג' ער"ח אב, תר"י).

13) מר פ. גרייבסקי, "זכרונות לחובבים ראשונים" (חוברת י"ג, עמוד 26).

14) רבי צדוק הלוי ממוהליב, מזקני העולים, עלה לירושלים בשנת תקפ"ב. קנה חצר בקצה רחוב חב"ד, ועד היום נקרא החצר בשם "רבי צודקס' חאש". הוא בנה בחצרו בית כנסת לאנשי הו"ד בשם "אהבת ציון".

15) פרופ' מ' אליאב, "אהבת ציון ואנשי הו"ד" (עמוד 380).

16) פרופ' מ' אליאב, "אהבת ציון ואנשי הו"ד" (עמוד 164, הערה 39).

יהודי גרמניה בירושלים במאה ה-19¹⁸

עליתם הראשונה של יהודי גרמניה לארץ ישראל במחצית המאה ה-19, לא נבעה מבעיות של לחץ, רדיפות והסכנה לחיים כפי שאירע לעליה הגרמנית הגדולה בשנות השלושים של המאה ה-20. היתה זו עליה אידיאולוגית, עליה של אהבה לשמה, אהבת ציון טהורה.

ייסוד כולל הו"ד

בשנת תקצ"ז (1837) יסדו שמונה משפחות (מחציתם מיוצאי יהודי גרמניה ומחציתם מיוצאי יהודי הולנד), כולל שנקרא בראשיתו "עדת ישורון ילידי דייטשלאנד ודעמייהו" ואחר כך כולל הו"ד. כמו כן ייסדו בית כנסת משלהם בשם "אהבת ציון" בחוש (חצרו) של רבי צדוק הלוי. אומץ לבם של אנשי הו"ד שנפרדו מכולל הפרושים היה נעוץ בהרכב האישי של אנשיהם שבמרכזם עמדו שלושת העולים הראשונים שיפורטו להלן ובמשך הזמן נוספו גם אחרים, כרבי משה יהודה ליב שנייטאך. הם מצאו בעל-ברית בעדה הספרדית שהיו להם טענות כלפי כולל הפרושים האשכנזים. אנשי כולל הו"ד היו שונים באופיים מיתר העולים האשכנזים. הם באו מתרבות שונה, רובם היו צעירים, שעלו לארץ ישראל כדי לחיות בה. רובם עשו דרכם ברגל במשך כמה שנים, ושום מכשול לא עמד בפני אהבתם לארץ ישראל. ביוזמתם ובמרוצם נבנתה השכונה היפה והמטופחת ביותר בעיר העתיקה, היא שכונת בתי מחסה, המפעל הקונסטרוקטיבי הראשון שהוקם על ידי יהודי ירושלים על אדמה יהודית. בהקימם את השכונה הם זכו בדירות נאות ומרווחות. בימי מגיפת החולירע שפרצה בתרכ"ה-תרכ"ו (1866) וחרפת הרעב שבאה בעקבותיה, גילו אנשי הו"ד יוזמה אנושית חשובה. הם הקימו חברה בשם "יהודה וישראל", לשם קניית תבואה ופחמים ומכירתם במחיר זול לנצרכים, להקל על מצוקת הישוב. אנשי כולל הו"ד היו תמיד מועטים שלא כיתר העולים שבאו ממזרח אירופה וממקומות אחרים. ב-1837 מנתה עדת כולל הו"ד 25 נפש וב-1900 הם מנו 165 נפש בס"ה. לעומת זה זכו בניה לפריחה כלכלית עצומה. שלושת העולים הראשונים היו: ר' משה זק"ש אבי משפחת זק"ש, החוקר ר' יהוסף שווארץ אבי משפחת רלב"ג, גבריאלוביץ ואחרות. ר' אליעזר ברגמן, אבי משפחת ברגמן. שלושתם משפחות ידועות בחיי הישוב היהודי.

מקור שם המשפחה בשניאטאך שבבאוריה

ידידי המנוח, הסופר והחוקר הירושלמי, מר אברהם בר-טורא, שהנו צאצא של רבי אליעזר ברגמן כתב מחקר מענין על מוצא שם משפחת שנייטאך ועל הסביבה בגרמניה, שבו נולדו ופעלו בני משפחת שנייטאך במשך מספר דורות¹⁹. "מקור השם הנו שניטאכר, על שם העיירה הבאזורית שנייטאך. "אך", זו צורה קדומה של "באך"; דהיינו נחל: שניטאך — היינו נמרץ: כלומר נחל-עז²⁰.

17-18) פרופ' מ' אליאב, "אהבת ציון ואנשי הו"ד" (עמוד 269).
19) מר אברהם בר-טורא, במכתבו אלי מיום כ' מרחשון תשל"א.

השם הוא כאמור שנאיטאכר־איש שנאיטאך. הבאורים מבטאים את הט' הקשה כמו ד' רכה; מכאן גם הכתיב שנאיטאכר, או בקצרה שנאיטאך. היהודים הפולנים ביטאו את שנאיטאך: שנאיטוך, ואלה שעברו או נתגוררו כמה זמן בבאוריה: שנאיטוך".

מוצא הרב נתן שנאיטאכר היה העיירה שנאיטאך: העיירה שנאיטאך נמצאת כשלושים ק"מ צפונית־מזרחית לעיר הגדולה גירנברג. סמוך לגירנברג נמצאת העיר פירט, בכתב העתיק פיורדא. בפיורדא היתה ישיבה גדולה, בו למדו שני החברים: סבנו רבי נתן שנאיטאכר ורבי אליעזר ברגמן, אצל רבי אברהם וולף המבורגר. גם פירט, גם שנאיטאך, גם היידנהיים (מקום הולדתו של רבי אליעזר ברגמן) נמצאים במחוז פראנקוניה תיכונה שבבאוריה. לפנים היו שנאיטאך והיידנהיים עיירות בעלות קהילות יהודיות נכבדות. היום אין שם כמובן עוד זכר ליהדות. גם בפירט (פיורדא), שבה היתה אז ישיבה ידועה, אין עוד יהודים.

הבאתי את הפרטים האלה להראות, מה גדולה היתה ראיתם ותחושתם הנבואית כמעט של אבותינו, ושל אותם המעטים שראו לנכון לעזוב ישיבות וקהילות פורחות לכאורה ולעלות לארץ הקודש העניה והמדוכאה, דוקא כשהתחיל להשפך על היהודים שם "אור" האמנציפציה (הקידמה). אז חשבום למשוגעים — משוגעים אלה הצילו את חיי משפחתם בעלותם ארצה. הסופר והחוקר הירושלמי, מר אברהם בר־טורא למשפחת ברגמן ז"ל. מסר לי בחייו פרטים רבים על בני משפחת שניטאך (שנאיטאכר) ועל מחקרו המענין במדרש שם המשפחה שניטאך.

הסכתה ראשה

ראשה בת ר' יוסף יוזל מסלנט ורבקה (הסכתה ריבה)²¹, בתו בכורתו, של רבי משה (מגיד) ריבלין וראשה היתה²². בעודנה צעירה לימים השיאה לרבי משה יהודה ליב שניטאך, שהגיע זה עתה מגרמניה²³. נולדו להם כאמור, שתי בנות ושני בנים. שרה אלטה נישאה לר' יוסף יוזל ליאון. צפורה דרייזה נישאה לרבי יעקב אורינשטיין. הבן נתן נפטר בעודו צעיר לימים הבן אהרן צבי, עלם משכיל בן טוב, נפטר, ג' מרחשון תרכ"ו.

סבתה ראשה התאלמנה בגיל צעיר. וכשהסבא קדישא, רבי שמואל סלנט, רבה של ירושלים ששכל את אשתו, שלח אליה שליחים על מנת שתשתדך עמו, שמחה מאד ונתנה הסכמתה מיד. משנישאה לו הביאה אתה את שתי בנותיה ורבי שמואל סלנט הוא אשר חינך למעשה את בנותיה של אשתו וגם צאצאיהם נחשבו לו כנכדיו ואף חונכו על ברכיו.

20 לפי התאוריה של בר־טורא המנוח, נקרא נהר הריינוס על שם המלה העברית "נהר": הבלשנות הגרמנית מייחסת את השם "ראהין" למקור קלטי (הקלטים הוו אחד השבטים הגרמנים). בגרמנית עתיקה היה הכתיב ריהן, ואם נביא בחשבון את הכתיב העברי החסר ואת הכתיבה הלטינית משמאל לימין תחת הכתיבה העברית מימין לשמאל, יש לך זהות בין נהר לבין ריה(י)ן.

21 א. ריבלין, "ספר היחס למשפחת ריבלין" עמוד 41, סימן 559.

22 ראה טבלת היחס — הקשר בין משפחות אורנשטיין וריבלין בחוברת — לבית אבותם — 4/3 במאמרי: הנשים לבית אורנשטיין, עמוד 41.

23 ראה ערך עמודים 19-20.

סבתה ראשה²⁴, שהיתה ידענית גדולה בדינים, חולשה היתה לה — לחקור את הבאים אל בעלה, רב העיר, בשאלות של יום יום הקשורים בדיני כשרות. כשהיו מספרים לה את הענין, נהגה לפסוק בעצמה אבל הקפידה עם זאת לשלוח את השואל לבעלה, רבי שמואל. אלא שלא תמיד היו פסקיה תואמים את פסקי הרב. וכשהטריף פעם בעלה, מאכל כלשהו וטען השואל: "והלא הרבנית הכשירה לי" לא הגיב רבי שמואל בכעס על מעשיה אלא ענה לשחוק: "ראשה טאקע קריגרט אויף מיר, אבער דעם פסק גיב איך ארויס" (יש כאן חדודים ממשא ומתן תלמודי על משקל: "רש"י קריגט אויף מיר" היינו — "רש"י חולק עלי"). היא ילדה לו בן בשם ראובן שנפטר בבחרותו ובת בשם רבקה שנפטרה אף היא בצעירותה.

משפחת צוקרמן בא"י

משפחה שעלתה מפולניה בשנות הששים של המאה ה-19. בארץ התקשרה בקשרי חיתון עם משפחות ותיקות שרלין, אורנשטיין, שאולזון, זלץ, ויסנשטרן, מן, שפירא ואחרות והתערתה בארץ כאחת מהן.

ר' יעקב הלוי צוקערמן

הראשון במשפחת צוקרמן שעלה לארץ, היה ר' יעקב צוקערמן, שנקרא גם ר' יאקיל, בנו של רבי אביגדור הלוי צוקערמן. ר' יעקב עלה ארצה עם אשתו שרה רבקה, בת ר' יצחק הכהן ושני בניו הבכור גבריאל והצעיר שמואל בשנת תרכ"ג (1863). בנו ר' שמואל מתאר אותו כצדיק וירא אלהים ואת אמו כאשה צנועה. ר' יעקב יאקיל נפטר לבית עולמו ב-ט"ו לחודש מרחשוון, שנת תרמ"ח ואשתו מרת שרה רבקה נפטרה ב-י' לחודש מנחם-אב, שנת תרמ"ז.

מר גבריאל צוקרמן

עלה ארצה עם הוריו ואחיו הצעיר בתרכ"ג. הוא למד את מלאכת הדפוס והיה לדפס. בעמדו ברשות עצמו לאחר שנשא אשה פתח בית קפה על גג אחד הבתים בשכונת "נחלת שבעה". עסקיו כנראה לא צלחו והוא עזב את הארץ והמריא עם אשתו ובנו לארצות-הברית.

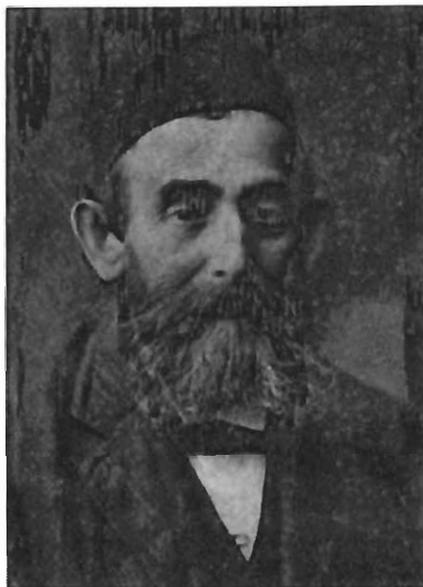
ר' שמואל הלוי צוקרמן

הידוע והמפורסם במשפחת צוקרמן היה המדפיס רבי שמואל הלוי צוקרמן. הוא היה אחד הדמויות הססגוניות בישוב היהודי בירושלים בדור הקודם. הוא היה בעל צורה ואופי, איש רב פעלים. במשך שנים עסק במלאכת הדפוס והתפרנס מיגיע כפיו. הוא היה הראשון שהדפיס בצבע בירושלים. הוא היה המו"ל של העיתון התורני "תורה מציון". רבי שמואל היה אחד הפעילים ביסוד מספר שכונות בירושלים וחבר ועד מייסד של שכונת "בית ישראל", ו"זכרון טוביה".

(24) אלישיב אורן, אח"י אתה — עד עמוד 27.

סבתי — הדסה צוקרמן

הסבא — רבי שמואל צוקרמן

ר' שמואל הלוי צוקרמן, נולד במעזריטש שבפולניה, בשנת תרט"ו (1857), ועלה ארצה עם הוריו בתרכ"ג (1863) בגיל 6. ר' שמואל הוכנס ע"י הוריו ללמוד אצל המלמד הידוע ר' זלמן לעווי (בהר"ן) (לעתיד מבונה של שכונת "מאה שערים ובית ישראל"). ממנו הוא עבר ללמוד בישיבה. כשהגיע לגיל שלוש עשרה החליטו הוריו להשיאו. נשואיו לא נמשכו זמן רב לאחר שנתיים התגרש מאשתו, מבלי שהעמיד צאצאים. ר' שמואל המשיך ללמוד בישיבה, בהיותו מחונן מטבעו הצטיין בלימודיו והיה לאחד מבחירי התלמידים.

בהיותו כבן שבע-עשרה נשא לאשה את הדסה! בתם של רבי ניסן בהר"ר נחום שרלין משקלוב וחוה גיטל בת דובער, נכד השר והתפסר, רבי יהושע צייטלין-צייטלס, דמות ידועה בתולדות יהודי רוסיה במאה ה-18. כדי לפרנס את משפחתו הפסיק את לימודיו בישיבה ונכנס לעבוד בבית דפוסו של ר' ישראל ב"ק (היה זה בשנת תרל"ד), בהיותו חרוץ מטבעו למד מהר מאוד את כל רזי הדפוס ובמשך זמן קצר נעשה למנהל הדפוס. לאחר פטירת ר' ישראל ב"ק המשיך ר' שמואל צוקרמן בניהול הדפוס גם אצל בנו ר' ניסן ב"ק שהעריך אותו מאוד.

בתרל"ז (1877) פורצת מלחמה בין תורכיה לרוסיה ומקורות העבודה והפרנסה בירושלים הגיעו לשפל המדרגה, עקב כך החליט ר"ש צוקרמן לנסוע לאנגליה לחפש מקום פרנסה עד יעבור זעם. לקח את אשתו ואת שתי בנותיו (רייזל וחוה) ובא ללונדון. הוא השיג עבודה בבית הדפוס הגדול של אברהמס, והיה מסדר את אותיות השבועון "הכרם", שיצא בעריכת יוסף כהן-צדק ונפתלי הלוי.

על-פי בקשת אביו שב ר"ש צוקרמן לירושלים בשנת תר"מ (1880) נכנס כשותף בבית הדפוס של האחים גאגין, בו היו שותפים חמישה חכמים ספרדים (האחים גאגין, פרץ, שבתי, פטיטו) והוא האשכנזי, צורף אליהם בגלל בקיאותו הרבה

(1) אירושיהם היו כיום כ' בתמוז תרל"ד. נשואיהם היו ב"א' דראש חודש אלול תרל"ד.

בעבודת הדפוס. לאחר זמן לא רב יצאו כל השותפים מן הדפוס וצוקרמן נשאר בעל הבית היחיד בדפוס.

ר"ש צוקרמן הרחיב את הדפוס ושכללו. הוא קנה את מכבש-הדפוס של מונטיפיורי "משאת משה ויהודית" מדפוס ב"ק והוסיף עליה מכבש נוסף. באותם הימים הוא הוציא לפועל רעיון נועז שהוא הגה בו מאז שהוא חזר מלונדון הוצא לאור עתון תורני בשם "תורה מציון".

הקובץ התורני "תורה מציון", שהופיע במשך 20 שנה, מתרמ"ז ועד תרס"ז בירושלים (ובהפסקה של שמונה שנים), היה רעיון חלוצי ונועז בירושלים של אותם הימים. מספר גורמים חברו לכך שהקובץ יצא לאור ואף הצליח להחזיק מעמד שנים רבות על אף הקשיים הרבים שנערמו בפני המוציא לאור.

המוציא לאור, אב סבתי, רבי שמואל הלוי צוקרמן, היה איש המעשה, אוהב תורה וספר ומוקיר רבנו. בבואו לטפל בקובץ "תורה מציון", שהיה בבחינת תינוק עדין, היה יותר ממדפיס ומו"ל סתם. הוא היה מסדר בעצמו את החומר ומתאימו לקובץ.

בשנת תרמ"ח (1888) נאלץ לנסוע לאמריקה בגלל אירוע טרגי שקרה לו עקב מות בתו בת ה-8 גולדה (גאלדא) ממחלת האסכרה ושהביאו למצב כלכלי גרוע. תאור ממות בתו, הביא ר"ש צוקרמן בחוברת "אהבת ציון", שהופיע כנספח לקובץ "תורה מציון".

בבואו לניו-יורק פתח בה בית דפוס יהודי. ברם שהותו, שם לא ארכה אלא שבעה חודשים ור"ש צוקרמן חזר לירושלים. ומעשה שהיה כך היה: באחד מימי הששי, בשעה שעמד ר"ש צוקרמן לסגור את בית דפוסו, לקראת כניסת השבת. באו אליו מספר אנשים ממכיריו בעגלה והורידו ממנה קופסאות מלאות מעטפות ובקשוהו להכניסם לדפוס. ר"ש צוקרמן שאלם "למתי אתם זקוקים לחומר"? מה השאלה! ענו לו, כמובן למחר בצהריים. התרגו עליהם ר"ש צוקרמן ואמר להם: "את קדושת השבת לא אחלל — ואף בימות החול לא אעבוד יותר כאן". ואכן ר"ש צוקרמן סגר את בית דפוסו בניו-יורק וחזר אל בית דפוסו בירושלים.

הוא הביא עמו מכונת רגל קטנה ותיבה בעלת עשר מגירות מלאה אותיות עבריות ולועזיות, אלה היו האותיות הראשונות בגבוה נורמלי שהובאו ארצה. ועל ידי כך הפך דפוס צוקרמן להיות הדפוס הראשון במעלה בירושלים והוא הרשה לעצמו להעסיק עשרה פועלים.

הוא היה הראשון שהתחיל לפתח במכונת הרגל שלו עבודות דפוס בצבעים ולעבוד בנייר בלתי שרוי במים (דבר שאחרים לא יכלו לבצע). דפוס צוקרמן החל להדפיס "עבודות עיטורים": "לשונות טובות", "מזרחים" ו"נזר גבאות" בצבעים עבור רוב המוסדות בירושלים.

ר"ש צוקרמן הוסיף לשכלל את בית דפוסו בהביאו אותיות מכל הגדלים והמינים וכן אותיות ניקוד וטעמים, ואף קנה מכונת דפוס חדישה שהופעלה בחשמל. אלפי ספרים (נדפסו בבית דפוסו) ורכבות דברי דפוס. בדפוסו נדפס זמן רב העתון "שערי ציון" שיצא לאור בעריכתו של חיים פרעס.

כל ימיו עבד ר' שמואל צוקרמן בלי ליאות בעבודת הקודש מהבוקר עד שעות הערב. היה שוקד על מלאכתו באהבה ובחיבה. גם בעברו את גבול השיבה לא עזב את בית הדפוס, עד למותו (כיום ו' אדר א' תרפ"ט).

בתו בכורתו, מרת רייזל, היתה בבת עינו² (ראה ערך מרת רייזל אורנשטיין — לבית אבותם — 3/4) (במאמרי הנשים במשפחת אורנשטיין — עמ' 44) וכשהחלו לדבר בה נכבדות, שיתף אותה אביה בהתלבטויותיו ובבחירת חתנה.

אמר המור! החילה כל דבור, אתן תורה להשי"ת על אשר בחסרו הגדול, החיינו והקיימנו והגיענו לזמן הזה, וזכנו לברך על המגמר, בגמר השנה הראשונה, בעת החילותי, להוציא לאור עולם ספר היקר **תורה מציון** וכבר יצאו לאור ארבעה חלקים כמני כלולים ברב יופי, בפלפולים עמוקים, וחקירות הרשות בדברים הנוגעים להלכה ולמעשה, ומסולאים בפז אמרי נועם בדברי מוסר ואגדה המשיכים לב ישראל לאביהן שבשמים, מנאוני ישראל שרי תורה בקודש ובחול, הודות לה' הטוב כל'ח, כן הנני נתן רב תורה וברכה לגידוי ה' חמני ישראל בקודש ובחול ה' עליהם יחי, אשר חזקוני בדברי קדש, ואמצוני בנועם, שיח שפתותיהם, ואשרו מעשה ידי, ויהללוהו בשערי, גם אצלו מעד חממת על המחברת הקודש הזה ויעטרוהו כפאר חירושם בנפ"ח, והגישו על כל דבר הקשה, למען דעת מה יאמרו עליהם חביריהם אשר למטרה הקרושה הזאת נתכונני באמת יסוד הספר היקר הזה, למען יתלבנו חמני ישראל ולא יתפרדו, והי' ליסודם בתורה ה' ברבים, ישלם ה' מטורחם שליטה, ויוצו להתאסף יחד אל גוה הקודש בכי"א, ועתה, הנני על מטמתי אעמוד, ושארית כחי אהגור, להתחיל בעה"י התוברת הראשונה משנה השנית, ובלי ספק ילך הלך וגדול, ירכבו פארותיו למעלה ראש, ואם הי' ראשיתו מעור, אקוה לחסד ה' שאריותיו ישגא מאד, אחרי שת"ל יצא טבעו בעולם, ובכל יום ויום מרבים ראשי עם ה' להביא למלאכת הקודש, כברכת ה' עליהם, וברבות הטובה ארפס איה בכפלים להושי', אמנם סתרו לי זעיר אחיי ורעיי, עד אשר וברכני ה' לראות ברכה במעשי ידי, ולא אינע לריק הי'.

והאמת אנר ולא אכחד, כי לא הגיע לי עוד דמי הקרן אשר עלה עלי, מהוצאות הנפוס, ודמי הפאקט, אשר כל אלו ההוצאות טרובות מאד בקודש על אמת שלוש מאשר בחול, ולכן אבקש ממקבלי החוברות היקרים, לשלם המגיע טחם עד עתה (כפי המחיר אשר הושת עליו) ולשלח אלי דמי קרישה על הרבע הראשון מהשנה השנית, ויהי לכם בטוח כי ישיגו בעה"י כל חובתי בקצו וסיעדו בלי שים עכוב כלל וכלל.

בטחם נמרי, מצאתי הובה בנפשי, להגיש ברכה ותורה מיוחדת, ליה"נ הנכבד הרב ה' הח"ב וכו' **יהי יעקב אורינשטין נ"י**, על אשר היה לי לאחיעזר לכמה דברים בענין ההדפסה, בנרבת לבבו הכובה, שלא ע"מ לקבל פרס, יתברך ממקור הכרכות בכמ"ס, רבי אחיכם הסקיה לישועת ה'.

שמואל הלוי צוקערמאן.

סול ספר תורה מציון בעת"ק ירושלם תוככ"א.

ואלה אשר נתוספו לקבל את הקובץ תורה מציון. ה' ישמכם ויברכם :

הרה"ג וכו' מוה"ר ששעון וואלף ראמשילד נ"י
 הרה"ג וכו' מוה"ר ששעון הלוי הורוויץ אב"ד בליזשען
 הרה"ג וכו' מוה"ר אלי' מנחם גוטשטיין אב"ד העדוה
 הרב הגדול וכו' מוה"ר נפתלי הלוי צ"י מלונדון
 הרה"ג וכו' מוה"ר טאר דאנקעל נ"י
 הרה"ג רע"ח וכו' מוה"ר יוסף ב"ר ראובן הלוי ה"י
 הרה"ג רע"ח וכו' מוה"ר אברהם יוסף ברודא ה"י
 הרב הח"ב וכו' מוה"ר נח באס נ"י טראסין
 ח"י המופלג רע"ח וכו' מוה"ר גבריאל הלוי צוקערמאן
 הרב הטובתק וכו' מוה"ר יוסף איווארץ ה"י

הרב העדיק וכו' וכו' מוה"ר ששעון וואלף ראמשילד נ"י
 סראנקפורט אטין
 הרב הנאון הגדול וכו' מוה"ר נתן הכהן אדלער נ"י
 ראש אב"ד לרבני ברישניא ה"י
 הגוה הרה"ג המפורסם וכו' מוה"ר נפתלי אילער ה"י
 הרב הנאון וכו' מוה"ר נתן הלוי באמבערגער נ"י ראב"ד
 בק"ת ווירעמבורג והג"ל
 הרב הנאון וכו' מוה"ר מרדכי גוטפל יפת ראב"ד ראזנאוי
 הרב הנאון וכו' מוה"ר רשאל שפירא ראב"ד מאברויסק
 הרב וכו' מוה"ר יעקב ריינאוויץ דוב"ץ בלונדון יב"א

וכשהציע הגאון, רבי יעקב אורנישטיין את בנו האברך, רבי משה יהודה ליב לחתן לבתו לא הססה ואמרה הן. בנשואין אלה התערתה משפחת צוקרמן באחת המשפחות מוותיקי הישוב האשכנזי מחסידי חב"ד ויחד בנו הזוג הצעיר – חמישה דורות המשך.

מעולם לא עבר אב סבתי רבי שמואל צוקרמן על העקרון שקבע: לא להדפיס דברים המתנגדים לרוח הדת היהודית. ר"ש צוקרמן, רחוק היה מן הקנאות ששררה בסביבתו קפדן היה אבל מתון בהליכותיו. ניכר היה בו האדם המעורב בין הבריות, לבושו היה כמנהג בני אירופה. נמוסיו היו נאים, כך גם חינוך את בני ביתו. תיירים רבים ביקרו בבית דפוסו של צוקרמן שיצא לו מוניטין, גם הד"ר הרצל בקר בבית דפוסו וקנה אצלו ספרים באלפים פרנק.

45 שנה התקיים בית דפוסו בעיר העתיקה, ברחוב המדרגות, בחצר ישיבת "אהל משה", מלמעלה נשמע יומם ולילה קולה של תורה, ולמטה עבדו עבודת הקודש, עבודת דפוס עברי. בשנת תרפ"ז עבר הדפוס לעיר החדשה, לשכונת רוחמה ומשם לקרבת "מאה שערים".

ר' שמואל צוקרמן לוי היה. והספרים שהודפסו בבית דפוסו היו מקושטים בכדמים, סמל בית הלויים. כאמור השתתף אב סבתי, ר' שמואל צוקרמן כחיי הציבור הירושלמי, בצורה פעילה ובין השאר בחברות שייסדו ובנו את השכונות החדשות חוץ לחומות העיר העתיקה. כך היה בין מייסדי ופעילי החברה שבנתה את שכונת "בית ישראל" בתרמ"ו. וחתמתו נמצאת בספר המקנה והתקנות של החברה.

הוא נמנה גם עם מייסדיה של שכונת "בית ישראל", וכן היה בונה ראשון בשכונת "זכרון טוביה" וממייסדיה בתרמ"ט, וידו היתה גם בהקמת בית הכנסת המרכזי בשכונת "בית ישראל".

נוסף לפעילותו הברוכה בבניית שכונות, הקים עם חבריו לדעה את החברה "אמונת ישראל", במטרה להושיב יהודים על הקרקע בא"י. אם הדבר לא עלה בידיו, הנה עלה בידי נכדו, הרב יצחק אביגדור אורנישטיין לקנות קרקעות ולבנות מושבה בא"י³ (ראה חוברת "תולדות ומעשים" ב. – תולדות משפחת אורנישטיין – אבני האורים).

שנתיים לאחר שר' שמואל צוקרמן העביר את דפוסו לירושלים החדשה והחל לבססו חלה ומת. רבי שמואל צוקרמן מת ביום כ"ו באדר ראשון תרפ"ט, ונקבר בחלקת הנביאים הרבנים והצדיקים על הר הזיתים.

מרת הדסה צוקרמן

נולדה בירושלים, בשנת תרי"ז (1857), לאביה רבי ניסן ברכי נחום שרלין שקלאווער ולאמה חוה גיטל בת דובער נכד השר, הגאון רבי יהושע צייטלין משקלוב.

אביה רבי ניסן ב"ר נחום ב"ר ניסן משקלוב, נולד בשנת תקצ"ד (1834) בשקלוב. עלה לירושלים עם אביו בהיותו ילד. אביו, רבי נחום חתום בקונטרס ה"משמורים" בשנת תר"ז. חופתו היתה ביום הבר-מצוה שלו. הוא היה תלמיד חכם גדול, צדיק מפורסם, תורתו היתה אומנתו. נולדו לו ולאשתו שבעה עשר בנים ובנות ומכולם נותרו לו רק הבת הדסה ובן רבי חיים ברוך שרלין, אבי משפחת שרלין הירושלמית.

רבי ניסן היה תלמידו המובהק של רבי משה יהודי ליב, הרב מקוטנא, בעל "זית רענן", אשר ייעץ לו שבתור סגולה שאם הוא רוצה שבניו יהיו בני קיימא יצא

לגלות. רבי ניסן שמע בקול רבו ונסע לבירות, שם ישב ולמד יחידי שנים אחדות בישיבת "חכם שלמה". אחרי מות אביו חזר ארצה ומיד נסע בתור שד"ר (שליח דרבנן), בשליחות כולל רייסיץ, באמצע שליחתו נפטר בעיר ביחוב ישן בשנת תרל"ג בהיותו צעיר כבן 49 שנה.

בהמשך להפרק דפוס ר"ש צוקרמן בירושלם אנו מפרסמים נוסח הפרטן הזה:

וורת הפנים הנבדה
מחלקת ההדפסות
נומר : 178

מספר הספר : 2

פרמאן מיוחד לבתי דפוס.

—3—	—2—	—1—
סקים ורחוב בית הדפוס	נתינות:	שמו וכנויו ומקום מגורו
של בעל הפרמאן.
ירושלים, רחוב שרף	ענתמאני	שמואל צוקרמאן
מבני העדה האשכנזית
הגר בירושלם ברחוב שרף
(רחוב היהודים)
—5—		—4—
מין השפות של האותיות		שם בית הדפוס והמין.
ערבית, עברית וצרפתית:		דפוס צוקרמאן טיפוגרפיה.
		היות והמסמכים של החקירה ודרישה שנתלה המשטרה בנוגע לאישיותו
של האיש מואל צוקרמאן, הנזכר שמו וכנויו למעלה ולהרפוס
שתוא מבקש-רשות לפתוח, הם מתאימים לדרישות החק בנוגע לבתי דפוס.
והיות והמבקש מסר כתב התחייבות בהתאם לחק להמנע מלהדפיס
דברים הפוגעים בזכויותיו הקרושות של הוד מלכותו השולטאן ירעה
ולעניני הממלכה העותומנית, ומפנים שלא נתקבל עליהם רשיון מיוחד
מזרת ההשכלה הנכבדה.
		הננו מוסרים את הפרמאן הזה להארון שמואל צוקרמאן וטרשים
לו לפתוח את בית הדפוס הנז' בתנאי שימלא אחרי דרישות החק המלכותי
בנוגע לבתי דפוס. ביום 28 רביני אוול 1816, היינו 30 תמוז 814.
		וזיר הפנים וזיר החשכלה מנהל מחלקת ההדפסות
		מוחמד ודבי (מקום החותם)
		(מקום החותם) (מקום החותם)
		הרגם מתודיקית עיי החכם הנעלה עורך-דין סר יוסף חי פניויל הינו.

סבתי הדסה היתה אשה פקחית, מלאת חיים, נשאה בגיל 16. עקרת בית טובה, היתה גבאית צדקה אספה כסף, אם משל עצמה ואם מכני משפחתה וממכריה ונתנה לעניים. לפני מותה צוותה לבתה בכורתה רייזל שתמשיך בדרכה, באמרה: "מה העני המסכן חייב לסבול שאני הולכת למות".

הסבתא הדסה מתה בירושלים ביום כ"ג בשבט תרצ"ח ונקברה בחלקת הנביאים והצדיקים ליד קבר בעלה במרומי הר-הזיתים. צאצאיהם של רבי שמואל ומרת הדסה צוקרמן:

- 1) רייזל² אשת רבי משה יהודה ליב אורנשטיין. על שניהם כתבתי במקום אחר. תולדות ומעשים חוברת ב. תולדות משפחת אורנשטיין — אבני האורים. לבית אבותם 3-4 הנשים במשפחת אורנשטיין.
- 2) חוה גיטל אשת רבי אברהם דב שאולזון בזוו"ר ואשת ר' ניסן זלץ בזוו"ש. נולדה בירושלים, בתרל"ז.

ר' אברהם דב בן הדיין הירושלמי רבי שאול אלחנן שאולזון, נולד בירושלים בשנת תרל"ח. הוא למד בחדר ובישיבותיה של ירושלים. אף הוא כגיסו רבי משה אורנשטיין, היה בן למשפחה הנמנית עם חסידי חב"ד ומנכבדיה. הוא היה גדול בתורה וביראה. הוא נתמנה לשו"ב (שוחט ובודק) בירושלים. הוא מת בדמי ימיו ממחלה אנושה ביום ד' באלול תרס"א בשנת ה'23 לימי חייו. והותיר אחריו אלמנה ושני ילדים רכים. רבי שמואל צוקרמן היה אב נאמן ודואג כותב ב"תורה מציון" מתרס"ב חוב' ב/ג על פרשת מחלתו של חתנו המנוח. התנצלות המו"ל:

... כל הקיץ העבר הייתי עסוק, עמל ויגע, להמציא תרופה לחתני האברך הרב היקר והנכבד המופלג בתו"י (בתורה ויראה) מו"ה אברהם דב זצ"ל בן הרה"ג מו"ה שאול אלחנן שאולזון ד"ץ בעי"ק ת"ו. לחלצהו ממחלתו האנושה אשר כבדה עליו עד מאוד, וגם בלילה לא ניתן שינה לעיני, ויקרא מלאך ה' אל "אברהם" מן השמים. וכיום ד' לחודש אלול שנת "אסתר" עלתה נשמתו הטהורה לגנוי מרומים. עודנו באבו נקטף בשנת השלוש ועשרים לימי חייו, הוא הלך למנוחות והשאיר אחריו לאנחות את בתי האלמנה תחי' ושני ילדים רכים הי"ו אשר עלי היו כולנה".

ר' נח זלץ, היגר עם משפחתו לארה"ב והתגורר בסנט-לואיס. הוא היה מו"ל העתון "קרורד".

- 3) הילד ניסן, נולד בירושלים בשנת תרל"ח — נפטר בירושלים ביום ט"ז באדר תר"מ.
- 4) גולדה (גאלדא), נולדה בירושלים בשנת תר"מ. ראה עליה לעיל עמ' 26. נפטרה בתרמ"ח.
- 5) אסתר מלכה, נולדה בירושלים בתרמ"ג, אשת מר בנימין שרהזאהן. אף הוא היגר עם משפחתו לארה"ב לסנט-לואיס. הוא היה ש"ץ (שליח ציבור) ממשפחת חזנים שהיתה קשורה במשפחת סלונים מחברון בקשרי נשואין.
- 6) שיינה (שיינקה), נולדה בתרמ"ה — אשת ר' אהרן ויסנשטרן.

ר' אהרן ויסנשטרן

נולד בירושלים, להוריו שמואל וברינדל, בי"ז בסיון תרמ"ז (1887). בן למשפחה שעלתה מהונגריה ושכניה כיהנו בתפקידים חשובים ברבנות הירושלמית. ר' אהרן ויסנשטרן, היה אדם פעיל מטבעו ומילא תפקידים רבים מן בהסתדרות המזרחי הצעיר הארץ ישראלי ואחר כך במפלגת האם "המזרחי" והן בהסתדרות המורים.

משפחת צוקרמן למשפחותם לבית אבותם

עומדים בשורה שניה מלמעלה.

ראשון משמאל: ר' יצחק א. אורנשטיין, נכד. חמישי משמאל: ר' משה יהודה ל. אורנשטיין, חתן. ראשון מימין: ר' אורי נ. אורנשטיין נכד. שלישי מימין: ר' חיים צוקרמן. בן. רביעי מימין: ר' בן ציון שפירא, חתן. שישי מימין: ר' אהרן ויסנשטרן, חתן.

שורה אמצעית.

ראשונה מימין: אסתר פרידה אורנשטיין, נכדה. שניה מימין: רבקה איטה צוקרמן, כלה. שלישית מימין: בלהה ג. שפירא, בת. רביעית מימין: שיינה ויסנשטרן, בת. הסב והסבתה, ר' שמואל והדסה צוקרמן במרכז. ראשונה משמאל: מושקה ל. אורנשטיין, נכדה. שניה משמאל: בתיה שאולזון, נכדה. שלישית משמאל: אסתר שרהזאן, בת. רביעית משמאל: רייזל (שושנה) אורנשטיין הבת הבכירה.

הוא למד בחדר וכישיבת "עץ חיים". כאמור נשא לאשה את מרת שיינה צוקרמן שנולדה בירושלים, בתרמ"ה. הוא היה "חבר דגל" בחברה קדישא הירושלמית. הצטרף להסתדרות "הצעיר הא"י" שהפך ברכות הימים להסתדרות "המזרחי הצעיר הארץ ישראלי", בהשפעת בן גיסו רבי יצחק אביגדור אורנשטיין והיה לאחד מראשיה ופעיליה.

ר' אהרן למד בישיבת המשתלמים, הוסמך לרבנות, לא רצה להפוך תורתו קרדום והיה למורה בישראל. הוא השתייך לזרם המזרחי. לימד בראשון לציון ואחר כך במושב נה יעקב, בקרבת ירושלים, רוב שנותיו לימד בתל-אביב. הוא היה מחנך מעולה והעמיד אלפי תלמידים ברוח דתי-לאומי – רוח המזרחי; הוא היה יושב ראש הסתדרות "הצעיר הא"י", סניף ירושלים בתר"פ והיה שליחה ב"ועד העיר היהודי ירושלים". הוא היה חבר הוועד הפועל של "המזרחי הצעיר הא"י" וכן פעל במשך שנים כיושב ראש ועד הפועל של הסתדרות זו. נשלח כציר מטעם "המזרחי הצעיר הא"י" לקונגרס הציוני בווינה. הוא היה בא כח "המזרחי הצעיר הא"י" בוועד המפקח על בתי הספר של "המזרחי".

ר' אהרן ויסנשטרן, היה חבר פעיל בהסתדרות המורים בארץ ישראל, מטעם "המזרחי", חבר הוועד המפקח של הסתדרות המורים. במכתב אל מרכז המזרחי העולמי מיום כ"ו בתשרי תרפ"ז. מודיעים הוועד הפועל, היו"ר והמזכיר של המזרחי הצעיר הא"י: "כי בחרנו בחברנו הנכבד הרב אהרן ויסנשטרן בתור בא כח המזרחי הצעיר בוועד המפקח על בתי הספר של המזרחי והודענו לכם על זה במכתבנו מיום י"ג שבט שנה זו".

לאחר שיצא לגמלאות, לימד שיעור בתלמוד באחד מבתי-הכנסת הגדולים בתל-אביב "נחלת אבות". רבי אהרן ויסנשטרן, מת בתל-אביב בשנת תשכ"ג.

7) שרה רבקה אשת ר' יהודה ליב מן. שרה נולדה בירושלים בשנת תרמ"ט (1889) ונפטרה בירושלים ממגיפת הטיפוס שהשתוללה אז בעיר ביום ד' בסיון תרע"ז (1917). בהיותה בת 28 שנה. הותירה אחריה שתי בנות ובן לאחר שבת ובן נפטרו בעריסתם. יחד אתה מתה גם חמותה מרת רחל מן לבית ריבלין מאותה מגיפת הטיפוס ושתייהן נקברו אחת ליד השניה בהר-הזיתים.

ר' יהודה ליב מן. נולד בירושלים בתרמ"ט (1889), להוריו רבי חיים ורחל מן. אביו רבי חיים, היה המלמד בכיתה הגבוהה ביותר בת"ת "עץ חיים" ולימים שימש כראש ישיבת "עץ חיים" לצעירים. אמו רחל היתה בתם של ר' משה וסימקא (לבית ליפשיץ) ריבלין, נכדו של רבי משה (מגיד) ריבלין, מנהיגה של ירושלים הפרושית בשנות ה-40 של המאה ה-19. משפחת מן שהיא חלק ממשפחות ליואי ופרידלנדר היא אחת המשפחות החשובות בירושלים.

ר' יהודה ליב, למד בת"ת "עץ חיים" וכאן גם היה מקום עבודתו. מתחילה כמלמד כתיבה עברית וחשבון במרכז הראשי בחצר החורבה, ברובע היהודי בעיר העתיקה. הוא נשאר ללמד בעיר העתיקה עד מאורעות תרצ"ו (1936) עת עבר המרכז סופית למקומה העכשווי ליד שכונת "מחנה יהודה". כאן החל ר' יהודה כמזכיר מוסדות "עץ חיים".

ר' יהודה ליב או ר' לייב כפי שקראו לו מקורביו ובני משפחתו, היה איש בעל מלאכות רבות. שוחט שלא רצה להשתמש במקצועו. סופר סתם בעל כתב יד רהוטה, צייר חובב, בעל תפילה ותוקע בשופר ומכל המלאכות ראה מעט ברכות. ר' ליב מן אהב את עירו ואף שהוצעו לו לא פעם הצעות לצאת לעבודה מכניסה בארה"ב סירב לעזוב את הארץ. זו היתה הציונות המופגנת שלו.

יהודה ליב מן, מת בירושלים ביום ה' בתמוז תשכ"ב לאחר מחלה ממושכת.

מרת שרה רבקה מן

ר' יהודה ליב מן

8) הילד יעקב, נולד בירושלים בשנת תרנ"א — נפטר בצעירותו.

9) בלהה גולדה אשת ר' בן-ציון שפירא. (תרנ"ג-תשכ"ח, 1893-1968), בלהה או ביילה כפי שקראו לה, נולדה בירושלים העתיקה בתרנ"ג, כבת זקונים להוריה רבי שמואל ומרת הדסה צוקרמן. היא היתה אשה יפה ועדינה, אשה חכמה היתה. סבלנית, הצטיינה בנטיה לשירה ואומנות ותמיד בת צחוק מרחפת על שפתיה. נישאה בגיל 17 לב"צ שפירא. נרדה עמו לגליל בימי מלחמת העולם הראשונה ובשניה למושבה יבניאל בתחילת שנות העשרים, שם בעלה שימש כמורה וכמנהל בית הספר והיא קיבלה לידה משק עזר, עסקה בגידול תרנגולות ובחליבת פרות. לאחר שלוש שנים חוזרת המשפחה לירושלים. בלהה דואגת לקן המשפחתי בהיותה לעזר לבעלה העסוק בפעילותיו.

רבי בן-ציון שפירא, נולד בעיירה קלבריה, ליד קובנה שברוסיה, להוריו רבי שלמה זלמן בן רבי חיים יעקב שפירא וחסנה רייזל לבית ראשגולסקי, ביום ג' בסיון תר"ן (1890). הוא עלה ארצה עם הוריו בהיותו בן תשע ב-1899. הוא היה ניז ונכד לרבי חיים יעקב שפירא שהיה ראב"ד של ירושלים, שניהן בבית דינו של רבי שמואל סלנט (מי שהיה בעלה השני של הסבתה ראשה שנייטאך), (חתניו של ר' חיים יעקב שפירא היו: הצדיק רבי אריה לוי, רב האסירים וצבי הרש פרנק רבה של ירושלים, לוקחי נכדותיו).

הוריו הגיעו לירושלים. כאן הוא למד בת"ת "עץ חיים" ובישיבותיה של ירושלים ומילא כרסו בש"ס ופוסקים. יחד עם למודי הקודש החל ללמוד בעצמו — למודי חול, השתלם בלשון העברית ובספרותה. רכש לו ידיעה בצרפתית כתיבה ודבור. חשבון, דברי ימי ישראל ותולדות העמים.

בניסן תרע"ב מתארס ב"צ שפירא עם העלמה בלהה גולדה צוקרמן. וביום ג' אלול תרע"ב הם נישאים. ר' בן-ציון מתקבל למחזור הראשון של סמינר למורים "מזרחי" בניהולו של ד"ר א. ליפשיץ ובתום למודיו הוא משמש מורה לעברית בבית היתומים "דיסקין" במשך שנה אחת. משם הוא עובר ללמד במושבה יבניאל

(ימה) שם הוא נשאר שלוש שנים כמורה וכמנהל בית הספר ושם נולד הבן שלמון, נוסף על שתי הבנות הראשונות. לאחר שלוש שנים הוא חוזר לירושלים ונכנס ללמד בבית הספר "ת"ת מזרחי" שהוא וחבריו יסדו ובו הוא מלמד כל ימיו עד יציאתו לגמלאות.

ר' ב"צ שאף תמיד להרחיב את אופקיו ואת ידיעותיו ונכנס ללמוד באוניברסיטה העברית, שם למד למודי ידיעת הארץ כתלמידו של הפרופ' שמואל קליין מייסד המחלקה ללמודי ארץ ישראל באוניברסיטה.

ר' בן ציון שפירא היה איש שבע פעלים ומעש, אחד ממניחי היסוד וממעצבי החינוך הדתי-לאומי בארץ. בצעירותו היה חבר הסתדרות "המזרחי הצעיר הא"י" ואחר כך חבר במפלגת האם "המזרחי". הוא נבחר כחבר במרכז העולמי של תנועת המזרחי.

למענו ולמען עוד קומץ אידיאליסטים נאמני החינוך הדתי-לאומי נפתח בירושלים בית-מדרש למורים "מזרחי" כהמשך לשיבת המשתלמים שהוקם בעזרת "ועד הצירים הציוני".

ר' בן ציון שפירא היה חבר הועד המפקח על בתי הספר של זרם "המזרחי" בארץ ישראל. חבר מרכז הסתדרות המורים בא"י, וחבר בהנהלת בנק "מסד". כמו כן הוא נשלח כציר לקונגרס הציוני האחרון לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה מטעם תנועת "המזרחי". בשנת תרצ"ט נשלח כבא-כח "המזרחי" בוועדה להצלת ילדי גרמניה שע"י ועד קהלת ירושלים. היה בו מזוג נפלא של תורה, דעת ומידות טובות, ויכולת חינוכית מופלאה. תלמידו, שמו רבבות, אהבוהו וכבדוהו בשל יושרו, לבביותו ואהבתו אליהם. צנוע היה בדרכיו, אף שהוא "צנא דמלי ספרי". מלא וגדוש בתורה, בתלמוד וכידע היסודי בתחומי חיים רבים. שיחתו שקלחה בהומור ובחן היתה מתובלת בפסוקים ובמאמרי חז"ל. האמרה "דברי חכמים בנחת נשמעים" כאילו נתפרה לפי מידותיו. תלמידיו הרבים שהעמיד תופסים עמדות מפתח בחברה הישראלית ומנווטים את חיי החברה ברוח מורם הדגול — רוח דתי-לאומי.

בנעוריו פרסם בעתונות הזמן "מוריה", "דאר היום", "התקופה" ו"התור" ספורים ושירים, המלאים חן פיוטי מעוצבים באמנות. הספורים משקפים את החיים בארץ, כשהם מוארים באור חדש, לפי אופיו השלו.

שנת היותו בגליל הניב סיפור יפה מחיי מושבה גלילית בשם "האחרון" שהופיע ב"התור". רבים מספוריו ושירים חתומים בשמו המלא ואחרים חתומים בפסבדונים. רוב שיריו נשארו בכתובים אצל צאצאיו. הוא אהב לתרגם ספורים מצרפתית ואף הם נשמרים בידי צאצאיו.

ר' בן-ציון שפירא המשיך בהרבצת תורה גם לאחר פרישתו לגמלאות ונתן שעור בבית הכנסת של "הנזיר" (הוא הרב דוד כהן), בירושלים והמונים באו לשמוע את דברי תורתו.

מאור פניו וחכמתו האיר לכל הבאים במגע אתו.

רבי בן-ציון שפירא מת בירושלים, ביום י"ד מרחשוון (תשל"ג).

10 רבי חיים יעקב צוקרמן

צנא דמלי ספרי, מלא וגדוש בתורה, בעל "אוצר חיים" על חמשה חומשי תורה "ברכת חיים" על המועדים. נולד בירושלים להוריו ר' שמואל והדסה, ביום כ"ח אלול תרנ"ה (1895).

מילדותו היה שוקד על למודיו, ובגיל 14 החל ללמוד אצל רבי אריה לוי, רב

האסירים שהיה באותם הימים תלמיד ישיבת "תורת חיים" ברחוב הגיא ברובע המוסלמי שבעיר העתיקה.

יחד עם לימודיו התורניים החל לעבוד בדפוסו של אביו, ובהיותו ילד עירני היה יושב ומעיין בכתבי-היד של מחברים שהביאום להדפיסם בדפוסו של אביו. ר' חיים צוקרמן נשא לאשה את מרת ברכה רבקה איטה לבית לדורברג ביום ג' אלול תרע"ו (1915). לאחר מות אביו ירש את בית דפוסו ובגלל רגישותו לעופרת נאלץ למכור את הדפוס. לאחר סגירת הדפוס החל עוסק במלאכות שונות ובהם מתווך קרקעות, סוחר, וסוכן ביטוח שראה בהם ברכה.

רבי חיים כתב פירושים והחליט להוציאם לאור וכך הוא מביא בספרו ברכת חיים והוא פירוש על מועדים. ולכל אירועי השנה. בהקדמתו לספר הוא כותב, בין השאר: "עם היותי מעודי עמוס בעול החיים, עם-כל-זה זכיתי ב"ה לעבוד בכרם התורה, ועבודתי נשאה פריה. — זכיתי לחבר חמישה כרכי ספרים בשם "אוצר חיים" על חמשת חומשי תורה, שיצאו לאור כלול בהדר והמה אוצר בלום של מילי דאורייתא, שמועות נאות מחכימות ומשעשעות לבב כל שומעיהן, שיש בהם להרוות צמאון כל נפש שוקקה לדבר ה' קראתי את ספרי הראשונים בשם "אוצר חיים", כעת — "ברכת חיים" ובכתובים בשם "גנוזי חיים" — הכל בזכרון שמי "חיים", וזה עפ"י מה שאמרו חז"ל (סנהדרין צג:): עה"פ (ישעי' נו, ה): שם עולם אתן לו אשר לא יכרת" — זה ספרו של אדם הנקרא בשמו. ספר בגמטריא "שם" — היינו שם המחבר".

ר' אריה לויין כתב דברי הסכמה על ספריו של ר' חיים ובהם הוא משבח את שקדנותו וערך ספריו.

רבי חיים יעקב צוקרמן, מת בתל-אביב, ביום, ז' בטבת תשל"ד והובא לקבורה בהר הזיתים.

מרת ברכה רבקה איטה צוקרמן

אשה נפלאה, פרשת חיים מופלאה. ברוכה במעשים טובים, צדקנית בכל רמ"ח אבריה ושס"ה גידיה, רבקה איטה (רבקיטה), כפי שנקראה בפי כל, נולדה בירושלים, ביום ו' חשוון תרנ"ו (1895) לאביה הר"ר אליעזר יוסף הלוי לדורברג, בעל מחבר "אהבת השם" ומרביץ תורה כל ימיו ולאמה מרת אלטה לדורברג שנודעה בפעילותה המבורכת בהיותה בין המייסדות של מוסדות חסד רבים בירושלים.

היא נשאה לרבי חיים יעקב בן ר' שמואל והדסה צוקרמן ביום, ג' אלול תרע"ו (1915). יחד הם הקימו בית לתפארה בישראל.

רבקה איטה, השתתפה, באורח פעיל, וקבוע בשלושה-ארבעה שעורי תורה בשבוע והוכיחה בקיאות הבנה וידע רב ולא החמיצה 'שום כינוס' של תורה. בכל מקום שהופיעה הקרינה בטחון ואמונה על כל הסובבים אותה. מרחקים וקשיים לא הרתיעוה מלהשתתף באופן פעיל באירועים תורניים ולאומיים שונים. היא הגיעה אף להתנחלויות מרוחקות וחזקה את ידי העוסקים בתורה ועשייה.

היא הרבתה במפעלי צדקה וחסד. היא ניהלה קופות צדקה ונתנה עזרה ישירה ועקיפה לנצרכים; יתומים, חתנים וכלות.

בהתנהגותה ובמעשיה בחכמתה ושנינותה המחישה לבני ביתה, ולקרוביה את אורח החיים של אהבת התורה, הארץ והעם היושב בציון. היא לא החמיצה תפילה,

לימוד תורה וקריאת תהלים מדי יום ביומו. הקפידה על מצוות קלות כחמורות ולא וויתרה על מנהגים שהשתרשו מדורי-דורות. רבקה איטה שמרה על הקשר בין בני המשפחה הרחבה והשתתפה בכל שמחה משפחתית בכל מקום ומקום בארץ. ארבע חודשים לפני מותה לקתה באירוע מוחי והיתה רתוקה למיתה, היא שמרה על צלילות דעתה עד יומה האחרון. ברכה רבקה איטה מתה בתל-אביב, ביום י"ב כשבט תשמ"ז. הובאה למנוחות בהר-הזיתים, בחלקת הנביאים והצדיקים ליד קבר בעלה, וקברי חמיה וחמותה. שבעה דורות של צאצאים למשפחת צוקרמן בארץ ישראל. חלקם הובאו לפנינו בציון פרטיהם. חלקם יובאו להלן וחלקם הגדול יובאו בהזדמנות אחרת.

הדור הרביעי

אהובה ברנדיס

אהובה נולדה בירושלים, בתרפ"ב להוריה בלהה ור' ב"צ שפירא. מורה, מחנכת, מביימת — מחזות, הצגות וכו'. אהובה, כשמה כן היתה, אהובה על כל תלמידיה וחבריה לעבודה.

היא נישאה למר צבי ברנדיס, אף הוא מורה, בתש"ד.

אהובה היתה מורה מומחית לכיתות א' וב' ומצטיינת בעריכת חגיגות וכיום מחזות. בהכנסה לכיתת בני השש והשבע היתה משתררת דממה וזאת בלי שתרים את קולה, תנועה קטנה, רמז דק והילדים היו שלה. היא הקסימה אותם. הישגיה בהקניית הקריאה ובהבנת הנקרא היו מרשימים. היא היתה הממונה על ביצוע חגיגות סיום לימודי כיתות ח'. חגיגות סיום שנת הלימודים של בני כיתות ח' הפכו לחוויית בית הספר בבימויה ובארגונה. על פעלה זו, קיבלה תועדת הוקרה ממשרד החינוך והתרבות.

תלמידי זוכרים אותה לטובה ומציינים שהדבר היחידי שנשאר בתודעתם משנות לימודיהם בבית ספרם זוהי הצגת הסיום של המורה אהובה.

אהובה היתה מלאת חיים ושמחה. היא נקטפה בחטף, לאחר מחלה קצרה, ב"ט באלול תשל"ט.

הדור החמישי

החייל שמואל רונן שיף — ניין לרבי שמואל ומרת הדסה צוקרמן. נולד ברמת-גן, ביום ל' בשבט תשכ"א (1961), להוריו אביבה לבית שפירא ומנחם שיף. רונן היה תלמיד מצטיין, מוכשר מאוד וחייל מצטיין. "הגליל, כולו מרוב אדום של כלניות והטנקים רומסים אותן" אמר רונן לאמו. מוח מבריק נשמה של אמן וריע נאמן חברו יחדיו בבחור הצעיר הגבוה ויפה התואר אשר כשרונותיו הצניע אך אלה התבלטו בעל כורחו. בהיותו בן למשפחה מסורתית קבל חינוך דתי לאומי וסיימו בהצטיינות יתירה. הוא למד בבית הספר היסודי הממלכתי-דתי "יבנה" ברמת גן. ועל יסודי בבית הספר התיכוני "הרואה" רמת גן. משם הוא עבר לשיבת "הכותל", וממנה יצא לשרת בצה"ל תחילה במסגרת ישיבת ההסדר, לאחר שנה בצבא, התנדב לחיל השריון ובעת גיוסו העלים פגמים רפואיים בכדי לא לגרוע מן הפרופיל הרפואי שלו. רונן עבר קורס מפקדי טנקים והתבלט בגודו כמפקד מצטיין, כנוט מעולה וכידיד נאמן ומסור לפיקודיו.

החייל איתמר אורן (אורנשטיין) ז"ל

החייל שמואל רונן שיף ז"ל

עם פרוץ מלחמת שלום הגליל, התבקש רונן על ידי מפקד חטיבת השריון שלו, אלוף משנה, אורי גבע להוביל גדוד צנחנים בתוך לבנון בשטחים שהוא היה בקי בהם; וכך יצא שרונון היה עם הכוח שהסתער על מערכי האויב בגזרה המערבית. התקדם עם יחידתו במסלול הלחימה עד מבואות צור. ביום י"ז בסיון תשמ"ב 8.6.1982 בפריצה לצור, נקלע למארב האויב. הטנק עליו פיקד נפגע ושלרשה מאנשי הצוות ניספו ביניהם היה שמואל רונן.

במכתב תנחומים אשר שיגר מורהו לפסיקה בתיכון, מר מאיר דנון, להוריו ולבית הספר התיכון בו למד רונן נאמר:

"... זכות גדולה היתה לי ללמד אותו את תורת המדע ולמדתי ממנו את תורת החיים. נועם הליכותיו כמו גם חריצותו עוליה לנגד עיני הדומעות וליכי מסרב להבין. יחיד ומיוחד היה. בקסם הנפלא שהשרתה נוכחותו בכל מקום... רונן היה מטובי תלמידיי; חניך מעולה שהווה דוגמה ומופת לכל התלמידים; הצטיינותו עונתנותו ונועם הליכותיו מעלים את דמותו הנפלאה אל מול עיני הדומעות; קסמו המיוחד ישאר לעד בקרבי. עם ישראל איבד אחד מטובי בניו ובית ספרכם את אחד הנבחרים שבבוגריו..."

רונן הובא למנוחות בבית הקברות הצבאי על הר-הרצל בירושלים, בן 21 היה בנופלו. והנוף אותו כל כך אהב בחייו נשקף ממקום מנוחת עולמו.

לאחר נפילתו הועלה לדרגת סמ"ר.

מפקדו, במכתב שכתב למשפחתו:

"סמ"ר שמואל נהרג ביום הראשון למלחמה. הטנק שלו פרץ קדימה והוא נקלע למארב האויב. שמואל סימל את ההתגלמות המשלמת של מפקד מעולה. בעל רגשות ויחסי אנושי חמים ביותר. הוא מילא את תפקידו בצורה הטובה ביותר, היה אהוב ונערץ על כל מפקדיו וחבריו בפלוגה."

שמו הונצח ביער ירושלים, בפינה יפהפיה המשקיפה על פני ההרים מסביב. הפינה הוקמה על ידי הוריו ואחותו רבקה, בסמוך ל"ארז בן גוריון" בצדו המערבי של יער ירושלים.

הדור הששי

החייל איתמר אורן (אורנשטיין)

נין ונכד (חימש) לרבי שמואל ומרת הדסה צוקרמן. הוא היה בעל אופי חזק, הוא הצטיין בטוב לב ואמיץ מאין כמוהו.

הוא נולד בחזרה, ביום כ"ג בתשרי תשי"ג, להוריו מר ישעיהו ומרת רבקה (לבית פטשניק) אורן-אורנשטיין, בני רבי יצחק אביגדור ומרת מושקה ליבה אורנשטיין.

כבר מילדותו נכרו בו סימני עצמאות. עקשן גדול היה וקשה היה לשלוט בו. טוב לבו ידוע היה לכל, מאז היותו ילד קטן ועד יומו האחרון.

איתמר גדל והתחנך לאורם של אבותיו הגדולים, הוא ספג לתוכו ספורי עלילותיהם הגדולות. הוא למד בבית הספר היסודי ע"ש ארלוזורוב. עוד בהיותו ילד ניכר בו אופיו החזק שאפיין אותו גם בבגרותו. לאחר גמרו את ביה"ס היסודי עבר ללמוד במוסד "נעורים" ומשם לקיבוץ "עין החורש".

איתמר היה ידיד אמת לכל אדם ואהב כל אדם באשר הוא אדם. הוא היה שמח וטוב לב, שופע צחוק בריא ומאושר. היה לו כוח רצון כביר וכאשר החליט לבצע דבר כל שהוא, ידע לבצעו כהלכה. איתמר היה בחור אמיץ לב, כשעלה ביום הראשון שלו בסיני על הדחפור מיד צלפו לעברו שכן הרעש ותמרות העשן הסגירוהו, אבל איתמר לא ירד מהדחפור והמשיך לעבוד.

הוא התגייס לצה"ל, ושירת ביחידות מובחרות. הוא התנדב ל"קומנדו הימי", ושירת שנה ביחידה מהוללת זו בה עבר מסלול של טירונות, צניחה וקורס של מפקדי כיתות. מסיבה כלשהי נאלץ לעזוב את היחידה ועבר לשרת בחטיבת "גולני" המהוללת. איתמר הצטרף לגדוד "ברק" הידוע, שם התאקלם במהרה ומונה לסמל מחלקה. איתמר היה חייל מצטיין ומפקד מצטיין. חייליו אהבוהו. בגולני עבר מבחנים רבים וקשים — בשרותו בגולני, בפעולות פשיטה רבות מעבר לגבול, בלבנון. נודמן לו לשרת בעזה בימי זריקות הרימונים על חיילים וההתפרעויות שנים רבות לפני ה"אינתיפאדה" של ימינו (איתמר שהיתה לו נפש פיוטית וכתב שירים השאיר בידינו שיר על שרותו בעזה).

העיד עליו מפקדו הישיר שהספיד אותו בעת הליותו: "איתמר הצטיין בשתי תכונות האחת טוב לב מאין כמוהו ואמיץ לב מאין כמוהו, באחת הפעולות בפשיטה ללבנון נאלצתי לתת הוראה חד משמעות, איש אינו עובר אותי ובפרט איתמר, משהחלה ההסתערות הראשון שעבר אותי היה כמוכן איתמר".

באחד הימים כשהיה באימונים, הוא נפגע קשה בגבו, אחת מחוליותיו נסדקה. לאחר ששכב ימים רבים בבית-החולים, שוחרר מהצבא. על שרותו בצה"ל, הוענק לו "אות השרות המבצעי". היה זה חצי שנה לפני מלחמת יום הכפורים.

לאיתמר היתה זו תקופה קשה, וכאמור, למעשה היה כבר בשחרור מוקדם, בגלל פציעתו. אף על פי כן משמע על המתחות ביום הכפורים, מהר והגיע לגדודו. בערב יום הכפורים תשל"ד, אמר לאמו "אני מריח מלחמה" והמשיך "אני מרגיש חובה להיות עם החברים שלי, אני דואג להם". איתמר יצא את ביתו (כשעה 10 כשהוריו היו בבית הכנסת מהר והגיע לגדודו. ולא אמר להוריו דבר, אף לא השאיר פתק). רק במוצאי שבת טלפן, שהגיע בשלום. כל אנשי פלוגתו שמחו לקראתו וממש קיבלו עידוד. וכשמפקד פלוגתו שהיה חדש בגדוד, סירב לצרפו לכוחותיו, כי ידע שהוא פצוע ונמצא בטיפול רפואי, ואמר

לו: "חזור לביתך". לא ויתר איתמר והביאו לבירור לפני מפקד הגדוד והמפקד (ינקל'ה שחר הי"ד) פסק שעל חייל אמיץ כאיתמר אין לותר. ביום השלישי, י"ג בתשרי תשל"ד (9.10.73) דהרו גדודי "גולני" והשריון של צה"ל להדוף כוח עצום של האויב הסורי שהיה מורכב משריון רב וחיל רגלים כאלפיהם ב"חל ורדא", ליד הכפר הדרוזי "בוקעתא". בקרב האכזרי שהתפתח שם נפל איתמר, עשרה ימים לפני יום הולדתו העשרים ואחד. איתמר שכלל לא היה צריך להימצא שם, אלא התנדב והגיע ביוזמתו האמיצה. הוא נפגע מצרור של חייל סורי שירה בטילי אר.פי.גי. וסאגה על הזחלם בו נלחם איתמר שהמא"ג בידו. לאחר מותו הועלה לדרגת סמל ראשון. לאחר נפילתו של איתמר, הגיע מכתב תנחומין ממפקד הגדוד ובין שאר הדברים כתב:

איתמר שירת ביחידתי שנתיים ימים. היה אהוד על פיקודיו וחבריו בפלוגה. איתמר מילא תפקיד של לוחם.

במלחמת יום הכפורים ביצע תפקידו תחת אש האויב, על הצד הטוב ביותר. בקרבות על רמת הגולן היה איתמר בחוד הכוח הפורץ את מערכת כוחות האויב. במלחמת יום הכפורים הוכחנו שוב לאויבנו כבמלחמות הקודמות, כי בכוח הם לא יצליחו להביא את הפתרון לאזורנו.

עם ישראל הוכיח כי צעיריו, בניו וגבוריו — את מולדתם לא יפקירו, ולוא יעלה הדבר במיטב בחורנו...

איתמר שהתחנך על ספורי עלילות סבו וסבתו, הורי אביו, רבי יצחק אביגדור ומושקה ליבה. סבו שהתנדב לעמד בראש הקהילה היהודית בירושלים העתיקה במלחמת העצמאות בשנת תש"ח. סבתו שעמדה בפרץ ועזרה לכוחות הלוחמים, נפלו שניהם בימים האחרונים של הרובע היהודי בעיר העתיקה. התאחד עם סבתו וסבתו בקשר כל ינתק בחרפו נפשו למות בעד חרות ארץ ישראל. על אף עשרים ואחד שנותיו, איתמר היה אדם מושלם. הוא ידע לאהוב — ואהב. הוא ידע להקריב — והקריב.

טבלה מס' 2: הקשר בין משפחות אורנשטיין וצוקרמן

רבי אורי וזיסל אורינשטיין	רבי אביגדור הלוי צוקרמן
רבי ישעיהו וצפורה (לבית ריבלין)	רבי יעקב יאקיל ושרה רבקה (לבית הכהן)

רבי יעקב וצפורה דרייזה (לבית שנייטאך)	רבי שמואל והדסה (לבית שרלין)
רבי משה יהודה ליב	מרת (שושנה) רייזל

אורנשטיין

רבי יצחק אביגדור, ר' אורי ניסן, ר' אברהם נחום, מר חיים שלמה, מר גבריאל, מר יעקב, חיה רחל (ירדן)

טבלה : המראה שלושה דורות מתוך שמונה למשפחת צוקרמן, חלק מענף-עץ אבות ענף

דור ראשון — רבי שמואל — הדסה

דור שני

חיים רבקה איטה צוקרמן	בלהה בן-ציון שפירא	יעקב צוקרמן	שרה רבקה יהודה ליב מן	שיינה אהרן ויסנשטין	איהור בנימין שרזאן	גאלדה צוקרמן	ניסן צוקרמן	חנה גיטל אברהם שאולזון נח זלץ	רייזל — משה יהודה ליב אורנשטיין
-----------------------	--------------------	-------------	-----------------------	---------------------	--------------------	--------------	-------------	-------------------------------	---------------------------------

דור שלישי

צאצאי רייזל והרב משה יהודה ליב אורנשטיין

יהושע מ. אורנשטיין	חיה רחל דב ירדן	יעקב דבורה אורנשטיין	גבריאל גולדה אורנשטיין	חיים שלמה שרה סופיה אורנשטיין	אברהם נחום לאה אורנשטיין	אורי ניסן אסתר פרידה אורנשטיין	יצחק א. מושקה ל. אורנשטיין
--------------------	-----------------	----------------------	------------------------	-------------------------------	--------------------------	--------------------------------	----------------------------

צאצאי חנה גיטל שאולזון-זלץ

אברהם ובתיה שאולזון	בלהה	שרה	ניסן זלץ	יעקב זלץ	חיים זלץ
---------------------	------	-----	----------	----------	----------

צאצאי אסתר ובנימין שרהזאן

גולדה שרהזאן	אליעזר שרהזאן	חיה	יעקב	בן נוסף
--------------	---------------	-----	------	---------

צאצאי שרה רבקה ויהודה ליב מן

יהודית יעקב הלפרין	יעקב מן דבורה מן	חיה ברכה זלמן וילשטיין
--------------------	------------------	------------------------

צאצאי בלהה ובן ציון שפירא

שולמית אברהם לב-טוב	שרה שמעון יעקובוביץ דב ליברמן	שלמון מרים שפירא	אהובה צבי ברנס	ימימה אליהו עמיאל	רות שמואל קליין	זכרהם יהודית שפירא	תחיה חיים פאל	אביבה מנחם שיף
---------------------	-------------------------------	------------------	----------------	-------------------	-----------------	--------------------	---------------	----------------

צאצאי חיים ורבקה צוקרמן

אריה/ליביש חנה צוקרמן	ניסן יהודית צוקרמן	דבורה טוביה לנגפורד	יונה צבי פראנק	שולמית בנימין אפשטיין	שמואל חנה צוקרמן	דוד צפורה צוקרמן
-----------------------	--------------------	---------------------	----------------	-----------------------	------------------	------------------

ביבליוגרפיה נבחרת למאמר דור דוד

פרופ' מרדכי אליאב	אהבת ציון ואנשי הו"ד.	משה יהודה ליב שנייטוך
פרומקין — ריבלין	תולדות חכמי ירושלים.	משה יהודה ליב שנייטוך
אברהם בר-טורא	כלב קשוב	משה יהודה ליב שנייטוך
אברהם עץ הדר	אילנות	משה יהודה ליב שנייטוך
שמואל אבן-אור	רבי משה יהודה ליב שנייטוך בתוך: אנציקלופדיה לציונות דתית כרך ו'.	
טריואקס — שטיינמן	ספר מאה שנה	שמואל צוקרמן
דוד תדהר	אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגריו, כרך א'.	שמואל צוקרמן
שמואל צוקרמן מו"ל	תורה מציון	שמואל צוקרמן
פינחס גרייבסקי	זכרונות לחובבים הראשונים, מגנזי ירושלים	שמואל צוקרמן
באר, גולדשטיין, שביט ש.ש.	לקסיקון האישים של ארץ ישראל	
ר' חיים צוקרמן	הרב בן-ציון שפירא בתוך: הד החינוך.	
לקט עתונות	ברכת חיים	
רבקה דותן	מרת רבקה איטה צוקרמן	
	החייל שמואל רונן	

פינה ביער ירושלים לזכרו של החייל רונן שמואל שיף

משפחת כהן אהרונוף

נקדים לקורות משפחתי הרקע ההיסטורי הכללי בקצרה על קהילת יהודי משהד שבפרס (איראן), עיר מולדתם של הורי וזקני, שבוה קשור מוצאם ותלאותיהם של אבות המשפחה.

העיר משהד (MESHEH) שבאיראן היא אחת הערים הקדושות לאיסלאם אחרי מכה, בשל קבורתו של האימאם "אבו רְזָה" בעיר, שנחשב כאחד מ"קדושיהם" של הפלג השיעי באיסלאם.

נאָדָר שָׁאח כּוּבֵשׁ הוּדוּ כִּהֲגִיעוּ לְמִשְׁהַד בְּמִסְגֵּרַת כִּיבוּשׁוֹ בִּשְׁנַת 1734, הִקִּים בְּה גִרְעִין יִשׁוּב יִהוּדִי. אַחַת הַסִּיכוֹת לַכֶּךְ הִיָּה אִימוֹנו הַמִּיּוּחַד בַּחֵיילִי צְבֹאוֹתָיו הַיְהוּדִים, שֶׁהֵם גִּרְמוּ לַחֲזוֹק אֶת רַעִיּוֹן מְדִינֵי הָאֵיכְלוּס שְׁלוֹ בְּמִשְׁהַד. בֵּין הַמִּשְׁפָּחוֹת הַיְהוּדִיּוֹת שֶׁהִתְיַשְׁבּוּ בָּאוֹתָה עַת בְּמִשְׁהַד הָיוּ 4 מִשְׁפָּחוֹת כֹּהֲנִים ו־2 מִשְׁפָּחוֹת לוֹיִים. הַיְהוּדִים הַצְּלִיחוּ מִבְּחִינָה כְּלִכְלִית וְחִבְרָתִית, אוֹלָם לֹא אֲרָכוּ לָהֶם הַשְּׁנִים הַטּוֹבוֹת הַלָּלוּ, כִּי מֵאִז מוֹתוֹ שֶׁל נֹאדָר שָׁאח בִּשְׁנַת 1747, הַחֲלוּ הַשִּׁיעִים הַמְּקוֹמִיִּים לְהַצִּיֵּק לַיְהוּדִים וְלִהְצֵר צַעֲדֵיהֶם בְּטַעֲנָה שֶׁהֵם "מִזְהָמִים אֶת קְדוּשָׁתָה" שֶׁל הָעִיר וְכוּפְרִים בְּאִמוֹנָתָם. בְּעַקְבוֹת הַהִסְתָּה וְהַשְּׁנָאָה הַכְּבוּשָׁה שֶׁנִּרְקְמָה בְּקֶרֶב הָאוֹכְלוּסִיָּה, נּוֹלְדָה הַפְּרָשָׁה הָאוֹמְלָלָה וְהַעֲגוּמָה שֶׁל עֲלִילַת הַדָּם הַיְדוּעָה בְּמִשְׁהַד בְּיוֹם י"ג נִסָּן תַּקְצ"ט (1839) שֶׁבָּה נֹאֲלְצוּ הַיְהוּדִים לְהִתְאַסֵּלם בְּגִלּוֹי. יִשְׁנָם גִּירְסָאוֹת שׁוֹנוֹת עַל הַפְּרָשָׁה. הַגִּירְסָה הָעִמְמִית מְסַפֵּרַת כִּי אִשָּׁה יְהוּדִיָּה חָלְתָה בִּידָה. רּוֹפֵא אֲלִיל הִצִּיעָה לָּהּ לַפְתּוֹחַ בְּטֵנוֹ שֶׁל כֶּלֶב וְלִהְכְּנִיס אֶת יְדָה הַחֹלָה לְבֵין קֶרְבֵּיו אוּ לְמִשׁוֹחַ בְּדָמוֹ עַל יְדָה הַנְּגוּעָה. כִּשְׁשַׁחְטָה הָאִשָּׁה אֶת הַכֶּלֶב הִיָּה זֶה בְּיוֹם ה"ע שְׁוֹרָא" 10 בְּמוֹחָרִם, שְׁבוּ עוֹרְכִים הַשִּׁיעִים יוֹם אֲבָל עַל הַרִיגַת הָאִימָאם. מַעֲשֵׂה הָאִשָּׁה נּוֹדַע לְמוֹסְלָמֵי קְנָאֵי שֶׁהִפִּיץ שְׁמוּעָה כִּי שְׁחִיטָה הַכֶּלֶב בָּאָה כְּבִיטוֹי לְשְׁנָאָה וּבִיזוּי הַקֶּרְבֵּן הַמוֹסְלָמִי, וְהַתְּעַלְלוֹת בְּרַגְשׁוֹת הַמוֹסְלָמִים כִּי אֵילּוּ הַכֶּלֶב דְּמָה לְנִבְיָא "רְזָה עֲלִי" הַקְּדוֹשׁ לְשִׁיעִים. סִיפּוֹר זֶה הִסִּית וְשִׁילָהֵב אֶת הָאֲסַפְסוּף וְהַהֲמוֹן שֶׁהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים בְּזַעַם וְהֵרַג לְמַעֲלָה מְשֻׁלוּשִׁים יְהוּדִים, וְכִמוּ כֵּן נַחֲטָפוּ נְעוּרוֹת יְהוּדִיּוֹת לְבִתֵּי הַמוֹסְלָמִים. כֹּהֲנֵי הַדָּת אֲלָצוּ אֶת יְהוּדֵי הָעִיר, תּוֹךְ אִיוֹם שֶׁל טִבַּח כְּלָלִי, לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִיִּסְלָאָם אוּ לְעֻזּוֹב אֶת הָעִיר.

יְהוּדִים שֶׁלֹּא רָצוּ לְקַבֵּל מְרוֹת זֶה הִיגְרוּ לְאַפְגַּנִּיסְטָאן הַסְּמוּכָה שֶׁמִּצַּב הַיְהוּדִים בָּהּ הִיָּה טוֹב. חֶלֶק חָשׁוֹב מִן הַקְּהִילָה קִיבַל עַל עֲצֻמוֹ אֶת הָאִינוּס וּבִכְךָ חָיו חַיִּים כְּפוֹלִים. בְּתִנְאֵי מַחְתָּרַת בְּסִתְרָה הֵם שְׁמָרוּ עַל מִצְוֹת יִשְׂרָאֵל תּוֹךְ סִכְנַת חַיִּים מִמֶּשׁ, בְּגִלּוֹי הֵם נִרְאוּ כְּמוֹסְלָמִים לְכָל דָּבָר, וְנוֹדַעוּ בְּשִׁמְם "גִּ'דִּיד אֶל אִיִּסְלָאָם" כְּלוֹמֵר הַמוֹסְלָמִים הַחֲדָשִׁים. בְּתַקּוּפוֹת מְאוּחָרוֹת יוֹתָר פְּרַעַזוּ פְּרַעוֹת בִּיְהוּדִים וְרַק אַחַר שׁוֹרַת שִׁידוּלִים, פִּיּוּסִים וּמִתֵּן שׁוֹחַד נִרְגַּעוּ הַרוּחוֹת. בִּשְׁנַת תַּרפ"ה (1925) הִשְׁתַּפֵּר מִצַּב הַיְהוּדִים בְּאוֹפֵן הַדְּרָגָתִי, כִּשְׁאֲבִיו שֶׁל הַשָּׂאח הָאַחֲרוֹן רְזָה שָׁאח פְּהֶלְוִי קִיבַל לִידֵיו אֶת הַשְּׁלִטוֹן. כְּמִשְׁךְ יוֹתָר מִמָּאָה שְׁנָה חָיו יְהוּדִים רַבִּים כְּאִינוּסִים וּבִכְךָ נִיִּצְלוּ מִטִּבַּח וּסִכְנָה. תַּקּוּפָה זֶה הִיָּתָה קֶשֶׁה מְנוּשׂוֹא לְגִ'דִּידִים. הַמִּצַּב הַצְּרִיךְ גִּיבוּשׁ חִבְרָתִי הוֹלָם וּמְנַהִיגוֹת חֲזָקָה. מְנַהִיגִים הַצְּלִיחוּ בְּמִשְׁךְ תַּקּוּפָה אֲרוּכָה לְהַנְהִיג אֶת הַיְהוּדִים בְּחִשָּׂאֵי, לְשִׁמּוֹר עַל יְהוּדוּתָם וּלְמַנוּעַ הַתְּבֻלָּלוֹת בְּאוֹכְלוּסִיָּה הַמוֹסְלָמִית. בְּכֵךְ עָשׂוּ מְלֹאכְתָם מְלֹאכְתָ קוֹדֵשׁ לְשֵׁם שְׁמַיִם, כִּשְׁהֵם נּוֹהֲרִים מְאֻנְשֵׁי

הדת הקנאית שבלשו אחר אורח חייהם, לבדוק האם הם מקיימים את מצוות הקוראן.

שמירת המצוות בתנאי מחתרת

האנוסים המשיכו להקפיד בקיום מצוות יסודיות רבות. הם המשיכו למול את בניהם ביום השמיני ללידתם, כשהם מסבירים לשכניהם המוסלמים הסקרנים שהדבר טוב ומועיל לבריאותו של הרך הנולד. לתינוק נתנו תמיד שם כפול יהודי ומוסלמי כמו: שלמה — סולימאן, שמעון — שַׁעֲבָאן, לוי — וְלִי, אברהם — אִיבְרָהִים ועוד. גם לבנות שנולדו נתנו שמות כפולים. מדאגת האנוסים למנוע נישואי תערובת עם המוסלמים נהגו לעשות אירוסין לבניהם ובנותיהם בגיל ינקות. כשבא מוסלמי להתחתן עם משפחה יהודית נענה כי הנערה כבר מאורסת, כך שלפי חוקי האיסלאם בן או בת "שנקשרו" זה לזה אסורים לזרים. מנהג עממי היה לערוך אירוסין בגיל רך בקרב בני משפחה או הידידים ובכך הדבר לא עורר חשדות, וכך הצליחו היהודים להנצל מהתבוללות ולשמור על טוהר החיתון. הנישואין נערכו בגלוי לפי כללי המסורת המוסלמית במסגד הג'ידידים (כך נקרא המסגד שנבנה ע"י האנוסים לשם עריכת תפילות יום השישי). לכלה היה ניתן הכתובה המוסלמית בציון שם החתן והכלה בשם המוסלמי שנקרא בגלוי ובתאריך המוסלמי המקובל, אולם אחרי ככלות הכל מגיע סדר החופה והקידושין היהודים המקוריים שמתקיים במרתפי הבתים תוך שמחה וצהלה בעריכת ה"מולא" המקדש כדת משה וישראל ומתן ה"כתובה" כהלכה היהודית, ובכך כל בית אב החזיק בביתו 2 כתובות אחת מוסלמית ואחת יהודית. בתחבולות שונות נדרשו היהודים לשמור את השבת. הסוחרים היהודים נאלצו לפתוח את חנויותיהם בשבת, אך הקפידו שלא למכור דבר. בדרך כלל דרשו מהקונה מחיר גבוה מאוד כדי שיסרב לקנות, או טענו שהסחורה המבוקשת אזלה כבר. לעתים הושיבו נער בחנות, וכשהגיעו קונים הודיע הנער שבעל החנות חולה או נסע. ביום השישי נהגו ללכת למסגד הג'ידידים לערוך תפילת יום השישי כמנהג האיסלאם, ולעת ערב התכנסו במרתפים ובחדרי חדרים לתפילות שבת ומועד כשפניהם מכוונות לעבר ירושלים, במשך כל שעת התפילה ישבה בחצר בעלת הבית כשהיא רעולת פנים כדרך הנשים המוסלמיות וצפתה ברחוב להתריע מפני סכנה קרבה למתפללים. היו אלו סכנות מוחשיות מאוד, שעלולות היו לעלות למתפללים בחייהם. במרתפים אלה למדו ילדי האנוסים תורה ויהדות, לאחר שבמשך היום נאלצו ללמוד ב"מִכְתָּב" המוסלמי התקבצו בשעות הערב אל המרתף החבוני, בו המתין להם המלמד להנחיל להם את מורשת אבותיהם. אף הכתב שכתבו האנוסים היה מיוחד במינו, היה זה כתב "ג'ידידי" שבנוי מיסוד כתב רש"י עם שינויים שנשתרכבו ברכות השנים. כתב זה שמר גם כל על יחודם וגיבושם של בני הקהילה.

את הכנת ה"סדר" ואפיית המצות לפסח ערכו בחשאי, ואילו ברחובות העיר קנו "לחם חמץ" ובשובם לביתם נתנו אותם לעניים מוסלמים. במשך ימי חג הפסח אכלו בעיקר אורז שהיה מקובל כמאכל עממי במקום. יין לארבע כוסות היה בצמצום גדול. היהודים האנוסים מצאו דרך מקורית כיצד להדליק נרות חנוכה. הם חששו להשתמש בחנוכיות הרגילות שמראיהן היה מוכר למוסלמים. במקום זה הדליקו את הנרות בקעריות חרס בודדות נפרדות זו מזו, ובכך הצליחו להטעות את הגויים שלא זיהו את הקעריות הללו עם החנוכיה המקובלת.

גם על שחיטה כשירה הקפידו האנוסים. כדי שלא לעורר חשדות קנו בשר טריפה בשוק, ובדרכם לביתם השליכו את הבשר לכלבים או חילקום לעניים מוסלמים. אח"כ הסתירה האשה מתחת לצעיפה תרנגולת חיה בשעות הלילה והעבירה אותה לשוחט יהודי במקום סתר. את אומץ ליבם של בני הקהילה בשמירת המצוות במחתרת יש לזקוף לזכותן של נשות הקהילה שבעקשנותן החזיקו מעמד בגבורה עילאית בשמירה ובקפדנות על המצוות. סיפורים רבים ידועים בקרב בני הקהילה המספרים על נשים צדקניות שהצילו בתבונתן ובפקחותן את כל בני הקהילה מן הסכנות שריחפו עליהם בצורות שונות.

עליית זקני המשפחה לירושלים

מבין האמידים העשירים של היהודים האנוסים דרשו המוסלמים לעלות לרגל לעשות 'זייארה' במקָה, כמצוות הדת של מאמין באיסלאם, וכך להפגין את קיום דתם החדשה. הללו אומנם עשו זאת מאונס, אך בשובם "נשרו" רבים מהם בחשאי משיירת ה"מאמינים" וביקרו בארץ ישראל כדי להתפלל במקומות הקדושים, בהם שפכו את מרי שיחם לפני הבורא ולגלות את רחשי לבם על דביקותם באמונה היהודית הצרופה. חלק מהם נשאר בארץ והשתקע בה.

בשרשרת העולים למָה שזורה ג"כ עליית אבות משפחתי שבמסגרת ביקורם הדתית כאנוסים במכה, עשו "תחנת בינים" בארץ ישראל ובה פתחו צוהר קטן לכמיהתם העמוקה למכורתם. משפחת אמי המנוחה מרים ע"ה, היתה משפחת כהנים ידועה ואמידה במשהד שעסקה במסחר וחייה בכבוד. הם נדרו בערי פרס ואפגניסטאן הסמוכה ואף הרחיקו נדוד בהגיעם לרוסיה הגדולה בהצגת סחורתם בעיר הבירה מוסקבה. מסחרם היה בשטיחים פרסיים פרוות וחפצי זהב אומנותיים. בגבול רוסיה — פרס הקימו היהודים האנוסים ממשלה קהילה יהודית בנקודת ישוב קטנה הנקראת מֶרְן או מְכָר וּתְהֶתְבָּאָר הסמוכה לה, שבהם התקיימו חיי קהילה במסגרת מולא ושוחט וכלי הקדש הדרושים. בנקודה ישובית זו התיישבה ג"כ משפחתי ששימשה כעין עיירת גבול להגירתם עם סחרם לעריה המרכזיות של רוסיה.

לראש המשפחה אהרן הכהן שמשמו נגזר שם המשפחה "כהן אהרונוף" ואשתו חנה היו חמישה בנים שלשם כל אחד מהם נלווה שם מוסלמי כנהוג, (1) אדוניהו מרדכי (חג'י מֶרְתָּה). (2) מתתיה (חג'י מְהֶדִי), (3) שמואל (4) נתנאל (כּוֹאֶאֶד), (5) רפאל (אָק' רֶפָה). שלושה מתוך חמשת האחים עלו ארצה והשתקעו בירושלים. הראשון אדוניהו לא השאיר אחריו בנים כי ארבעה עשר ילדיו נפטרו בעודם קטנים. היו לו שתי נשים הראשונה שמה רבקה והשניה מיכל שנפטרה באיסנטבול שבטורקיה. נפטר בירושלים זקן וישיש ביום ר"ח כסלו תרס"ב (1901). השני מתתיהו שהוא זקני הגדול. הוא נשא לאשה את מלכה (תְתוֹן) בת חנניה הכהן, ונולדו לו בת וארבעה בנים, הבת הבכורה שמה בת שבע שהיא אם אמי. בניו היו דוד, שלמה, נוריאל ויהודה. השלישי והרביעי שמואל ונתנאל נשארו במשהד ונפטרו בעודם צעירים לימים. לשמואל שנשא את צביה נולד בן יחיד ושמו ניסן (חג'י נוֹוֶרוֹז). לנתנאל נולדו שני בנים ובת אהרן וחביב וזילפה אחותם. החמישי מבין האחים שמו היה רפאל שנשא שלושה נשים, הראשונה שרה בת יחזקאל הכהן ממנה נולדו לו שמעון ויוכבד שנישאה לבן דודה ניסן בן שמואל הנ"ל, מהשניה שרה בת משה כהנים נולדו אדוניהו שנשא את רחל בת אחיו שמעון, ורבקה שנישאה לבן דודה אהרן בן נתנאל. מהשלישית

מרים בת משה אקלר נולדה בת יחידה חנה זימרוth. רפאל כהן אהרונף נפטר בירושלים ג' שבט תרפ"ו (1926).

חגי אדוניהו הכהן מחלוצי העליה ומבוני ירושלים

ראשון חלוצי העליה של משפחתי היה אח סבי חגי אדוניהו הכהן, שבעשור האחרון של שנות התשעים יצא לבקר במכה כחובת הג'דידים במשהד וקיבל את התואר חאג', ועלה לארץ ישראל לפקוד את המקומות הקדושים בה. הסיבה שעוררה את לבבו למפנה זה בחייו היתה, שבאחד ההזדמנויות יצא לרגל מסחרו מרחוב היהודים (מהלה) לשוק בעלי המלאכה במשהד, לפתע רץ לעומתו צעיר מוסלמי אדוק וקרא לעברו: נג'ס (יהודי טמא)! והשליך לעברו ביצה סרוחה שטינפה את גלימתו ההדורה. חגי אדוניהו שהיה מסוחר העיר ומעשיריה ונכבדיה נפגע מאוד מהעלבון הצורב שעלב בו הנער השפל הזה, הרהר בלבו "עד מתי נהיה למרמס בידי הצוררים האלו המשפילים כבוד עם ישראל בריש גלי, מדוע לא נשוב לארץ האבות אשר הובטחה לנו מקדמת דנא מאת הבורא". הלה גמר אומר בלבו לחסל את עסקיו ולעזוב את משהד, ובכך לסיים את תקופת הדיכוי והחיים הכפולים הקשים במשהד, ולעלות לארץ ישראל כדי לחיות בה חיים יהודיים בגלוי, וחישי החל לצמצם את עסקיו וארגן שיירה שכללה את בני משפחתו, ביניהם היה סבי הגדול חגי מתתיה בן אהרן הכהן (חגי מְהָדִי), השיירה שיצאה את משהד כשפניה מועדות לערוך "זַיְאָרָה" (ביקור) בְּמֶקֶה ומשם לארץ ישראל.

הדור הראשון

סבי הגדול חגי מתתיה הזמין מארץ ישראל תפלין זערוויים שהניחם מתחת למצנפתו כדי שלא ירגישו בו המוסלמים הקנאים המקומיים. תפלין זה ליוה אותו אף בשהותו במכה כשהיה עטור בתפלין בראשו ועליה המצנפת המסורתית של החאג' המבקר במכה. תוכנית ארגון העליה נעשה בצעדים זהירים וחשאיים כדי למנוע מסביכתו דיבורים מיותרים העלולים לפגוע בו וביהודים מצד השכנים המוסלמים. השמועה שהגיעה לחוגים מצומצמים בקהילה החלו משתוממים ומדברים על לבו "הרי ארץ ישראל שוממה ואיך תגור במקום ללא ישוב ומסחר", וחגי אדוניהו ענה להם בקצרה "אני עולה לירושלים לבנות בית כנסת".

בנסיעתו למכה היתה כעין הגשר לבואו ארצה, כדי שיראה באיזה מקום יבנה בית כנסת. מטרתו היה להציב לו יד ושם כי לא השאיר בן או בת. לשיירה זו הצטרפו כאמור אחיו חגי מתתיה סבי הגדול וחגי אליהו שאולוף שיצאו למכה ומשם ליעדם הנכסף. בהגיעם לארץ ישראל השתטחו על קברי האבות בחברון ובקברי הצדיקים. יש לציין כי בלבושם המוסלמי נכנסו המבקרים לתוך מערת המכפלה כנהוג בקרב המוסלמים מה שנבצר ממבקרים יהודים בעולם, כי לא גילו להם את זהותם האמיתית, ואח"כ חזרו למשהד כדי להפרד מבני המשפחה, וחגי אדוניהו ארז את חפציו וכספו ובלוית אשתו נסע לירושלים.

בירושלים באותה עת הוקמה שכונת "רחובות" לעדת הבוכארים. היא נוסדה בשנת תרנ"א (1891), ובמשך עשור שנים הקימו שורה של מבנים, בתי מגורים מפוארים ובתי כנסת גדולים. באותה עת חי ופעל בשכונה זו מולא בנימין גול — שאולוף שמוצאו ממשדה. הוא הקים את חברת "גבעת שאול" על שם אביו מו' שאול ז"ל לשם התיישבות יהודית בירושלים, והיה מבוני שכונת הבוכרים וגואל אדמותיה. הוא הטיף ופעל בקרב יהודי פרס ואפגניסטאן דרך

חאגי אדוניהו בן אהרן הכהן (שורה שניה במרכז). מימינו: מולה מתתיהו — מהדי, אביו של נוריאל. משמאלו: רפאל אהרונוב. בשורה עליונה מימין: ניסן כהן אהרונוב. הבוכרים.

מכתבים ושליחים לעלות ולהתיישב בא"י. הוא הקים שורה של בתי הקדש לעניים ולנצרכים וכן בית תפילה הנושא את שם המשפחה "בית הכנסת האחים שאולוף" הקיים עד היום הזה. עם בואו ירושלימה התוודע חגי אדוניהו הכהן אל מולא בנימין גול שאולוף, והעלה רעיונו להקים בית כנסת על שמו וחצר מגורים לעולי משהד שישמש להם כעין מרכז קליטה להתיישבותם בירושלים ללא תשלום שכירות. ביוזמתו ובפעליו הברוכים של מו' בנימין גול-שאולוף נקנה המגרש לבית הכנסת והוחל בבניינו במסגרת חברת "גבעת שאול" מכספו של המקדיש חגי אדוניהו הכהן. חגי אדוניהו הכהן לא זכה לראות בנים ממשיכי דרכו, אולם זכה לראות את משאת חייו האחרונה בית הכנסת המפואר הזה עם חצר המגורים הראשון ליהודי משהד בירושלים, אשר ביום חנוכתו בראש חודש כסלו תרס"ב (1901) נסתלק לעולמו זקן ושבע ימים. בית כנסת זה קיים ועומד על תילו עד היום בשכונת הבוכרים בירושלים ברחוב שנקרא ע"ש המייסד "רחוב אדוניהו הכהן". בית כנסת זה נבנה ברוב פאר והדר כשבראש חלונותיו הבנויים בסגנון גותי חקוקים "מגן דוד" הנותן ביטוי לשובם של האנוסים לציון ושיחרורם מכלי הדיכוי והרדיפות. ההיכל המפואר שנבנה באומנות חרש-עץ הקדיש אחיו של המייסד מו' רפאל כהן אהרונוף לזכר אחיו.

באותו רחוב נבנה עוד בית כנסת מפואר לעדת יהודי משהד עם חצר מגורים גדול לבני הקהילה שנים אחדות לאחר מכן באמצעות חברת "גבעת שאול" ע"י המקדיש חגי יחזקאל בן יעקב הלוי בשנת תרס"ה (1905). בית כנסת זה שקיים ג"כ עד ימינו העיד על גיבושה והרחבתה של קהילת עולי משהד בירושלים.

בני קהילת משהד בירושלים. ביניהם סבתי מלכה, אשת מתתיה הכהן אהרונוף.

הסבא אפרים רחמני (אק' פראג') הסבתא בת-שבע בת מתתיה הכהן

סבי המנוח חגי מתתיה הכהן שעלה עם השיירה הראשונה, שהה בארץ זמן מה ורכש אדמה לבניית דירות למשפחה, וחזר למשהד כדי לחסל את עסקיו ולארגן את יתר משפחתו לפתע פתאום נפטר ממחלת הטיפוס שפקדה אותו, ביום י"ט מנחם אב תרס"ו (1906), ואולם אשתו מלכה וילדיו דוד שלמה נוריאל ויהודה ואחותם סבתי בת שבע (אם אמי) זכו להשתקע בארץ. את תקופת מלחמת העולם הראשונה עברו בני משפחתי בסבל רב כשסבתי הגדולה מלכה ובניה היתומים היו ללא קורת

גג. היה זה בעיצומה של מלחמת העולם. הצבא הטורקי השתלט על מבנים מפוארים לצורך חיילותיו, ובית המשפחה שנבנה ברוב פאר באותם ימים שבה את מבטם של החיילים הטורקיים ופרצו לחצר היפה והפורחת עקרו את עצי הפרי והנוי שבחצר ואת דלתות העץ האומנותיות והשתמשו בהם כעצי הסקה כדי להתחמם בימי החורף הקשים. באכזריות רבה סילקו את בעלת הבית סבתי מלכה ובניה הקטנים מהבית שנותרו ללא קורת גג וללא אוכל ובגדים, וכך הם נדרו ובאו אצל מכרים שהטו אוזן לתחנוניהם של האומללים האלה והביאו אותם בצל קורתם. על סבתא מלכה נהגה אמי לספר שהיתה הולכת רגלי כל ערב שבת הלך ושוב מביתה בשכונת הבוכרים עד קבר רחל אמנו כדי להתפלל תפילת מנחה. ביתה היה פתוח לרווחה לכל נצרך. היתה שולחת בסתר למשפחות דלות מנות אוכל חמות. נפטרה בירושלים בשיבה טובה ביום ל' אדר א' תרפ"ז (1927) ונקברה בהר הזיתים.

מפעל חשוב נעשה ע"י משפחת אהרונוף, כדי לקשר את בני העדה לתפילות השנה, הדפיסו דודי האחים דוד שלמה נוריאל ויהודה את הסידורים "עבודת התמיד" לימות החול בשנת תרס"ח (1908) ו"עולת שבת" ליום השבת בשנת תר"ע (1910) לזכר אביהם חגי מתתיה בן אהרן הכהן, עם תפסיר פרסי בתרגומו המאלף של מנהיגה הרוחני של יהדות משהד הרב מרדכי אַקְלָאר הנוודע בכינויו "מוֹלָא מוֹרְאד" שחרד מפני הסכנה האורבת לאנוסי משהד, שח"ו ישכחו בקרב ימים את נוסח תפילות השנה, וע"כ רחש לבו דבר טוב לתרגם לפרסית את סידור התפילה, שבחלקו העליון של הדף נוסח התפילה בעברית ומתחתיו התפסיר בפרסית. המשתדלים דודי האחים הנ"ל קיבלו את הסכמת החכם באשי לירושלים דאז הרב אליהו משה פֶּאנִיז'יל על חשיבות סידורים אלו.

חמשת האחים לבית אהרונוף: אדוניהו, מתתיה, שמואל, נתנאל ורפאל בני אהרן הכהן ואחיינם ניסן בן שמואל הכהן, הקימו את החברה המסחרית "הָאָרוֹנוֹף קוֹמְפָאנִי וְשׁוֹת" (HAROUNOFF CO.) שעסקה בסחר שטיחים בין כמה יבשות; ברחבי רוסיה, אנגליה, טורקיה, מצרים וירושלים. יש לציין שהם היו הראשונים שיסדו את קהילת העדה המשהדית בלונדון.

בשנות העשרים והשלושים היו גלי עליה נוספים של יהודי משהד ובחלקם גם מבני משפחתי, שהתיישבו בשכונת הבוכרים בירושלים, בת"א, יפו, חיפה, הרצליה ובשאר ערי הארץ.

למרים אמי ע"ה היה אח בשם אליהו רחמני ז"ל שנפטר ללא בנים ביום י"ז ניסן תשל"ד. היו לה שתי אחיות רחל ודבורה שנפטרו בעודן בחורות, וגברת שרה פּוֹחַאי אלמנת יצחק כוחי ז"ל שהקימה משפחה מסועפת ומבורכת בארץ ונפטרה בשיבה טובה, ביום כ"א באדר תשנ"א. מרים אמי ז"ל נישאה לדודה שלמה בן מתתיה כהן אהרונוף שהתאלמן, ולא היו להם ילדים עד מותו ביום ה' אדר תש"ב (1942), ונישאה לאבי המנוח ר' דניאל בן מישאל הלוי בשנת תש"י (1949) ונולדו לו שני בנים שכותב הטורים הוא אחד מהם, ואחי מנשה הי"ו. אבי המנוח נפטר ביום י"ג כסלו תשל"ד (1973) בן 62 שנה, ואמי המנוחה נפטרה ביום כ"ו אייר תשל"ב (1972) בת 55 שנה.

במוסף יום העצמאות תשמ"ט (1989) של ה"ג'רוסלם פוסט" מתאריך 9.5.1989 התפרסם מאמר על יהודי משהד, ובו צילום של התפילין הזעירות של סבי מתתיה ז"ל שהניחם בראשו מתחת למצנפת בעת ביקורו במכה דבר שדרש אומץ לב מיוחד. תפילין אלו מוצגים כיום בתערוכה מתמדת של עדות ישראל ב"מוזיאון ישראל" בירושלים. הם נתרמו למוזיאון ע"י בנו מר נוריאל כהן אהרונוב ז"ל.

משפחת אהרונוף בירושלים בשנת תרע"א-תרע"ב 1911-1912

שורה ראשונה מימין: נוריאל אהרונוב, האמא מלכה בת חנניה כהן-אהרונוף (אשת מתתיה הכהן חאגי' מְהָדִי) דבורה אשת מו' דוד-כהן אהרונוף ז"ל. בשורה העליונה: שלמה כהן אהרונוף ז"ל. אשתו מלכה בת רפאל כהן אהרונוף ע"ה.

לסיכום

קהילת יהודי משהד היא אחת הקהילות היחידות בעולם שנתבקשו להתאסלם וחיו חיי אנוסים במשך דורות. דומה שהחיים כאנוסים הגבירו בהם את עוצמת אהבת הדת והמסורת בבחינת "והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו והקב"ה מצילינו מידם", וזאת לאור הניגודים החריפים שעיר משהד היא מהערים הקדושות ביותר לאיסלאם.

יתירה מזאת יש לציין שקהילת משהד כקהילה לוחמת על קיומה נתחשלה ונתחזקה ונתגבשה עד שכל אחד מבני הקהילה חש בשכנו כאחות משפחה, ובכך הצליחו לשמור על קשר ידידות לאורך זמן ויחס הדדי שקשה למצוא בקהילות אחרות.

מקורות והפניות ביבליוגרפיות

גרג'י הרב מתתיה, "קורות זמנים" מסוף ספרו "ענג לשבת", ירושלים תרע"ג-תשל"ה.
פישל ו' י', "קהלת האנוסים בפרס", מתוך "ציון" שנה א' ספר א', ירושלים תרצ"ו.

ניימרק אפרים, "מסע בארץ הקדם", מתוך "האסיף", וורשא תרמ"ט. מהדורת ירושלים תש"ז עם הקדמת אברהם יערי.

מזרחי חנינה, "יהודי פויס", ת"א תשי"ט.

מזרחי חנינה, "תולדות יהודי פרס ומשורריהם", ירושלים תשכ"ו.

לוי עזריה, "יהודי משהד", ירושלים תשמ"ז.

לוי עזריה, "עדות ותעודות לתולדות יהודי משהד", מתוך "פעמים" מס' 6 תשמ"א.

יהושע בן ציון, "דיוקנה של קהילת האנוסים במשהד שבאיראן"; ירושלים תש"מ.

קשאני ראובן, "אנוסי משהד", ירושלים תשל"ט.

מלכוב ציפי, "יהדות איראן, סיפורה של עדה", ירושלים תשל"ט.

נצר אמנון, קורות אנוסי משהד לפי יעקב דילמאניאן, מתוך "פעמים" מס' 42 תש"ן.

ברוור א' י', "אבק דרכים" חלק ב' ת"א תש"ו.

בן צבי יצחק, "מקורות לתולדות יהודי פרס", מתוך "ספונות" ב' תשי"ח.

בן צבי יצחק, "מחקרים ומקורות".

קוריאנקר דוד, "אדריכלות בירושלים תקופות וסגנונות", ירושלים תשמ"ג.

פטאי רפאל, "החינוך העברי בעדת האנוסים במשהד", "עדות" כרך א' חוברת ד' תש"ו.

פטאי רפאל, "הנישואים אצל יהודי משהד", שם, כרך ב' חוברת ג-ד תש"ז.

רפאל אהרונף ז"ל ירושלים תש"ו).

מקורות חשובים לקורות משפחתי נמסרו לי מפי האינפורמנט דודי מר נוריאל כהן אהרונוב ז"ל, שנפטר בירושלים ביום ג' מרחשון תשמ"א. יהי זכרו ברוך.

לתולדותיה של משפחת עזיזאללאהוף-לוי

תולדות יהודי משהד

כבוא היהודים למשהד, הם רכשו חלקות קרקע מקבוצת זורואסטרנים, שעמדו להגר מן העיר. היהודים הקימו כאן שכונה משלהם, מעין גטו שנקרא 'מחלה עיד-גאה". בתי-המגורים שבנו כאן היהודים, הם מן הסוג הרווח במזרח התיכון. חצר סגורה, מוקפת חומה, ושער יציב סוגר על הכניסה. החלונות של חדרי המגורים, נפתחים אל החצר פנימה, ואילו מן הרחוב יראה העובר חומה ושער כבד. בין החצרות נקבעו מעברים בהם ניתן לעבור בשעת חירום, מבלי לצאת מתחומי החצר אל הרחוב. אמצעי-ההגנה אחרים בבתי היהודים היו המרתפים ועליות-גג, שניתן להסתתר בהם. יהודי משהד אינם יוצאי דופן בבניית מקומות התגוננות, שכן מצאנו מעין זה אף בבגדד ובתימן. כן יש לציין, שאת סימטאות השכונה ניתן היה לסגור בשעות הלילה בשערים. העובדה שיהודים דאגו לאמצעי מיגון, היא רבת משמעות לחיים בגולת המזרח.

כבכל קהילה יהודית, אף כאן יסדו יהודי משהד מוסדות-ציבור, בתי-כנסת, בית-מרחץ ומקווה, תלמוד-תורה ובית-עלמין משלהם.

תולדותיהם של יהודי משהד קשורים במלך נאדר שאה, שמלך בשנים 1747-1736. עוד בטרם הומלך, שימש נאדר כמפקד הצבא ושיחרר את הארץ מפולשים זרים. הוא העביר את בירתו מאיספהן למשהד שבמחוז חורסן, ובמסגרת מדיניותו העביר אלפי תושבים מאזורים שונים אל מחוז חורסן, ובין המתיישבים הובאו גם כן כ-40 משפחות, ויש אומרים יותר, מהעיר קאזוין שעל יד הים הכספי. על-פי המסורת שבידי יהודי משהד, הם הובאו לאזור, כדי לשמש כשומרים על אוצרות שהביא המלך ממסע כבושיו בהודו. אולם, בטרם סיים את תכניותיו, נרצח נאדר שאה, ולכן, לא כל המשפחות הגיעו ליעדן. חלק מהן, כגון משפחת לוי, התיישבו בסבזואר¹. אחר מותו, עברו יהודי האזור והתיישבו בעיר משהד. זו עיר קדושה לשיעים, שבה קבור האימאם ריזה ולכן פוקדים את העיר עולי-רגל מדי שנה, והודות להם ולגורמים נוספים מתנהל בעיר מסחר רב.

בערב פסח, בשנת תקצ"ט (1839), הותקפו יהודי משהד על ידי תושבי העיר, למעלה מ-30 יהודים נרצחו ואנשי הקהילה נאנסו להמיר את דתם ולקבל עליהם את דת האיסלאם. מאז אותו יום נקראו יהודי משהד בשם 'ג'דיד אל אסלם', דהיינו, מוסלמים חדשים. האנוסים שמרו על מצוות הדת היהודית בסתר, אולם, כלפי חוץ התנהגו כמוסלמים. בין היתר, עלו מספר מנכבדי הקהילה לרגל למכה, לנג'ף וכרבלה. אלה שהלכו למכה, רובם אף ביקרו בירושלים, זכו בתואר חג', ובפרסית "חג'י", וההולכים לכרבלה זכו לתואר "כרבלהי". העליה לרגל למקומות אלה היתה חובה המוטלת על בעלי היכולת.

(1) על התיישבות היהודים במשהד והקורות אותם ניתן לקרוא במאמרי: "עדות ותעודות לתולדות יהודי משהד", "פעמים" 6, תשמ"א. המאפיין את מאמרי, הוא שימוש רב שעשיתי בתעודות שמן הארכיון של משרד החוץ הבריטי ומקורות אחרים.

מאמר זה מוקדש לציון מלאות 150 שנה לפרשת אנוסי משהד. כבן לקהילת האנוסים, הנני עוסק מזה שנים בחקר עדה זו. תוך כדי עיון בתעודות ובמקורות, ועריכת שיחות עם בני המשפחה ואישים בעדה, דליתי ידיעות המתייחסות לתולדות המשפחה שלי. לכן נבנה המאמר מצירוף מידע שבכתובים ומידיעות שנמסרו בעל-פה. התענינותי בתולדות המשפחה הלכה והעמיקה, ככל שגיליתי עובדות חשובות על כמה מאבות המשפחה שעסקו בצרכי-ציבור, שיזמו מפעלים וחוו את המאורעות.

אל קטעי זכרונות שמצאתי בכתובים, בקשתי להוסיף מידע שקיבלתי תוך כדי שיחות. סדר הדורות במשפחה, כפי שעולה מן העבר הינו ברור. לא כן, ענין תאריכי הלידה והפטירה, תאריכי נישואין מדויקים וכדומה. לכן, הלכתי בדרך שמן הידוע בעבר הקרוב אל המשוער בעבר הרחוק, תוך התאמת תאריכים, למשל, גילו של אבי משפחה, תאריך נישואיו ותאריכי הולדת בניו, שאודותם יש מידע ודאי, בהתאם לאירוע, בתאריך מסוים שבו הם נזכרים.

אנוסי משהד 1930. בית משפחת אמינוף מן העשירות במשפחות האנוסים, מחוץ לגטו. "התקופה הטובה" 1925-1946.

קורותיה של משפחת לוי

קורותיה של משפחת לוי, ראשיתם באיזכור בספרו של כותב תולדותיה של קהילת יהודי משהד, הוא יעקב דילמאניאן, שהעלה על הכתב זכרונות מחיי הקהילה². דילמאניאן כתב (ע' 16) "האשה בומוני, אשתו של שמחה לוי, היא שיזמה את רכישת בית-המרחץ של הזוראסטרנים, שהיגרו לבומבי. בומוני, בעלה וילדיה התקינו את בית-המרחץ לשימוש היהודים, וקבעו ימים נפרדים לנשים ולגברים".

(2) יעקב דילמאניאן, תאריך איסראילהאי משהד — אז וארד במשהד דאר זמן נאדר שאה אפאשר אלי מהוג'ראת אז משהד, טהרן (1966) (כהכפלה, בפרסית).

שמחה בן נתנאל בן אברהם לוי, נולד בשנת תק"כ (1760) בקירוב, בעיר סאבֶּזוֹר. משפחת לוי היתה אחת מבין 40 המשפחות, שהובאו מקזוין לחורֶסן בפקודת נאדר שאהה. כאמור, חלק מן המשפחות התיישבו במשהד בימי נאדר שאה, ואילו אחרות, עברו למשהד אחר מותו של השאה. אולם, משפחות אחדות המשיכו והתגוררו בישובים אחרים, כגון בדארגֶז, בקלאת נאֶדְרִי, תורֶפֶת ועוד. בשל היותם תושבי סאבֶּזוֹר בעבר, נקראו בני משפחת לוי גם בשם סאבֶּזוֹ, שפירושו בפרסית ירוק.

אביו של שמחה, נתנאל, נפטר במקום אחר, במקום הנקרא 'קוֹנֶה קאלֶעה', שעל יד דארגֶז. יתכן ושהה שם בכל עסקיו, שכן אנוסי משהד נסעו רבות לרגל מסחרם. הוא נפטר בשנת 1800 בקירוב, ולכן, נראה שבית המרחץ הוקם בעודו בחיים.

דודי, אהרן, שנקרא כאנוסים אחרים גם בשם מוסלמי, עבדול רחים (נפטר לפני שבע שנים, בהיותו כבן 80), סיפר לי, שבית המרחץ נקרא בפי יהודי משהד בשם "אַמְבֶּר פֶּאֶה זאן". אמבר הוא חומר הסקה העשוי מגללי בהמות מיובשים בחום השמש. שכן, מחוסר יערות באיראן, כמו בארצות אחרות במזרח התיכון הצחיח, השתמשו התושבים בגללים מיובשים לצורך הסקה וכישול. אף בימינו ניתן לראות זאת בישובי הערכים. פֶּאֶה זאן, פירוש המילים, לגולל ברגלים. בדרך זו יבשו את חומרי ההסקה. לשם כך העסיקו משרת מילידי המקום.

שמחה הקים משפחה עניפה, ונפטר בשנת תק"צ (1830) בקירוב. שכן, בכתובה שנערכה בשנת תקצ"ד (1834) היה אחד העדים החתומים, אברהם בן שמחה נ"ע. לרוב, ציינו בתעודות את ראשי התיבות "נ"ע" נוחו עדן (פירוש נפטר) כאשר האיש נפטר לא מזמן. לשמחה ובמוני לוי נולדו, ככל הידוע, ששה בנים. לא נודע לי על בנות כלשהן שנולדו לזוג. ואלה שמות הבנים: אברהם, יעקב, נתנאל (ע"ש הסב נתנאל), שיתכן ונולד אחר פטירת הסב, כי לא נהגו לתת שמות לנולדים בעוד הסב בחיים. וכן יצחק, משה ואליהו. ראוי לציין, שענין מתן שמות לילדים, משמש לנו מקור לידיעת שמותיהם של הדורות הקודמים. סבים וסבות, דודים ודודות. אלא אם כן, היה אירוע כלשהו, כגון מי שנולד בערב פסח שקראו לו ניסן. יש ולעתים קראו בשמו של שליח חשוב שביקר בעיר, או בסמוך לפטירתו של גֶדוֹל בישראל, כמשה רבינו.

בנם השלישי של שמחה ובמוני, הוא נתנאל, שנקרא בפרסית אַקאג'אן, יצא לִכְרַבְלָה, ולכן נודע בשם פֶּרְבֶּלְהִי אַקאג'אן. ואילו בנם הבכור, אברהם (אברהים), שימש בתפקיד ייצוגי, קאתכודה. לכל שכונה או קהילה היה קאתכודה. שייצג את הקהל בפני השלטונות. יהודי איראן שילמו מס לממשלה. היה זה מס קבוצי, שהוטל על ידי זקני הקהילה על בעלי היכולת. ואילו מעוטי היכולת שילמו כמיטב יכולתם, אולם, בעלי האמצעים השלימו לרוב את החסר מכספם שלהם. הקאתכודה הוא שביצע את העברת המיסים וכן את תלונות הציבור אל המימשל. מאידך גיסא, הוא הביא לידיעת התושבים את הוראות המימשל. אף בנו של אברהים, חַג'ִי אַקאי, היה קאתכודה. כאנוסים אחרים, יצא אף הוא למכה וקיבל תואר חַג'ִי. לא ברור כיצד נעשו בניו של שמחה לוי לעסקני ציבור. יתכן וזה קשור בניהול המקווה ובית הכנסת שהיה למשפחת לוי, כפי שהיה לאנשי משפחות אחרות כגון: כהן, פֶּצֶל וכו'. אף בירושלים נבנו בראשית המאה שני בתי כנסת, אחד של הלויים ושני של הכהנים³.

(3) ראה הערה 1.

נישואיו של חגי אקאי לוי קאתכודה קשורים במאורע טרגי, שמאפיין את מצבם של אנוסי משהד. פֶּרְגֵ'אֵלְלָה נאטרוליוף לֵוִיָּאן, מצאצאי הלויים מספר בזכרונותיו⁴ (הוא נפטר בהיותו בן 78 בשנת תשי"א, 1951), כאשר התחוללו הפרעות במשהד, התאספו יהודי המקום בבתי הכנסת. מספר אנשים הלכו אל האימאם-ג'ומֶעָה (כהן הדת) והודיעו לו כי יאותו להמיר דתם אם יחדל הטבח ביהודים. אחר שקיבל את דבריהם, הודיע האימאם להמון המתרפע, כי אנשים אלה הם מעתה מוסלמים וכי אין לפגוע בהם. אחר שההמון התפזר, סקר האימאם את היהודים ובחר לו ארבע נערות צעירות בעבור ההרמון שלו. בעוד שהיהודים, קורבנות הפרעות, סוככו עירומים ורעבים, היתה דאגתו של האימאם לבחור לעצמו נערות יפות מבין היהודים. המוסלמים הרסו את בתי הכנסת, ומעתה נסתם הגולל, רשמית, על חיים יהודיים בעיר משהד. במקום זה הוקם מסגד בעבורם.

נסרולאיוף כותב, ששתיים מן הנערות נפטרו כעבור זמן לא רב, ואילו שתי האחרות, שמותיהן מיכל וחנה, ילדו ילדים לאימאם-ג'ומעָה. אולם, נשותיו המוסלמיות של האימאם, קינאו בשתי היהודיות וביחד בחנה, שאותה אהב האימאם מאוד, העניק לה תכשיטים רבים. מתוך קנאה, עשו נשותיו מעשי כשפים, כדי להשניא עליו את חנה. בשנת תר"כ (1860) בקירוב, מת האימאם-ג'ומעָה. ילדיה של מיכל נפטרו, ואילו את שלושת ילדיה של חנה, הרעילו הנשים האחרות, כדי שלא יירשו את רכושו של האימאם. חנה נישאה שנית לאחד מן האנוסים, וכתה של חנה נישאה לחגי אקאי לוי, אשר כאמור לעיל, ירש מאביו את תפקיד הקאתכודה.

בנם השלישי של שמחה ובומוני, נתנאל, הוא המכונה כרבלהי אקאג'אן, היה אביו של סבי, עזריה, בפרסית עִזְיִזְאֵלְלָה, וכן אביהם של נֶסְרֵאֵלְלָה (ניסן), רְחִמְתֵּאֵלְלָה (ירמיהו) חִבִּיבֵאֵלְלָה (חנוכה) ומיכל.

סבי עזריה-עזיזאללה, נשא לאשה את לאה בת דוד בצל (בצלאל). מספרים, שכאשר נעשה השידוך בין השניים, שאלו הורי הכלה לדעת, אם אמנם שומרים בני משפחת סבי על כשרות בביתם. זאת לדעת, שכמעט דור אחד אחר הפרעות, לא התירו המוסלמים ליהודים לשחוט שחיטה כשרה, והאנוסים נאלצו לקנות בשר מן הקצבים המוסלמים. מספר משפחות מן האנוסים, לא עמדו בנסיון ואכלו בשר טריפה. אולם, ברוב בתי האנוסים עמדו הנשים על המשמר. אמנם קנו בשר טריפה, אלא, שבלילות היה שוחט יהודי מבצע שחיטה כשרה בסתר החצר ואת הטריפה השליכו. לכן הקפידו לדעת, אם משפחת סבי, עזריה, שמרו על מאכל בשר כשר. יש להסביר עוד, שלא כל האנוסים נהגו באותה דרך, בענין קבלת האיסלאם. היתה קבוצה שנטתה יותר להזדהות עם מצוות האיסלאם, וקבוצה אחרת, שטענה כי יש לעשות את המינימום ההכרחי בענין הזה⁵. לצרכי עסקיהם ופרנסתם, היו עזריה ואחיו נוסעים לערים אחרות, והיו להם בתים וחנויות בערים שונות כגון בְּדֶאֶרְגֵנֵז, קֶאֶהְקֶה, מְרָב ועוד. כאשר גדלו בניו של סבא

4 על בתי הכנסת כתבתי בכ"ע "עתמול", 6 (74) אוגוסט 1987.

5 זכרונותיו של פרג'אללה נסרולאיוף לויאן יצאו לאור בפרסית בשנת 1987, בניו-יורק, בהוצאת קהילת אנוסי משהד שם, ובעריכת בניו חנניה ויוחנן לויאן.

6 על פרשת הפילוג בקרב האנוסים, ראה במאמרי הנ"ל, הערה 1.

עזריה-עזיזאללה^א, ז.א. אבי אמין-בנימין ואחיו, הם קיבלו את שם המשפחה ע"ש סבי, דהיינו עזיזאללה-הוף, ובניו של נסראללה-ניסן, נקראו נסראללה-הוף. מסורת זו, של שינוי שם המשפחה מדי דור, אין לה הסבר ברור. יש בזה כדי לטשטש את זהותם. לכן, יש הטוענים כי הדבר נעשה בשל חוק הירושה המוסלמי שרווח באיראן. חוק האומר, שכל הממיר דתו, זכאי לרשת את רכוש משפחתו. אולם, במשהד, היו כולם אנוסים, ולכן, אין זה מתקבל, שאמנם פעלו בשל חוק זה. כאמור, היו בניו של סבא עזריה-עזיזאללה מפוזרים בערים שונות במחוז חורסן, ואף התיישבו מעבר לגבול, בשטח שנכבש על ידי הרוסים במחוז תורכסטן, דהיינו בערים מֶרְכָּ, קֶאֶהְקָה ועוד. בני המשפחה סחרו רבות עם התורקומנים, מכרו להם סחורות שונות, כגון: אבני-חן, בגדי משי שהיו מייצרים בבתי האנוסים. למשל לדוד בצל, אביה של סבתי לאה, היה בביתו בית-מלאכה לייצור בגדי משי, וכמוהו עשו רבים. את מלאכת המשי הביאו עמם יהודי משהד מן הישובים שמדרום לים הכספי, שם עסקו בזה היהודים דורות רבים. מן התורקומנים קנו סבי ובניו שטיחים שארגו נשות התורקומנים, פרוות קאראקול^ב ועוד. לתורקומנים היו עדרי-צאן משובחים, שמהם ייצרו פרוות, שהיו מבוקשות מאוד. בעונת החורף קר מאוד באזור ההוא. בעיר משהד, היו בתי מלאכה, שם קישטו את הפרוות בחוטי רקמה צבעוניים. לצורך מכירת הפרוות והשטיחים, יש שנסעו עד למוסקבה, ליריד נִיֶ'נִי-נוֹבְגֹרֹוד ולקושטא.

תקופה זו של מסחר בערי השטח הרוסי בתורכיסתן, באה לסיומה בסוף שנת תרע"ח (1918). המהפיכה הבולשביקית הגיעה עד לארץ זו. כל האנוסים, שהיו סוחרים, נחשבו בעיני הבולשביקים לקפיטליסטים, שיש להחרים רכושם ולגרשם. ואכן, קמו אבי ואחיו ושבו למשהד עם המעט שנותר בידיהם. היה זה משבר קשה, אשר בקושי רב עלה בידי בני המשפחה ואחרים להתאושש ממנו. אבי אֶמִין-בנימין, נולד בשנת תרמ"ה (1884) במשהד, בן שלישי לעזריה-עזיזאללה ולאה לוי. כבר בגיל צעיר, יצא לסייע לאביו ולאחיו בעסקי המשפחה. כנהוג בעסקי האנוסים, היו הבנים והדודים מתפזרים בערים שונות. האחד קונה סחורה ושולח לאחיו היושב בעיר אחרת, וזה מוכר וקונה סחורה מקומית ושולח לאחר. אף כיום הזה נוהגים אנוסי משהד על-פי שיטה זו, אלא שכיום הם מפוזרים בערי אירופה וארצות הברית. אבי עלה לארץ בשנת תרפ"ב (1922). בשומו עם משפחתו מהעיר קאהקה, הוא לא מצא במשהד, עם החיים הכפולים שמנהלים האנוסים, מקום מתאים לשבת בו. מלבד זאת, בשורת הציונות והצהרת בלפור, הגיעה עד למשהד.

לצורך הנסיעה לארץ-ישראל, צריך היה אבי להצטייד בתעודת מסע, שניתנה מידי הקונסול האנגלי היושב במשהד. שכן, נסעו אז לארץ בדרך הודו, ומשם באוניה ליפו. אמי, שרה-כָּאנוֹם כִּיבִי, היתה בתו של אחד מראשי הקהילה, הוא חגי אברהים כורדונוני אמינוף. לחגי אברהים היו קשרים חשובים עם הקונסול האנגלי. עד מהרה קיבל אבי תעודת מסע חתומה כדין מידי הקונסול. לאנוסי משהד היו קשרים הדוקים עם נציגי ממשלת אנגליה. לכן, אין זה מקרה, שהם נזכרים רבות בתעודות השמורות כיום בארכיון של משרד החוץ הבריטי. בשל

א6) עזריה-עזיזאללה לוי מופיע כעד בכתובה פרסית ממשדה, משנת תרס"ה (1905). למרות שהכתובה נוסחה בפרסית-ערבית, חתמו העדים בכתב יהודי-משהדי.

ב6) פרוות קאראקול, הן פרוות יקרות שמייצרים באזורי הגבול שבין פרס-אפגניסטן ותורכסטן. פרוות כבשים מסוג מיוחד, הגדלים באזור הזה.

סכנות בדרכים, נעזרו הסוכנים האנגלים באנוסים, שהעבירו בעבורם מכתבים וסיפקו להם מידע על הנעשה באזור. כן הילוו לסוכנים האנגלים כספים בשעת הצורך, שכן, מחשש מפני שוד בדרכים, לא נשאו עמם האנגלים כספים⁷. בימי המהפיכה הבולשביקית, סייעו האנגלים למאנשביקים בתורכסטן, והצבא הבריטי הבטיח לתושבי המקום, שביניהם היו יהודים רבים, שכל זמן שהכוחות הבריטיים נמצאים באזור, יכולים התושבים להמשיך בחיי יום יום ללא חשש. אולם, כאשר הגיעה הוראה מן הפיקוד בהודו, שעל הכוחות הבריטיים לסגת מתורכסטן, נתעוררה בהלה רבתי באזור, והסוחרים היהודים, ביניהם משפחת עזיזאללה בקאקה. נאלצו לנטוש את רכושם ואת הסחורות שהיו להם בחנויותיהם ולסגת אל משהד. מספר אנוסים נהרגו בשעת מעבר הגבול, מלבד זאת רבים הפסידו את כל רכושם⁸.

בעוד שאבי, אמין-בנימין עלה לירושלים, נסעו שנים מאחיו, יוסף ואהרן, ביחד עם אנוסים אחרים ללונדון, כדי להתחיל שם בעסקי מסחר. סבי, עזריה-עזיזאללה ושני בניו הנותרים, המשיכו לדור במשהד.

ברוב ערי איראן, לא התירו המוסלמים ליהודים להחזיק חנויות בבזאר. בימי קדם ועד למלחמת העולם הראשונה, חנות בבזאר היתה מקור פרנסה חשוב. לכן, נאלצו יהודים להחזיק חנויות בשכונה היהודית, או, מחוסר מקום, יצאו לסחור במקומות אחרים, כפי שעשו רבים מיהודי משהד. בשנות העשרים הראשונות הגו סבי ודודי את הרעיון, לבנות קרוואנסראי, או בקיצור סראי, במשהד כדי לאפשר לאנוסים לסחור במרכז מסחרי משלהם. סבי רכש חלקת קרקע באחד הרחובות הסמוכים לגטו "עיד גאה" (השכונה היהודית), ושם בנו את הסראי, שנקרא "סראי עזיזאללהוף". היה זה מבנה גדול עם חצר בתווך, כאשר את החצר מקיפים מארבעה עברים חנויות ומחסנים בגובה שלוש קומות. הואיל והיה זה מרכז יהודי בלעדית, יכלו האנוסים שהחזיקו שם חנויות או באו לצרכי מסחר, להתפלל תפילת מנחה ומעריב ללא הפרעה.

קהילת אנוסי משהד בירושלים

כאשר עלה אבי אמין-בנימין לירושלים, הוא החליט להתיישב בשכונת הבוכרים. שכן בשכונה זו היו מספר חצרות של המתיישבים הראשונים שעלו ממשהד לירושלים, וביניהם שני בתי-הכנסת המפוארים שבנו חגי יחזקאל הלוי וחגי אדוניהו הכהן, בראשית המאה הנוכחית, והם קיימים עד היום. שכונת הבוכרים היתה שכונת-יוקרה, שנבנתה בידי יהודים אמידים, שעלו לכאן מבוכרה בסוף המאה הי"ט. הם בנו בתים וחצרות רחבי-ידיים, מעוטרים בעיטורים נאים⁹ אולם, אחר המהפיכה ברוסיה, ירדו אמידים בוכרה מנכסיהם, וחדלו לשלוח כספים לבני משפחותיהם שדרו בשכונה בירושלים. אחר מלחמת העולם הראשונה,

(7) על הקשרים שבין האנגלים ויהודי משהד, ראה במאמרי הנ"ל, הערה 1.

(8) ראה די'למאניאן, עמ' 71-74.

(9) על שכונת הבוכרים, ראה: גיורא פוזיילוב, עליית יהודי בוכרה לא"י והתיישבותם בה עד מלחמת העולם הראשונה. "פעמים", 35, תשמ"ח, עמ' 121-138. דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים תקופות וסגנונות... מחוץ לחומות, 1860-1914. ירושלים. וכן ראה מה שכתב חנינא מזרחי, בספרו "יהודי פרס", ת"א, תשי"ט, עמ' 211, על בואם של אנוסים לירושלים, וביניהם משפחת עזיזאלוף וכ"כ עזריה לוי, יהודי פרס בירושלים. בתוך: כיוונים, מס' 27, 1985.

משפחתנו, בביתנו בירושלים בשנת 1930, אבא — אמין בנימין לוי עזיזאללהוף. אמא
 כנום — ביבי־שרה וילדיהם: חנה אסתר יוכבד יעקב בן־ציון ועזריה.

החלו הבוכרים משכירים חדרים לדיירים. בין היתר דרו כאן הפרופסור יוסף קלוזנר, יעקב צור, יצחק בן־צבי ועוד. באחד המבנים המפוארים נמצאה בשנות העשרים הגימנסיה העברית, שכעבור זמן עברה לשכונת רחביה. כאן ישבו אנשי הגוד העברי ובשכונה נמצא מטבח הפועלים הראשון.

אבי רכש חלקת קרקע בשכונה, כיום רחוב אברהם תלמודי, ובנה בית גדול עם חצר רחבת־ידיים, במתכונת של בתי הבוכרים. ואכן, הקבלן שניצח על מלאכת הבנין היה יוסף חיים באיבאבא, ממשפחה ידועה בשכונה. אני זוכר אותו רוכב על חמור לכן ברחובות השכונה.

לצורך פרנסת המשפחה, ניסה אבי את כוחו ביזום מפעל תעשייתי. בשיתוף עם ידיד, הוא רכש מכונה לאריגת שטיחים. אלא, שהן מחוסר עובדים מיומנים והן בשל חוסר שוק לתוצרת, חוסל המפעל באיבו. כעבור זמן החליט אבי לנסוע לבומבי שבהודו, בהשאירו את אמי ואותנו הילדים בירושלים. בהודו עסקו מספר אנוסים בסחר פנינים ושטיחים, תבלינים, פרות ואבני־חן. בהודו יש מחצבים של אבני־חן ויהלומים לרוב. את הפנינים הביאו מציילון ומבחרייין. שטיחים הביאו מאפגניסטן ומפרס, ופרוות מתורכסתן, אפגניסטן ופקיסטן. כפי שהיה נהוג במשהד. אבי היה שב לירושלים מדי שנתיים־שלוש, כדי לשהות עמנו כשנה ויותר. הודות למסחרו בהודו, לא ידענו מחסור, וחיי המשפחה בחצר ביתנו היו נעימים ומלאי חיות. שכן, יחד עם אבי עלו לארץ אחיו הצעיר אפרים, וכן שני בניו אחיו, אַסמַעִיל ויצחק. בחדרים הרבים דרו קרובי משפחה או קרוביהם של קרובים, ובתוכם היו בעלי כשרונות, האחד ניגן בכינור ושני נתן קולו בשיר, וכאשר היו שמחות בבית, לא חסרו נגנים כדי להנעים ומירות. ואכן, ידעו יהודי משהד לקיים שמחות. למשל בחתונה של אחד הבנים או הבנות, ערכו חופה מפוארת בחצר הבית ליד שולחנות ערוכים הסבו האורחים בשבעת ימי הברכות.

פנים הבית, החצר, שכנה אמין בנימין לוי עזיזאללהוף בירושלים שכונת הבוכרים 1925.

מאז שנבנו בתי הכנסת של אנוסי משהד, בשנים תרס"ג-תרס"ה (1903-1905), כמעט ולא עלו יהודים ממשדד עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. ולכן בחצרות ההקדש הצמודים לבתי הכנסת של הלויים והכהנים, דרו יהודים שעלו מאפגניסטן, יאזר וערים אחרות, ובבית הכנסת חגי' יחזקאל הלוי למשל, התפלל הרב מתתיה גרגי', שעלה מאפגניסטן בשנת תרס"ח (1908) עד לפטירתו בשנת תרע"ח (1918). אולם, נוכחותם של אנוסים ממשדד כמעט ולא הורגשה בבתי הכנסת, עד שעלו משפחות נוספות לירושלים, וביניהם עלה אקא פֶּרְגִ'אֶלְלָה (יהונתן) נֶקְרָאֶלְלָהוּף לויאן, ונטל על עצמו את הטיפול בענייני הקהילה בירושלים, כנהוג במשפחת הלויים. פרג'אללה נולד בשנת 1873 במשהד, ומגיל 13 סייע לאביו ואחיו בעסקי המשפחה, כפי שנהוג היה בימים. למשפחתם היו עסקים בעיר דָּאָרְגֶז, ואנשי המקום נהגו בהם כבוד. כאשר החלו יהודים נמלטים מאימת מלחמות הבולשביקים, היו המשפחה בדארגז, מסייעים לנמלטים בכסף ובכל סיוע אפשרי, שכן, כאמור לעיל, שבו הפליטים מתורכסתן בידיים ריקות.

בשנת תרפ"ה (1925) עלה לשלטון באיראן ריזה שאה פאהלווי, אביו של השאה האחרון, אשר הודח בידי חומייני. ריזה שאהה חקק באיראן חוקים והתקין תקנות, שעשו רבות למתן שוויון זכויות וחובות ליהודים. יהודים יכלו עתה לצאת מן הגטאות ולדור בכתים חדשים ומרווחים, ילדיהם יכלו ללמוד בבתי ספר כלליים, יחד עם זאת הנהיג השאה גם חובת גיוס לצבא, וצעירים יהודים נדרשו להתגייס לצבא ככל האזרחים. במשהד התגייסו כ-300 צעירים, אולם, היו רבים שהחליטו לעלות לארץ-ישראל. ממשלת המנדט הנהיגה בשנות העשרים את שיטת הסרטיפיקטים, והקונסולים האנגלים באיראן, פעלו בעצה את עם הממשלה הבריטית, והערימו קשיים על העליה לארץ. רבים היו הצעירים שעלו לארץ ללא תעודות בידיהם. העולים נסעו בקבוצות, אם בדרך בגדד-דמשק לירושלים או בדרכים אחרות. בדמשק ובבירות, הם פנו לאנשים ידועים, שהעבירו אותם את הגבול, והביאום במכוניות לירושלים. כבואם לירושלים היו מורי-הדרך מגיעים לביתו של אקא פֶּרְגִ'אֶלְלָה נאסראללהוף לוי, בשכונת גאולה שבירושלים,

ומוסרים לידי את העולים. פרג'אללה היה משלם להם את שכרם וחוזר חלילה. העליה הגדולה לארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים, הביאה את רובם של אנוסי משהד לשכונת הבוכרים. אחד העולים סיפר, שבאותם ימים, קשה היה לקבל מקום ישיבה באחד מבתי הכנסת. ביחוד בימי החגים נראו ברחובות השכונה אנוסים רבים לבושים בגדי חג ונהגים מאווירה של ארץ ישראל. כפי שאירע במשפחתנו, כן גם במשפחות אחרות, לא כל בני המשפחה עלו לארץ-ישראל. כאן בירושלים נוסד ועד עדת יהודי משהד בשנת תרפ"ו (1926). הוועד רכש חלקה בהר הזיתים, עבור בית עלמין של העדה. בימי החורף, בערבי חגים ובימים קשים, חילק הוועד סיוע לעניי העדה. שכן, בשנות השלושים, לא היתה הפרנסה מצויה בירושלים. במשהד, עסקו רובם של האנוסים במסחר. אם במסחר של המשפחה, או שעסקו בתיווך סחורות בעבור בעלי האמצעים. כאן בירושלים, ואחר כך גם בתל-אביב, לא ניתן לעסוק במסחר בקנה מידה שנהגו בו בגולה. מחוסר ידע מקצועי, נאלצו רבים לעסוק במלאכות שהכנסתן אינה מרובה. לא מעטים עסקו בסבלות ובמלאכות דומות. אולם, בני הדור השני בארץ החלו ללמוד מקצועות ראויים לשמם, התערו בחיי הארץ, היו פעילים בתנועות נוער, למדו בבתי ספר.

אחר פטירתו של אקא פרג'אללה נקראללה-לויאן בשנת תשי"א (1951), המשיך בנו חנניה לויאן בטיפול בענייני העדה. עד לשנים האחרונות טיפל חנניה בענייני החברא קדישא של העדה ועמד בראש בית הכנסת של הלויים, בית הכנסת שבנה חגי יחזקאל הלוי. חגי יחזקאל בן יעקב בן שמחה הלוי, היה בן דודו של סבי עזריה. בטרם עלה לארץ ישראל, ביקר חגי יחזקאל במכה ומשם הגיע לירושלים. עמו עלו שתי נשותיו, שלא ילדו לו ילדים, וכך נפטר האיש ערירי ללא בנים ובנות. חצר ההקדש וכית הכנסת שבנה חגי יחזקאל הינם מזכרת נצח לאיש רב הפעלים.

בשנת תרפ"ט (1929), עלה לירושלים דודי אחי-אבי, שמחה-שוקראללה עם בני משפחתו ממשדה. למשפחת דודי היקצה אבי דירה מרווחת בביתנו שבשכונת הבוכרים, וכאן ניסה הדוד את כוחו במסחר שטיחים ופרוות. בראשית שנות השלושים החליטו דודי ואבי לייבא ארצה עדרי כבשים מסוג הקראקול. אחר בקשת רשיונות והסדר תעודות שונות, הובאו ארצה כמה מאות כבשים מאפגניסטן. הכבשים הובאו לעפולה, שם הוקם דיר על קרקע שרכשה משפחתנו בעבור הכבשים. אולם, נסיון זה בגידול עדרי כבשים מסוג הקראקול בארץ לא עלה יפה. בשל החום הכבוד בעמק יזרעאל מתו כבשים, וכן נתקפו העדרים במחלות, האופייניות לעדרי הערבים בארץ. בערב מלחמת העולם השנייה החליטו דודי ואבי לחסל את העדר, זאת גם משום התייקרות המספוא להזנת העדרים. באותן שנים, היתה למשפחתנו חווה לגידול כבשי קראקול בדרום-אפריקה, שם הצליח הנסיון, ומשפחתנו ראתה ברכה בעיסוק הזה. אף אנוסי-משהד אחרים נסעו לדרום-אפריקה ואף הם ראו ברכה בעמלם.

לאבי היו חמישה אחים ושלוש אחיות, שהאחרון בהם נפטר לפני כשלוש שנים במילאנו.

לאבי ולאמי נולדו שמונה צאצאים, ארבעה בנים וארבע בנות. הבכירה, חנה נולדה בעיירה קאהקה שבתורכסטן הרוסית בשנת תקע"ב (1912) היא נישאה לבן דודי, ובני הזוג היגרו ללונדון, בשל עסקיו של גיסי. חנה נפטרה בשנת תשמ"ח (1988). לפני כן נפטרה אחותי אסתר, ובאותה שנה האח יעקב. האחרים, י"א, הם יוכבד ילידת תרע"ז (1917), בן ציון יליד תרפ"א (1921), רחמים

חגגי יחזקאל עם שתי נשותיו (בהעדר גיטין) לאחר שעלה לארץ.

יליד תרפ"ג (1923), אני, כותב מאמר זה, יליד תרפ"ה (1925) ולאה ילידת תר"צ (1930). שלושת האחרונים נולדו בירושלים. לסיכום, משפחת עזיאללהוף-לוי, היא משפחה טיפוסית לאנוסי משהד. הודות לשיתוף פעולה בין האב ובניו, הפזורים בערים שונות, והעוסקים במסחר במשותף, עלה בידי משפחות מעין אלה, כגון משפחתנו, שהיו עשרות רבות במשהד, לצבור הון ולהקים מפעלים ועסקים, תוך כדי העסקת קרובי-משפחה חסרי-אמצעים, כמתווכים וסוכנים. הרוח שפיעמה באנוסי-משהד, לשמור על יהדותם באתר, וליזום עסקים כלכליים, נתנו להם אפשרות לקיים קהילה מכובדת, שסייעה לענייה בשעות קשות. יש לציין, שאחר עלותו לירושלים, יזם אבי הנחת קר-מים, עבור בתי ההקדש שבנה חגי יחזקאל, בצמוד לבית הכנסת שעל שמו. בבתים אלה התגוררו עולים מחוסרי אמצעים, וצנרת המים הביאה להם רווחה רבה. נוסף על כך, היתה משפחתנו מספקת מדי יום ששי לחם ומצרכי מזון אחרים לעניי העדה שהתגוררו בשכונת הבוכרים. כן סייעו להכנסת כלות עניות לחופה ומתן מגורים לקרובי משפחה שלא היה בידם לשלם שכר דירה. עוד בהיותו במשהד, יזם ובנה חגי יחזקאל, שהיה בן-דודו של סבי עזריה-עזיאללה, בית מרחץ ומקוה לנשים, ומילא את צרכי העדה בזמנים החדשים, אחר שבית המרחץ הישן של שמחה ובומוני לוי התיישן. חגי יחזקאל עמד גם כן בראש ועדת הצדקה של העדה במשהד, לפני שעלה לירושלים.

סדר הדורות במשפחה עזיאללהוף-לוי

דור ראשון

נתנאל (כודאדאד) בן אברהם, נולד בקאז'וין בשנת ת"ף (1720) ונפטר בקוֹנֵה קאלֵצה, בשנת תק"ס (1800).

דור שני

שמחה בן נתנאל, נולד בסאבֶּן־וואר בשנת תק"ך (1760), ונפטר במשהד בשנת תק"ץ (1830).
בזמוני אשת שמחה, נולדה בשנת תק"ל (1770) ונפטרה במשהד .

דור שלישי

בניהם של שמחה ובזמוני :

- אברהם (איברהים), נולד במשהד בשנת תק"ן (1790) ונפטר במשהד .
- יעקב, נולד במשהד בשנת תקנ"ב (1792) ונפטר שם .
- נתנאל (אַקאג'אן), נולד במשהד בשנת תקס"ב (1802) ונפטר שם .
- יצחק, נולד במשהד בשנת תקס"ה (1805) ונפטר שם .
- משה, נולד במשהד בשנת תקס"ז (1807) ונפטר שם בשנת תר"ע (1910).
- אליהו, נולד במשהד בשנת תק"ע (1810) ונפטר שם בשנת תר"ע (1910).

דור רביעי

בניו ובנותיו של נתנאל (אקאג'אן) :

- עזריה (עִזְיָאֵלֶה), נולד במשהד בשנת תק"י (1850) ונפטר שם בשנת תרפ"ו (1924).
- ניסן (נְסְרָאֵלֶה), נולד במשהד בשנת תקי"ב (1852) ונפטר שם בשנת תר"ף (1920).
- מיכל (אשתו של חגי יחזקאל הלוי), נולדה במשהד ונפטרה בירושלים ב־תרס"ז (1907).
- חנוכה (חִבְיָאֵלֶה), נולד במשהד בשנת תקט"ו (1855) ונפטר בירושלים בשנת תקצ"ב (1932).
- ירמיה (רְחֻמָּתֵאֵלֶה), נולד במשהד בשנת תקי"ז (1858) ונפטר שם בשנת תרפ"ה (1925).
- דינה, נולדה במשהד ונפטרה בירושלים בשנת תר"ץ (1930).

דור חמישי

בניו ובנותיו של עזריה (עזיזאללה), נולדו במשהד :

- יוסף, נולד בשנת תרל"ח (1878) ונפטר בלונדון בשנת תש"ד (1946).
- שמחה (שׁוֹקְרָאֵלֶה), נולד בשנת תר"ם (1880) ונפטר בירושלים בשנת תשט"ו (1955).
- זוֹלִיכָה (בת), נולדה בשנת תרמ"ב (1882) ונפטרה בירושלים בשנת תש"ך .
- בנימין (אמין), נולד בשנת תרמ"ד (1884) ונפטר בירושלים בשנת תשכ"ב (1962).
- אהרון (עֵבְדוֹל־רְחִים), נולד בשנת תרמ"ו (1886) ונפטר בלונדון בשנת תשמ"ג (1983).
- סְנוּבֶּר (בת), נולדה בשנת תר"ן (1890) ונפטרה בירושלים בשנת תש"ל (1970).
- גְּאֹאֲנָאֵן (בת), נולדה בשנת תרנ"ב (1892) ונפטרה במשהד בשנת תשי"י (1950).
- רְמְזָאן, נולד בשנת תרנ"ה (1895) ונפטר במילאנו בשנת תשמ"ה (1985).
- אפרים (חַגִּי), נולד בשנת תר"ס (1900) ונפטר בלונדון בשנת תש"ל (1970).

ד"ר שישי

בניו ובנותיו של בנימין (אמין) ושרה (כאנום-ביבי) שהם אבי ואמי:

בת ראשונה נולדה בשנת תרע"א (1911) ונפטרה בינקותה (השם לא ידוע).
חנה, נולדה בשנת תרע"ג (1913) ונפטרה בלונדון בשנת תשמ"ח (1988).
אסתר, נולדה בשנת תרע"ה (1915) ונפטרה בירושלים בשנת תש"ם (1980).
יוכבד (תבל"א), נולדה בשנת תרע"ז (1917), תושבת תל-אביב.
יעקב, נולד בשנת תרע"ט (1919) ונפטר בירושלים בשנת תשמ"ח (1988).

שלושה בנים ובת (יבל"א) נולדו במשהד ובירושלים, והם:

בן ציון, נולד במשהד בשנת תרפ"א (1921), לפני העליה לארץ ישראל, תושב ירושלים.

רחמים, נולד בירושלים בשנת תרפ"ג (1923), תושב תל-אביב.
עזריה, נולד בירושלים בשנת תרפ"ה (1925), תושב ירושלים.
לאה, נולדה בירושלים בשנת תר"ץ (1930) תושבת ירושלים.

רשימה ביבליוגרפית

דילמאניאן, יעקב, תאריך איסראילהאי משהד — אז וארד במשהד דאר זמן נאדר שאה אפשאר אלי מהאג'ראת אז משהד, טהרן (1966) בהכפלה (פרסית).
לוי, עזריה, עדויות ותעודות לתולדות יהודי משהד, בתוך: "פעמים", 6, תשמ"א.
לוי, עזריה, בתי-כנסת באיראן, בתוך: "עתמול", 6 (74), אוגוסט 1987.
לוי, עזריה, יהודי פרס בירושלים, בתוך: "כיוונים", 27, 1985.
לויאן-נסראלהוף, יהונתן-פרג'אללה, גושההאי אז תאריך ג'אמעה מאה, בעריכת בניו חנניה ויוחנן לויאן, ניר-יורק, 1987 (בפרסית). לקט מזכרונותיו של יהונתן-פרג'אללה.
מזרחי, חנינא, יהודי פרס, תל-אביב, תשי"ט.
פוזיילוב, גיורא, עליית יהודי בוכארה לארץ-ישראל והתישבותם בה עד מלחמת-העולם הראשונה, בתוך: "פעמים", 36, תשמ"ח.
קרויאנקר, דוד, אדריכלות בירושלים תקופות וסגנונות... מחוץ לחומות, 1860-1914, ירושלים.

משפחת גומל וחברת "כל ישראל חברים"

אלה הן קורות משפחת גומל, משפחת סבתי, אם-אמי, אשר נתיבותיה הוטו והושפעו מתחילת המאה העשרים ע"י חברת "כל ישראל חברים"; חברה ששינתה לחלוטין את פניהן של תפוצות ישראל בארצות הים התיכון, הבלקאן והמזרח התיכון; חברה שבראש דאגותיה העמידה את האמניציפציה המשפטית והתרבותית של יהודי מדינות אלה.

אומרים שתולדות משפחה יהודית מלמדות לעתים גם את תולדות הקהילה בה היא חיה. לעתים ניתן גם ללמוד דרכן על מאורעות ומהלכים בעם היהודי בעולם. דומני שקורות משפחת גומל משמשות הוכחה נאותה ונוספת לכך.

סיפור משפחתי

הדור הראשון

השנה: 1878; המקום: מניסה (Manisa או Magnesie, עיירה קרובה לאיזמיר שבתורכיה); האיש: יהודה גומל (Gomel) בן 27 או 28, סוחר בדים. בהיותו במסע עסקים בליוורנו, איטליה, פגש שם את ג'ויה פרנקו (Joya Franco), צעירה יפהפיה, בתו של סוחר בדים מקומי. לאחר חודש של היכרות, נישאו השניים וחזרו למניסה להקים שם משפחה. דרך אגב לג'ויה שנולדה במניסה היו עוד קרובים בתורכיה. כדאי לציין כאן שרבים מיהודי ליוורנו הגיעו אליה מתורכיה ומארצות אחרות החל מהמאה ה-18 כאשר הנסיכים השליטים פתחו את שערי עירם גם ליהודים במטרה לפתח את הנמל.

לזוג הצעיר, לג'ויה ויהודה, נולדו ששה ילדים: אלי (Elie) הבכור (על שם אבי יהודה) נולד ב-1878, ויקטוריה (Victoria) ב-1886, רוזה (Rosa) ב-1889, מטילדה (Mathilde) ב-1890, אהרן (Aron) על שם אביה של ג'ויה) ב-1897 ואידה (Ida) ב-1901. הואיל וישנם מרווחי זמן גדולים בין שתי הלידות הראשונות וכמו כן בין הלידה הרביעית לבין החמישית, יתכן ונולדו ילדים נוספים אך הם נפטרו בהיותם עדיין תינוקות או ילדים קטנים. על כל פנים לא נמצא שום מידע בענין זה.

הדור השני

אלי: המשיך את עסקי הבדים של אביו. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר פקד משבר כלכלי את תורכיה בעקבות התפוררות האימפריה העות'מנית, אלי היגר למצרים והתחתן בקהיר. נולדו לו שלושה בנים (Leon, Dario, Gino). בתום מלחמת העולם השנייה, היגרה כל המשפחה לאיטליה בה חיים עד היום צאצאיו של אלי (אחד מבניו של אלי, ג'ינו גומל, הוא שמסר לי את הנתונים האלה על משפחתו).

ויקטוריה: נישאה לחיים אריה ב-1913. הם עברו לגור בקהיר שם חיים אריה ניהל את עסקיו. נולדו להם בן, מאיר (Mayer) ובת (Camelia). (ראה הכתובה של ויקטוריה וחיים).

רוזה: בתום לימודיה בבית הספר, נסעה לאיזמיר לרכוש שם הכשרה מעשית של גנת בגן הילדים של אליאנס. לאחר שנתיים של התמחות היא נשלחה ע"י הנהלת אליאנס לבגדד, עירק, ללמד שם. אחרי מספר שנים היא הועברה ע"י אליאנס לקהיר. וידובר בה בהמשך.

מטילדה: הצליחה בעקשנות רבה לשכנע את משפחתה כי עליה לנסוע לפריז לסמינר לבנות של אליאנס כדי לקנות שם הכשרה מקצועית ומוסמכת של מורה. לאחר סיום לימודיה, נשלחה מטילדה להורות בביה"ס של אליאנס בטטואן (Tetouan) שבצפון מרוקו. היא נתקבלה שם ע"י מנהל ביה"ס, אהרון מויאל (Aron Moyal), יהודי יליד אורן (Oran), אלג'יריה. לאחר תקופה קצרה של הכרות הם נישאו (דצמבר 1910). יש להזכיר כאן שאהרון מויאל גויס ב-1898 לשרות אליאנס עם גמר למודיו התיכוניים ושרותו הסדיר בצבא צרפת. בתחילה הוא נשלח לקהיר בה הוא לימד שנה אחת. משם הוא הועבר לטוניס, לפז, מרוקו (Fez), לאורן, אלג'יריה, וב-1909 הוא קיבל על עצמו את הנהלת ביה"ס בטטואן. למטילדה ואהרון נולדו שתי בנות: לורט (Laurette) ב-1911 וליסיין (Lucienne) ב-1913. בינתיים החליטה הנהלת אליאנס להטיל על אהרון (1911) מויאל ורעיתו את הפתיחה מחדש של ביה"ס במקנס (Meknes), מרוקו (1911). הסתבר שההורים המקומיים התנגדו לשלוח את ילדיהם, או נכון יותר, את בניהם לבי"ס חילוני. בסיוע הנמרץ של רעיתו, אהרון מויאל "הרים את הכפפה". הוא הצליח לשכנע את רבה הראשי של העיר מקנס, יהושע ברדוגו (Berdugo),

בית ספר כי"ח אליאנס במקנס 1935

לורט ולייסון מויאל בנות מטילדה מויאל
לבית גומל (1914)

מטילדה מויאל לבית גומאל עם בתה לורט

בצדקת שליחות אליאנס. אך למרבה הצער, מטילדה לקחה ברעלת הריון ונפטרה בספטמבר 1918. היא בת 28 שנים בלבד. שתי הילדות הקטנות נשלחו לתורכיה, למשפחת אימן המנוחה. בתום שנת שהות במניסה, הן חזרו למרוקו בלווית אחות אימן, דודתן רוזה. בהתאם למסורת הספרדית שהיתה המקובלת אז, אהרון מויאל נשא לאישה את רוזה, גיסתו. נולד להם בן, רוברט, ב-1927.

בהגיען לגיל 16, נשלחו שתי הבנות, לורט וליסיין, ללמוד בסמינר לבנות של אליאנס בוורסיי (Versailles).

לורט חזרה למקנס כמורה מוסמכת והחלה ללמד בביה"ס של אליאנס. היא הכירה שם מורה צעיר, פרוספר כהן (Prosper Cohen), יליד המקום, שסיים לא מכבר את למדיו בסמינר לבנים של אליאנס בפריז. בספטמבר 1932 הם נישאו. נולדה להם בת יחידה, מטילדה (Mathilde), כותבת השורות האלה.

ליסיין חזרה מהסמינר והתחילה ללמד בביה"ס של אליאנס ברבט (Rabat), בירת מרוקו. ב-1938 היא נישאה לקרוב משפחה, אלי גומל, יליד תורכיה, סוחר. אגב — ארבעת אחיו מורים באליאנס ונשואים כולם למורות אליאנס. נולדו להם שלושה ילדים: מטילדה (Mathilde), מוריס (Maurice) ואנדריי (Andre). כדי להשלים את התמונה, נחזור לשני ילדיהם האחרונים של ג'ויה ויהודה גומל: אהרון ואידה.

אהרון: התגייס אף הוא לשורות סגל ההוראה של אליאנס. לאחר שקיבל הכשרה מעשית באיזמיר, הוא נשא לאשה את רנה פרנקו (Renee Franco), אחיינית של ג'ויה אימו, אף היא מורה באליאנס. נולדה להם בת יחידה, מטילדה ב-1927. ב-1928 הם נשלחו ללמד בבי"ס אליאנס בקאזבלאנקה. לאחר מספר שנים התפטר אהרון ועבר לעסוק במסחר אך רעיתו רנה המשיכה בהוראה.

אידה: כאחותה מטילדה, היא סיימה את לימודיה בסמינר אליאנס בצרפת. היתה מספר שנים מורה בתורכיה. לאחר נשואיה ליהודי מקומי, נסים שיקיאר (Nissim Chikiar), הם היגרו למונטבידיאו (Montevideo), אורוגוואי. שם נולדה להם בת יחידה אווה (Eva) ב-1926.

אליאנס – חברת "כל ישראל חברים"

הציר המרכזי אשר סביבו מסתובב כל הסיפור הזה, הוא ללא ספק: אליאנס. גן ילדים של אליאנס, ביי"ס של אליאנס, סמינר של אליאנס, מורה באליאנס, מנהל ביי"ס של אליאנס, אליאנס ממנה, אליאנס שולחת, אליאנס היא ה"כוחשת" בקדרה המשפחתית. אליאנס היא השלטת בקורות בני המשפחה.

החברה הזאת שחקה תפקיד מרכזי וראשון במעלה בקרב הקהילות היהודיות של ארצות הים התיכון, ארצות בהן חיו וחיים בני משפחתי על דורותיהם. אי לכך, חובה נעימה היא לספר על החברה היהודית הזאת, הקשורה קשר הדוק במשפחת גומל וצאצאיה. אעשה זאת בקווים כלליים.

שם החברה: Alliance Israelite Universelle, בקיצור A.I.U., בתרגום מילולי: ברית יהודית עולמית, ובשמה העברי הרשמי: כל ישראל חברים, בקיצור כי"ח.

פריז, חודש מאי 1860: ששה יהודים מקומיים, המודאגים מאי ביצועו המלא והמדויק של חוק שוויון הזכויות ליהודים בצרפת (כזכור צרפת העניקה זכות זאת כבר ב-1791), כאבו מאד את מצבם הירוד של יהודי העולם וניסו למצוא פתרון לבעיה. התעוררות זאת באה בעקבות הזעזועים שגרמו עלילת דמשק ב-1840 ופרשת מורטנה (Mortara) ב-1858. לשם תזכורת, מלים אחדות אודות שני המאורעות המחרידים הללו.

עלילת דמשק: ב-5.2.1840 העלילו נזירים קאתוליים על נכבדי הקהילה היהודית בדמשק בטענם כי הנזיר תומאס ומשרתו נרצחו על ידם (דמם היה נחוץ לצרכי פסח!). יהודים רבים נעצרו ועונו באכזריות עד אשר אחד "הודה" כי שבעה מראשי הקהילה רצחו את הנזיר. הפרשה גרמה לגל אדיר של אנטישמיות ובתגובה לגל של מחאות.

משה מונטיפיורי מאנגליה, אדולף כרמיה ושלמה מונק מצרפת, אשר עוררו את דעת הקהל בעולם, יצאו למצרים לשכנע את שליטה, מוחמד עלי, להעביר את חקירת המקרה מידי שלטונות דמשק למערכת המשפטית בקהיר. בגלל המתיחות הרבה ששררה בין מצרים לבין תורכיה מתד גיסא ומאידך גיסא בגלל האינטרסים הפוליטיים של מעצמות אירופה במזרח התיכון, דרישתה המפורשת של המשלחת לא יצאה לפועל והיא הסתפקה בשחרור היהודים האסירים אשר נותרו בחיים ב-28.8.1840.

פרשת מורטרה: ב-24.1.1858 נחטף בבולוניה אדגרדו מורטרה, ילד יהודי בן שבע שנים, ע"י משטרת האפיפיור. הטענה היתה כי הילד שהוטבל בסתר ע"י אומנתו הנוצרית בהיותו חולה בגיל שנתיים, חייב לחיות כנוצרי. כל נסיונותיה של המשפחה להשיג את ילדם חזרה למשפחתו עלו בתוהו.

חטיפה זאת, שהיו לה תקדימים רבים, התפרסמה באיטליה ובעולם (זו היתה הפעם הראשונה שיהודי איטליה הורשו למחות) ועוררה סערה ומורת רוח בקרב החוגים הליבראליים באירופה ובארה"ב. נפוליאון ה-3 והקיסר פראנץ-יוזף וכמו כן משה מונטיפיורי נכשלו במאמצייהם לשכנע את האפיפיור להחזיר את היד לחיק משפחתו. מורטרה גדל במינזר ונעשה נזיר אוגוסטיני ומסיונר. הוא נפטר במינזר בבלגיה ב-1940.

בעקבות מאורעות אלה, ששת אנשי הרוח היהודים-צרפתים הנ"ל, אשר הצליחו בעבור עצמם להכריע פחות או יותר את האמונות וההרגלים של הסובבים, הבינו שעליהם לחזור אל אחיהם הנרדפים במקומות אחרים. היהודים הצרפתיים הללו שנשארו קשורים ליהדותם ונהנו מן האמנציפציה, ידעו שזאת לא יכולה להיות נחלתם הבלעדית. ברוח זאת נוסדה כ"ח אשר מטרתיה העיקרית:

הגנת זכויות היהודים והעלת רמתם התרבותית-חברתית

פעילותה חסרת התקדים התמקדה במישור המדיני-משפטי. מספר הצלחות גדולות: ב-1865: מתן שוויון זכויות ליהודי שוויץ בדיוק כשהקונפדרציה התארגנה. ב-1878: מעורבות בחוזה השלום בברלין. וכמו כן ב-1919 בעת חתימת חוזה שלום בוורסיי. החברה ניצלה את ההזדמנות שארצות המערב תמכו בהקמת מדינות עצמאיות בבלקן (בולגריה, סרביה, רומניה) כדי לדאוג למתן שוויון זכויות ליהודי אותן המדינות.

ברוסיה ובפולניה: בשיתוף פעולה עם הארגון היהודי-אנגלי Anglo-Jewish Association, הצליחה כ"ח לעזור ליהודים נפגעי רדיפות ופרעות, להגר למערב אירופה ולארה"ב.

אליאנס פרשה את פעילותה עד לארצות האיסלם: באימפריה העותומנית בה חיו היהודים בשוויון זכויות רשמי בלבד. תושבי המקום התנכלו ליהודים והשלטונות פעלו מעט ולאט לתיקון המצב; בפרס שבה מצבם של היהודים ירוד במיוחד, בהעדר זכות כל שהיא; בארצות צפון אפריקה שגם בהן היה המצב קשה (באלג'יריה שנכבשה ע"י צרפת ב-1830, היהודים קיבלו את מלוא הזכויות ב-1870. טוניסיה הפכה לפרוטקטוראט צרפתי ב-1880 וכמו כן מרוקו ב-1912, ובשתיהן השתפר המעמד המשפטי במעט). במדינות אלה היתה הרמה הכלכלית-חברתית-תרבותית ירודה מאוד.

במציאות האפלה הזאת, החליטה אליאנס לפעול במלוא עוצמתה בתחום החינוך. ב-1862 וב-1865, כלומר מיד אחרי יסודה, נפתחו שני בתי הספר הראשונים של כ"ח בטטואן ובטנג'ר שבמרוקו. אליאנס פיתחה במהרה רשת של בתי-ספר ענפה ורחבת ידיים בארצות סביב הים התיכון כולל ארצות הבלקן, עירק ופרס. אלה היו ברובם בתי-ספר יסודיים אבל גם בתי ספר חקלאיים (הראשון: מקווה ישראל בא"י ב-1870) ומקצועיים (הראשון בכגוד ב-1874).

למוסדות חינוך אלה נישלחו תחילה מורים מצרפת. אבל הנהלת אליאנס נכחה לדעת שהמורים היחידים אשר יוכלו להצליח בעבודתם חייבים להיות מבני המקום.

למטרה זאת הקימה החברה את סמינר המורים שלה בפריז, ב-1867 (Ecole Normale Israelite Orientale או בקיצור E.N.I.O.). במחזור הראשון ארבעה

- Uvnerselle et les Juifs d'Orient, 1860-1939. Paris, Calmann-Levy. 1989. 236p.
9. Silberman, P.: An Investigation of the schools operated by Alliance Israelite Universelle from 1962 to 1940. Ann Arbor, Michigan University Microfilms International, 1978. 274p.
 10. Steg, A.: L'Alliance Israelite Universelle aujourd'hui et demain. Paris. A.I.U., 1985. 15p.

11. בער י.: תולדות היהודים בספרד הנוצרית. תש"ד.

גלית קרונה שכרה ואהרן מזרחי

משפחת בוימל ברוז'ישץ

"ודבריו חיים וקיימים ונאמנים
ונחמדים לעד ולעולמי עולמים, על
אבותינו, עלינו, ועל בנינו ועל דורותינו
ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך".

מתוך התפילה

משפחת בוימל היתה חלק בלתי נפרד
מן העיירה רוז'ישץ במאה וחמישים
השנים האחרונות. בני המשפחה גדלו
עימה ושגשו בתקופות שלום ורווחה
ועימה סבלו בעיתות צער ומלחמה.

העיירה רוז'ישץ

רוז'ישץ היתה עיירה יהודית טפוסית עם תלמידי חכמים, אנשים משכילים
ו"עמך", עשירים ואביונים.

עיירה גדולה במחוז לוצק השוכנת על הנהר סטיר בקו מסילת הברזל קיוב
ווארשה במרחק 20 קילומטר מלוצק וכ-50 ק"מ מקובל.

לפי השערה וחישובי זקנים מהדור הקודם, נוסדה העיירה בשנת 1800 בערך.
בשנת 1847 היו בה 702 יהודים ובשנת 1897 (כעבור 50 שנה) עלה מספרם ל-
3169 נפש (לפי מפקד האוכלוסין). בדרך כלל היו היהודים כ-80-90 אחוז
מהאוכלוסיה ברוז'ישץ. מלבד היהודים חיו בעיירה אוקראינים ואילו בסביבתה
היו ישובי גרמנים שהיו מוכרים את תוצרתם החקלאית ליהודי העיירה. לא
היו פנקסי קהילה לעיירה.

לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחר מלחמת העולם השניה רוז'ישץ השתייכה
לרוסיה והיו לאנשי העיירה קשרים מסחריים ותרבותיים עם המרכזים היהודיים
באודסה, קיב, מוסקבה ופטרבורג. בין המלחמות העיירה היתה שייכת לפולניה.
באותה תקופה נותקו הקשרים הקודמים ונוצרו קשרים חדשים עם ורשה.

הרחוב הראשי נמשך לכל אורכה של העיירה ובתי עץ עמדו משני צידי דרך
האבנים. הרחוב השתפל לצד מזרח לעבר כרי דשא נרחבים והנהר סטיר. מצד
מערב נמשך הרחוב לעבר ביצה ופלג קטן שאסף מי מעיינות רבים והזרימם
אל הסטיר. במרכז העיר היתה ככר השוק ומסביבו שרשרת חנויות ומשני צידי
הרחוב הראשי יצאו סמטאות קטנים. בחלק המרכזי של העיר היו הבתים צפופים
ולעתים קרובות חזית הבית שימשה כחנות כשחדרי המגורים היו בחלק האחורי,
אך בשכונה הדרומית היו ליהודים גינות גדולות ומטופחות של ירקות ועצי פרי.

כל יום שני היה יום השוק. ביום זה באו איכרים שהיו אוקראינים ברובם מכל
הסביבה על עגלותיהם ומילאו את כיכר השוק. הם הביאו לעיר תבואה, ירקות,
עופות, פירות וביצים וכד' וקנו מהיהודים בגדים מוכנים, נעלים, כלי בית וכלי
עבודה תוצרת תעשייה זעירה וכינונית. היחסים בין היהודים לבין האוקראינים היו
טובים מאוד.

בשבתות וחגים שינתה העיר את פניה. כל החנויות היו סגורות והיהודים בילו את היום בבית הכנסת ולאחר מכן מסביב לשולחנות עמוסים מעדנים לפי המסורת היהודית. האווירה המיוחדת השייכת לכל חג הורגשה היטב בעיירה. חתונה ברוז'ישץ הכניסה את כל העיירה להתרגשות. ההכנות התחילו חודשים לפני המאורע והאנשים המשיכו לדבר בו חודשים לאחר מכן. החיים הציבוריים והחברתיים היו תוססים והיו בעיירה תנועות מכל הזרמים והאידיאולוגיות — חסידים, מתנגדים, ציונים וציונים סוציאליסטיים, בונדאים וכו'. (תומצת מתוך הספר רוז'ישץ עיירת בהוצאת ארגון יוצאי רוז'ישץ בישראל, תל-אביב 1976).

משפחתי ברוז'ישץ

הדור הראשון

אבי המשפחה היה אברהם משה בוימל. המילה בוימל פרושה, בשפת האיריש, שמן. אברהם משה נקרא בשם בוימל כיוון שהיה מייצר שמן. היה לו בית בד להפקת שמן מירקות ושישה סוסים הפעילו אותו. אברהם משה היה גם בעל קרקעות שהחלו מנהר סטיר. בית בד לשמן, טחנת קמח, בית המדרש ושני בתי כנסת — האחד של חסידי טריסק והשני של חסידי אוליק — עמדו על קרקעותיו.

בערך בשנת 1840 הוא נשא לאשה את רוסה לאה ינולדו להם ארבעה בנים: ברל, ניסל, שפסל וזלמן. אברהם משה ירא שמים היה ומכיוון שפרנסתו באה לו ברווח הוא שלח את ארבעת בניו ללמוד בישיבה. שניים מהם נסעו לארצות הברית ושניים נשאר ברוז'ישץ.

הדור השני

ברל בוימל, בנו בכורו של אברהם משה נשאר ברוז'ישץ. הוא נשא לאשה את פרימה פליישער, בת זלאטע רחל. אחיה, אהרן פליישער היה מנהל דואר ובנו לייביש פליישער היה מנהל דואר בקול בוהלן. נולדו לברל ופרימה חמישה ילדים: מינדל, שמעיה, צפורה, שרה, ואהרן. ברל נמנה על חסידיו של הרבי מטריסק, הרב טברסקי משושלת צרנובל. ילדיו ענדו קמיעות, ובחגים ברל לקח את ילדיו לקבל ברכה מהרבי.

ניסל בוימל, הבן השני של אברהם משה, נסע לאמריקה. נולדו לו שני בנים מאשתו הראשונה ושני בנים מאשתו השנית. צאצאיו גרים בניו-יורק ולפחות אחד מבניו היה רב.

שפסל בוימל, בנו השלישי של אברהם משה, נסע אף הוא לארצות הברית אולם אחר כך חזר לרוז'ישץ.

זלמן בוימל, הבן הצעיר של אברהם משה, נולד כ-31 בדצמבר 1876. הוא נשא לאשה את פרל. בתו של סוחר בקר בקובל ונולדו להם חמישה ילדים ברוז'ישץ.

בשלושים ושלוש השנים, מהרצחו של הצאר אלכסנדר השני בשנת 1881 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, אחזה קדחת ההגירה את יהודי אירופה. באותה תקופה היגרו לארצות הברית שני מיליון יהודים בקירוב. בערך שליש מכל יהדות מזרח אירופה.

במזרח אירופה סבלו היהודים, בדרך כלל, מעוני ומרדיפות לאין ספור. אמריקה נראתה בעיניהם כחלום, כפתרון לכל בעיותיהם. ארץ שאין בה אפליה דתית, ארץ שאפשר להתעשר בה, ולהתחיל בחיים חדשים.

זלמן ופרל החליטו אף הם לנסות את מזלם בארץ החדשה. על כן נטלו את חמשת ילדיהם והפליגו אל מעבר לים. הנסיעה היתה ארוכה ומפרכת. מרוז'ישץ היה צורך לנסוע לגבול האוסטרי-הונגרי, לחצותו באורח בלתי חוקי ולהגיע לברודי. הדבר נתאפשר על-ידי תשלום לגויים מבריחי גבול. מברודי נסעו ברכבת לוונינה, ומשם לרוטרדם שבהולנד. ברוטרדם עלו על אונייה שהפליגה לארצות הברית. בכל תחנה ותחנה בדרכם היו המהגרים חשופים לגנבים ורמאים למיניהם שהתנכלו למהגרים התמימים. הדרך על פי האוקיאנוס נמשכה שבועיים, אך היו אלו שבועיים שאין להם סוף, בתנאים של צפיפות גדולה בלתי נסבלת, זוהמה וסירחון, מחלת ים ומחסור במזון.

המכשול האחרון לכניסה לארץ החלומות היה סדרת הבדיקות הרפואיות שנערכה על אי בנמל ניו-יורק. רבים לא עברו בהצלחה את הבדיקות והוחזרו לאירופה.

בהגיע זלמן בוימל ומשפחתו לארצות הברית, רשם פקיד ההגירה את שמם בתור 'באמל' (Baumel) וכך זה נשאר עד היום.

בארה"ב נולדו להם עוד שני ילדים. בניהם הם: איזדור (סם), מוריס, סופי, מיני, לואיס, ורוז.

זלמן נפטר ב-3 בנובמבר 1958, בבטימור מרילנד.

מלחמת עולם הראשונה

רוז'ישץ הייתה עיירה של מסחר ותעשייה מפותחת ומתרחבת עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914. בשנת 1915 נכנסו הגרמנים והאוסטרים לרוז'ישץ ואז העיירה חרבה ברובה. בתים רבים נשרפו והרבה מאנשיה נטשו את העיירה. בשנת 1916 כבשו הרוסים את העיירה מידי הגרמנים והאוסטרים. העיירה עלתה באש וגם בתי הכנסת המפוארים.

מותו של ברל

בשעה שבית הכנסת עלה באש נכנס ברל בוימל בחירוף נפש לתוך בית הכנסת להציל את ספר התורה בעוד שבית הכנסת עולה בלהבות, אך כשרצה לצאת עם ספר התורה כבר היה מאוחר מידי משום שהאש התלקחה במהירות. הוא נשרף עם ספר התורה בידיו. אלמנתו פרימה חיה עד למלחמת העולם השנייה.

הדור השלישי

שמעיה בן ברל בוימל עבד בחנות בדים של חתנו של משה רוניאס. מינדל, בתו של ברל, נישאה למרדכי פוקס. הם נשאו ברוז'ישץ. נולדו להם שבעה ילדים: מלה, שלום, שמעיה, אושר, לאה, ברל ומשה. היה להם בית גדול ויפה. הם התפרנסו מחנות מכולת. מרדכי נפטר בגיל 42 ממחלת הסרטן. בתם לאה זוכרת שעה שאביה נטה למות והיא שחקה בחוץ ובאו לקרוא לה ואמרו לה: "מה את משחקת כשאבא גוסס". היא זוכרת שבאו רופאים רבים לביתם.

אהרן הרי ואנה בוימל

אהרן בן ברל בוימל נולד ב-6 לינואר 1894. כשהוא גדל הוא עבד בחנות הכללית של יולייק ברסוק ברוז'ישץ וחסך מכספו כדי לנסוע לאמריקה. וכך בשנת 1911 בהיותו בן 17 נפרד ממשפחתו ויצא לדרך. הפרידה מהמשפחה היתה טראומה קשה ביותר. היה ידוע שזוהי פרידה לנצח. בהגיעו לארצות הברית ב-9 ליולי 1911 באוניה האסאס אוריניום (SS Uranium) רשם פקיד ההגירה את שמו בתור 'בורמל' (Bormel).

אהרן הגיע לברוקלין ניו-יורק וגר ברחוב בורן 135 בויליאמסבורג. דודו זלמן שגר בבולטימור הזמין אותו אליו ולקח אותו לביתם של פסח ושרה ווינבלט, שהגרו לארצות הברית מהעיירה גורדיפקה ליד קמנץ פדולקסי בשנת 1894. שם אהרן הכיר את בתם אנה וב-20 לאוגוסט 1916 נשאה לאשה. הזוג הצעיר התיישב בבולטימור והתפרנס בדוחק רב ע"י מכירת שאריות חומרי חומרי בנין מעגלתו. נולדו להם שלושה-עשר ילדים, שבע בנות ושישה בנים: אלברט 1917, רוז 1918, לינה 1919, ברנרד 1921, יצחק 1922, ניסל 1923, אידה 1925, גרטרוד 1926, יוסף 1927, בטסי 1928, פל (פסח) 1931, ג'ינט 1932, ואסטל 1935.

הבנים למדו בתלמוד תורה "חפץ חיים" של הרב סמסון. משפחת בורמל היתה המשפחה עם היצוג הגדול ביותר בין תלמידי בית הספר. בערבים המנהל עצמו היה עובר בין בתי התלמידים לגבות שכר לימוד שלא שולם. בהגיעו לבית משפחת בורמל אמרה לו האם אנה, "הרב סמסון, אני מצטערת שאין באפשרותי לשלם את שכר הלימוד אבל יש לי חרשות טובות, יש לי תלמיד נוסף בשבילך לשנה הבאה".

קול חתן וקול כלה

בשבת זמנא וקולא דה' לתת-שמיני' שנת הקדשת אילנים
 ושש מאות... לקריאת עולם קמנון שאנו מנון פאן...
 בצפון אמעריקא איד התתן...
 לה להרא בתוקתא פרת...
 לאנתו פרת משה נישלראל ואנא אמלה ואקיר ואיוון ואפרנס וימיכי ליכי פתלבו ת
 גוברין יונראין דפלתין ומקריין וזנין ומפרנסין לנשיהון בכושטא ונהבנא ליכי מטר
 בתוקיכי כסף וזני כאתון דתני ליכי מראוניהא ומזוניכי וכסותיכי וספקיכי ומעל
 קותיכי בארץ קד ארעא וצביאת צרת...
 נעות לה לאנתו וזן נדוניא דהנעכת לה טבי...
 בתכשויסין קניאני דקבוטא בשפוישי דירה ובשפוישי דערסא הכל קבד עליו ר...
 וזני דגן במאה וקוקים כסף צרוף וצבי ר...
 ותני דגן ודסוף לה מן דיזה ער טאה וקוקים כסף צרוף אחרים
 קנגון סך תבל קאתים וקוקים כסף צרוף וכך אמר ר...
 דמן דגן אצילות שטר פתבתא דא נדוניא בן ותוספתא דא קבדית עמי ועד ירחי
 בתראי לתפרע מביד שטר ארג נכסין וקנגין דאית לי פתוח פד שמיא דקנאי
 תשתיד אנא למקנאי נכסין דאית קדון אצילות קדית קדון אצילות קדון ירון
 אצראין נערכאין קרוע סנתון שטר פתבתא דא נדוניא בן ותוספתא דא קנאי
 ואפילו מן וטא דעל פתפאי פתני וכתר חיי מן יוסא דגן ולעלם ואצילות שטר
 פתבתא דא נדוניא בן ותוספתא דא קבד עליו ר...
 קד שפרי פתבות דנהגין בבגת ישראל העשוין פתקון חכמינו וזכרם לקרבה דלא
 קאמסקתא ודלא כמספסי לשפרי ומקניא מן ר...
 תמן דגן למכת...
 פתקתא דא ער קב היא דכתיב ומפרט לעיל במנא דקשר למקנא בה

והכל שריר וקום

באם אוקתא וזמן בבתים של אשתו יד כפי
 תאם אפרים ופארב סא מלה

הכתובה של אהרן ואנה בויםל

בדרכם לבית הספר הבנים נאלצו לעבור דרך שכונות של גויים. שם הנערים התארגנו לקבוצות להציק לילדים היהודים. הילדים היהודים לא נשארו חייבים, אף הם התארגנו לקבוצות להגן על עצמם. אהרן שמר על קשר מכתבים עם משפחתו ברוז'ישץ עד לשנת 1938 כשקשרי הדואר עם מזרח אירופה הופסקו מחמת המלחמה. בזמן מלחמת העולם השנייה, חמישה מתוך ששת בניו של אהרן בורמל היו בגיל הגיוס והם התגייסו לצבא האמריקאי שנלחם בנאצים וכני בריתם. ב־1962 נפטרה האם אנה בורמל בגיל 68. אהרן (הרי) בורמל נפטר ב־18 לינואר 1976 בגיל 82. שלושים ותשעה הנכדים שנולדו להם משלושה-עשר ילדיהם עוסקים רובם ככולם במקצועות אקדמיים, אך נגע ההתכולות ונשואי התערובת פגע בחלק מהם. שנים מהנכדים חזרו בתשובה ומגדלים משפחות לפי רוח היהדות, אחת מהם גרה בישראל והשני בניו-יורק.

הדור הרביעי

קורות מלחמת העולם השנייה

זה היה הדור הרביעי — ניניו של אברהם משה שנקלעו במאורעות הנוראים שפקדו את עמנו במאה הנוכחית, מלחמת העולם השנייה והשוואה. כשפרצה המלחמה נפל פחד גדול על יהודי רוז'ישץ מפני הגרמנים. כשבספטמבר 1939 כבשו הרוסים את רוז'ישץ, שמחו היהודים ורווח להם. הרוסים השליטו מיד שלטון קומוניסטי. החיים תחת שלטונם לא היו נוחים אך לפחות חלפה סכנת המוות המיידית. בחורים רבים מרוז'ישץ גויסו לצבא הרוסי. ביניהם, אברהם בוימל אשר ושלוש פוקס (בני מנדל בת ברל בוימל). אשר נפל במלחמה בים השחור ושלוש נלקח בשבי וממנו לא שב. ב־21 ליוני 1941 כבשו הגרמנים את רוז'ישץ. אימה ופחד נפלו על היהודים. התחילה תקופה קשה מאוד של רציחות, גזרות וחטיפות.

ספורו של אברהם בוימל

אחד הנינים, אברהם בוימל, היה מגויס לצבא הרוסי עם קבוצה של חבריו. הקבוצה איבדה את יחידתה והחליטה לחזור לרוז'ישץ. בדרך הם זרקו את נשקם וחזרו בידים ריקות. בהגיעם לטחנת הקמח של רוז'ישץ, עמד גוי וצעק לגרמנים "קומוניסטים באים". הגרמנים הרגו מיד את כולם. הקרבנות הטריים זעזעו את אנשי העיירה וכולם התאבלו עליהם.

אחרי ארבעה חודשי כיבוש, גורשו כל היהודים מביתם ורוכזו בחלק הצפוני של העיירה אויפן בארג בגטו בצפיפות בלתי אנושית. בגטו שרר רעב נורא. אנשים הסתובבו ברחובות נפוחים מרעב.

ספורה של לאה לנגר (פוקס)

הבית היפה של מינדל, בת ברל בוימל, ומרדכי פוקס נשרף ע"י הגרמנים והמשפחה עברה לגור בגטו. האלמנה מינדל וילדיה מלה, לאה, משה, שמעיה וברל יצאו עם שקים. לאה לקחה שני שקים — אחד מלא אוכל ואחד מלא בגדים. בדרך, חיל גרמני צעק עליה שתזרוק שק אחד, והיא זרקה את השק עם הבגדים.

כשהם היו בגטו קיבלו הצעירים רשות לצאת לעבוד מחוץ לגטו. לאה עבדה אצל משפחה נוצרית, ידידים של משפחתה. היא עבדה בשדה בגידול ירקות ובסוף היום היו נותנים לה לחם ותפוחי אדמה לקחת בחזרה לגטו. גם אחיה קיבל עבודה בשדה והוא היה מביא עגבניות הביתה.

האח שמעיה חלה ונפטר בגטו. יום אחד, כשלאה התכוננה לחזור לגטו אחרי יום עבודה, הגויים אמרו לה שהגטו חוסל והיהודים נלקחו להריגה. זה היה ביום י' אלול תש"ב 1942. הגרמנים העבירו את כל יהודי הגטו אל מחוץ לעיר והוציאו להורג ואת הילדים עד גיל 12 קברו חיים בקבר אחים יחד עם היהודים הנרצחים. סך הכל 6,000 איש הי"ד.

לאה נשארה לגור אצל המשפחה הנוצרית תקופה מסוימת כאילו היתה זו בתם. בין הפולנים לבין האוקראינים התפרצו קרבות. הפולנים נסו מפני האוקראינים. אז המשפחה הפולנית שאצלה גרה לאה, ברחה ליערות והיא נאלצה להפרד מהם ולברוח. במשך כשנה הסתובבה לאה ביערות יחד עם בחור יהודי (היום הוא מתגורר בארצות הברית והקים שם משפחה). כל ערב הם היו נגשים לבקש אוכל מהגויים.

רק היא נשארה בחיים מכל משפחתה. אמה, אחותה הגדולה מלה, ואחיה משה וברל, נרצחו על ידי הגרמנים. שמעיה מת ממחלה בגטו. אשר נלקח לצבא הרוסי ונפל במלחמה ושלום נלקח בשבי.

לאחר המלחמה נישאה לאה למשה לנגר, שאף הוא נשאר יחידי ממשפחתו. במשך שלושה חודשים עשו את הדרך לאיטליה. חציית הגבולות נעשתה בהליכה. באיטליה הם קיבלו תעודות שזיהו אותם בתור תושבי ארץ ישראל הנמצאים בטיול בחוץ לארץ. לאה כבר היתה בהריון. כולם התחזו כתיירים ועלו על אונית תיירים בדרך לארץ ישראל. לאחר שהפליגו הוכרו על הקמת מדינת ישראל. עתה ריחפה סכנה שונה, לא הסכנה להיתפס ע"י האנגלים אלא הסכנה ממלחמת השחרור. לאה ומשה לנגר התיישבו בפתח תקוה והקימו משפחה. יש להם שלושה ילדים ושלושה נכדים.

ספורה של קרישה

יהודים רבים הסתתרו ביערות. ביניהם רחל בוימל ובעלה ממשפחת פוטר. שניהם היו מורים בבית ספר עממי. את בתם בת השנה מסרו למשפחה פולנית. ההורים נהרגו ביער.

התינוקת גדלה אצל המשפחה הפולנית. הם קראו לה קרישה ולא סיפרו לה שהיא מאומצת. אך בשעה שהיא נישאה לבחור פולני היא סיפרה לו שיש לה הרגשה שהיא אינה בתם אך היא לא יודעת מי היא. לזוג נולדו שתי בנות.

בשנת 1986 בשעה שאביה המאמץ שכב על ערש דווי הוא גילה לה את האמת, שהיא בת להורים יהודים שנהרגו במלחמה. קרישה היתה אז בת 46.

קרישה ובעלה יצאו לחפש אחרי בני משפחתה שהביאו אותם עד לארצות הברית ועד לארץ ישראל. בעזרת שולה מושקט שסייעה להם רבות וקיבלה את קרישה כאחות, קרישה הצליחה לאתר את בני משפחתה ויצרה קשר עם העם היהודי.

מחקר המשפחה

אני גדלתי בארצות הברית וקיבלתי חינוך מודרני כמעט נקי מזיקה להיסטוריה ולמסורת יהודית. אחרי שעליתי ארצה וחזרתי בתשובה, הרגשתי צורך לדעת מי הם האנשים שאני ממשיכה את דרכם.

אבי סיפק לי מידע רב על משפחתנו, משפחת בוימל, שהיווה בסיס למחקרי. לאחר מכן, פניתי לספרייה ביד-ושם לחפש מידע על העיירה רוז'ישץ. ידעתי רק שעיירה קטנה זו, שלא מופיעה על המפה, נמצאת על הנהר סטיר בין קובל ללוצק. רבה היתה התרגשותי לגלות ספר זכרון עשיר על רוז'ישץ. מיד יצרתי קשר עם הארגון שערך את הספר, ארגון יוצאי רוז'ישץ בתל-אביב. ארגון זה הוקם ע"י שמונים הניצולים שנותרו אחרי שהנאצים השמידו את 6,000 יהודי העיירה. חברי הארגון סיפרו לי סיפורים נוספים ואף איתרתי קרוב משפחה שלא היה ידוע מקודם (ממשפחת פליישער).

כתבתי מכתבים לכל המשפחות בוימל בירושלים וזכיתי לתשובות רבות, אך לא היה להם קשר למשפחתי.

כתבתי מכתבים לכל המשפחות בוימל ובאמל בניו-יורק אך עדיין לא קיבלתי שום תשובה. התכתבות עם שרות ההגירה האמריקאית הוסיפה לי מידע נוסף. בני אהרן, בן ה-14, נכנס לתמונה כשארגון יוצאי רוז'ישץ יחד עם יד-ושם, יזם תחרות חיבורים לנוער בנושא העיירה רוז'ישץ. אז ישבנו יחד לארגן ולנסח את החומר שבידי כדי להשתתף בתחרות.

מחשבתי האחרונה בנושא היא האם בית הקברות של רוז'ישץ טומן בחובו מידע נוסף על משפחתי, וכיצד אפשר להגיע אליו?

ביבליוגרפיה

1. Irving Howe, *Worls of Our Fathers*, Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

2. גרשון זיק (עורך), רוז'ישץ עיירתי, הוצאת ארגון יוצאי רוז'ישץ, תל-אביב 1976.

המחברת, גלית קרוונה, שפרה מזרחי ומשפחתה

החברה הגניאלוגית הישראלית

תולדות החברה

בצאת חוברת זו לאור תהיה חברתנו בת שמונה שנים. הגיעה השעה לספר על תולדותיה והתפתחותה. היא התחילה את דרכה כחוג "לחקר המשפחה" במסגרת "קהילת מבקשי דרך" בירושלים. השתתפו בו חברי הקהילה שהתעניינו בנושא זה, אבל בשלב זה רק מעטים חקרו את מוצא משפחותיהם, בצורה שיטתית. נפגשנו בבתי החברים ושמענו סיפורים על משפחות החברים וניסינו להתחקות אחרי תולדות שמות המשפחה.

השתתפנו בחוג אחר שעסק אף הוא בנושא וכך התוודענו אל חברים נוספים שעסקו בגניאלוגיה. במשך הזמן הצטרפו חברים אלה אלינו וביחד ייסדנו את "החברה הגניאלוגית הישראלית".

קיימנו פגישות חודשיות קבועות באולם ציבורי והודענו עליהן ברבים. בפגישות אלו הרצו אנשים העובדים בארכיונים הקשורים בנושא. חוקרים בהיסטוריה של עמנו בדורות האחרונים. חברים רבים דיווחו על מחקרי משפחותיהם ודרכי המחקר שלהם. יצרנו קשרים עם מוסדות נוספים הקשורים אף הם בגניאלוגיה יהודית כמו "דורות" בבית התפוצות בתל-אביב, "מורשת בית סבא" שליד הסוכנות היהודית, "הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי", "יד ושם" ועוד. אלה שמחו להפנות אלינו אנשים שפנו אליהם בבקשת חומר והדרכה במחקריהם וכך נודע ברבים דבר קיומנו והצטרפו אלינו מעוניינים רבים מרחבי הארץ.

צעד חשוב בהתפתחותנו היה בהיווצרות הקשר בינינו ובין החברות הגניאלוגיות היהודיות בעולם רובן בארצות הברית, המונות כיום למעלה מחמישים. חברות אלו שמחו ליצור קשר עם חברה בישראל, כי בארץ מצוי החומר החשוב לתולדות עמנו בדורות האחרונים ואנו השתלבנו ברשת פעילה של חברות שרכשו נסיון במחקר ובארגון הפעילות.

העלון

בספטמבר 1986 הוצאנו את עלוננו הראשון שזכה על פי תחרות בין חברינו לשמו "שרשרת הדורות" וכך הוא נקרא החל מעלוננו השני שיצא בינואר 1987. הוא יוצא באופן קבוע שלוש פעמים בשנה. הוא מגיע לכל החברות הגניאלוגיות היהודיות בעולם, למוסדות הקשורים בנושא בארץ וכמובן לכל חברינו. רובו של החומר נכתב גם בעברית וגם באנגלית. במשך הזמן, רבו עמודיו, משני עמודים לעשרים וארבעה עמודים.

החברות

בדצמבר 1984 הוצאנו את החוברת הראשונה בשם כללי "אוסף הרצאות ומאמרים" בעברית בלבד, והיא אזלה. במאי 1989 יצאה

החוברת השניה בשם "תולדות ומעשים", והיא כללה ארבעה מאמרים מקיפים בעברית ובאנגלית. החוברת הבאה אחריה היתה כפולה בהיקפה וכללה שמונה מאמרים בעברית ובאנגלית וזכתה לשמה הקבוע "לבית אבותם".

מי הם חברינו כיום שמספרם מגיע כבר מעל למאה?

רוב החברים שהיו בין מייסדי החברה, עסקו במחקר גניאלוגי מקצועי במשך שנים רבות ומצאו אצלנו בית ומסגרת לעבודתם. חברים שהתחילו דרכם במחקריהם בעידודנו וכן מעוניינים אחרים בתחום זה בכל הארץ. מעניין לציין שבזמן האחרון, חברים צעירים, יחסית, הגיעו למחקר גניאלוגי דרך העיסוק במחשב ורצו לאסוף מידע על משפחותיהם כדי להכניסו לתוכנות מתאימות. עולים חדשים ניסו למצוא בני משפחה בארץ בעזרת המחקר. הצטרפו לחברתנו גם חוקרים מחו"ל שרוצים בעזרתנו ללמוד על המקורות הגניאלוגיים בארץ.

מה הם היתרונות למצטרפים לחברתנו?

בפגישות החודשיות נשמעות הרצאות מעניינות שמהן יכול החבר ללמוד כיצד לקדם את מחקרו. שעה וחצי לפני התחלת ההרצאות אנו מקיימים כעין מועדון שבו נפגשים החברים ומחליפים מידע בנושאים קרובים להם. באותה ההזדמנות נהנים החברים משרותי ספרייתנו. בספריה נמצאים העלוניים של החברות הגניאלוגיות בעולם, ספרים חשובים אחדים, עצי משפחה וקטעי עתונות קשורים לנושא. בפגישות אלו אפשר לעיין גם ב־FAMILY FINDER, היוצא על ידי ארגון הגג של חברות הגניאלוגיות היהודיות. הוא כולל את כל המשפחות הנחקרות ומקומות המוצא שלהן. כך אפשר לבדוק אם עוד מישהו חוקר את המשפחה שאתה מעוניין בה. חברינו מקבלים את "שרשרת הדורות" באופן קבוע ונהנים מהנחה במחיר החוברות "לבית אבותם". ההרצאות והפרסומים של חברתנו הפכו לבמה לעוסקים בגניאלוגיה. ולבסוף אחת ממטרות חברתנו היא עדוד המחקר הגניאלוגי בארץ וכל המצטרף אלינו תורם למטרה זו.

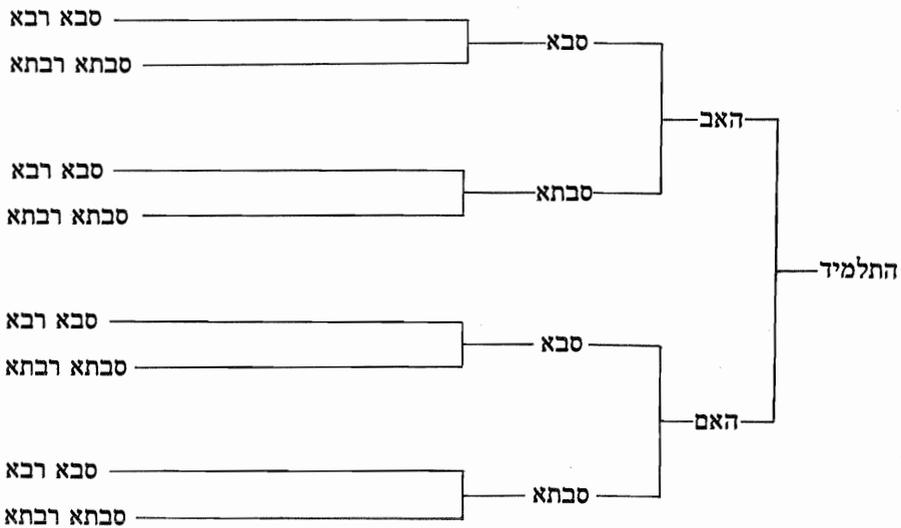
דפי עבודה לתלמידים בחקר המשפחה

המטרה היא קידום מחקר הסטורי על בסיס משפחתי, באמצעות מעורבות אישית של התלמיד.

בחקירה יורחב הסקר בכל הקשור למשפחה ולערכיה, תוך שימת דגש במיקומה ותפקידה במסורת היהודית, בעם והמדינה והסובב אותם.

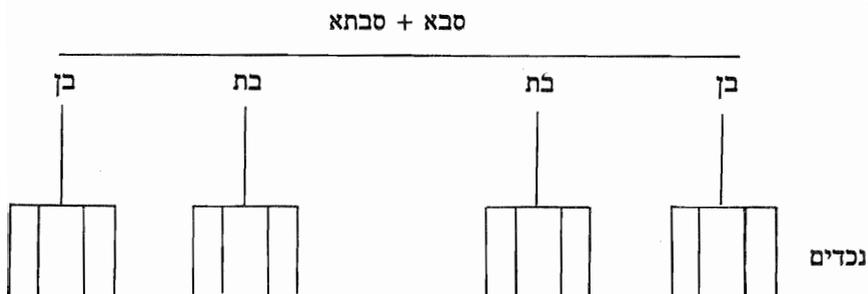
א. התלמיד יכין כרטיסי עבודה כדלקמן:

(1)

כרטיס לצאצאים ישירים

(2)

כרטיס לצאצאים

ב. יש להכין פנקסי ראיון. פנקסים אלה יכללו, כתובות, מספרי טלפון ורשימות שיערכו בזמן הפגישה, תמונות משפחתיות ומזכרות, כתובות, וכן פרטים על מקצועות ותעודות פספורט, לידה, פטירה, נשואים, גרושים, אמוץ, צווי-יירושה, צוואות, כתבי-יד, תעודות קנין, רשימות ספירת תושבים, מודעות אבל והספדים. המזכרות יכללו צלומי פרוכות, מצבות, דברי קדושה, מגילות, ספרי תורה, אצבעות לקריאה בתורה, עבודות אמנות של בני המשפחה, וכן דפי הקדשה, קטעי עתונות, חליפת מכתבים. עם בני משפחה ומוסדות מחקר.

ג. התלמיד יכין עצמו ויקרא את החומר התעודי שניתן להשגה בכל הנוגע לתקופה ולאזור בו משתרעת חקירתו ולמשפחה, וינסה לפתור סתירות ואי התאמות בתעודות, בשנים ובשמות ע"י הצלבת האינפורמציה שנאספה ממקורות שונים. ניתן להעזר בן:

אנציקלופדיה עברית, אנציקלופדיה יודאיקה
ספרי הסטוריה, כללית ויהודית
אטלס הסטורי

יומנים

ספרי הקהילה, בתי הכנסת

ספרי חברות קדישה, ספרי "יזכור"

ספרי מוהלים

חוברות לבית אבותם"

פרסומי "שרשרת הדורות" של החברה הגניאלוגית

ד. ספרות:

Graykel, Solomon, A history of the Jews, J.P.S. 1968.

Kranzler, David. My Jewish Roots, a Practical Guide to Tracing and Recording your Genealogy and Family History. William Morrow, 1980. (See also article by Kurzweil in Jewish Catalogue III).

Rottenberg, Dan. finding our Fathers. A Guidebook to Jewish Genealogy. Random House, 1977.

Toledoteinu. Finding Your Own Roots. An Activity Book. B. Arbit Books. 1978.

"Genealogy" Keeping Posted, Vol XXIII, Number 1, September, 1977, Union of American Hebrew Congregations, 838 Fifth Avenue, New York, New York 10021.

World Over, Vol. 42, No. 6, February 5, 1981; Vol. 40 No. 12 April 6, 1979, Board of Jewish Education, 426 West 58th Street, New York, New York 10019.

Stern, Malcolm Tracing Your Jewish Roots, American Jewish Archives, 3101 Clifton Avenue, Cincinnati, Ohio 45220.

Stern, Malcolm, "Jewish Genealogy"; An Annotated Bibliography. American Association for State and Local History, 708

Berry Road, Nashville, Tennessee 37204. Technical Leaflet 138.

Neagles, James C. and Lila Lee — Locating your Immigrant Ancestors: A Guide to Naturalization Records — Published 1975 Everton Publisher, P.O.B. 368 Logan Utah 84321.
Rebbievachallineage — difficult for some children? 100 year calender — Hebrew-English dating correlation.

Yizkor memorial books on the destroyed Jewish towns and cities. Difficult for children but serves as an incentive for them to pursue Jewish Language studies.

“Search”. International Quarterly for Researchers of Jewish Genealogy. P.O.Box 481002, Niles Ill. 60648